KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SİLAHDAR TARİHİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE CELALİ İSYANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Kemal Faruk Aksoy

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı

2019 Kırıkkale

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Silahdar Tarihine Göre Osmanlı Devletinde Celali İsyanları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

/…/20...

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı on yedinci yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni meşgul eden Celali İsyanlarının devlet merkezi tarafından nasıl değerlendirildiğini Silahdar Tarihi ışığında tespit etmektir. Çalışma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin geniş topraklar üzerindeki denetim mekanizmalarını ve ortaya çıkan problemlere çare bulma yöntemlerini Silahdar Tarihi'ndeki hadiseler çerçevesinde tahlil etmektedir.

Ayrıca çalışmada Celâlî İsyanları ile alakalı kaynak mahiyetindeki *Naîmâ Tarihi*, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'si, *Tarihi Gılmânî, Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâmesi* ve *İsâzâde Tarihi'*nin anlatımları incelenmiş gerekli *yerlerde Zeyl-i Fezleke* ile aralarında bulunan anlatım farklılıkları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle konu ile ilgili birincil kaynaklar olan vekâyi'nâmeler, daha sonra literatür taraması yapılarak bu tarihe kadar yayımlanmış olan bilimsel makale ve tezler taranmış, son olarak yayınlanmış süreli yayın ve kitaplar incelenmiştir. Çalışmada, A. Refik Altınay'ın Türk Tarih Encümeni Külliyatı arasında yayınlanan *Silahdâr Tarihi*'nin 1928 tarihli nüshası kullanılmıştır. Ahmet Refik bu eserinde Veliyyüddin Efendi nüshasını kullanmış yer yer diğer nüshalara da müracaat ederek aradaki farkları belirtmiştir.

ÖZET

Aksoy, Kemal Faruk, “Silahdar Tarihine göre Osmanlı Devletinde Celali İsyanları” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Çalışmamızın konusunu Osmanlı devlet adamı ve tarihçi Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Zeyl-i Fezleke isimli kitabında yer alan Celâlî isyanları ve bunların merkezi idare tarafından nasıl değerlendirildikleri oluşturmaktadır. Müellifimiz, 1065 (1654) yılından 22 cemaziyülevvel 1106 (8 Ocak 1695) yılına kadar vukua gelen hadiseleri kendi görüşleri ile ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Eserin kaynak olarak önemi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında tekrar alevlenen Celâlî isyanları hakkında sarayın içinden biri olarak bilgi vermesidir. Araştırmanın sıhhati için aynı hadiseler hakkında muhtelif tarihçilerin anlatımına yer verilmesi hususunda gerekli hassasiyet gösterilmiştir. Bu anlamda Silahdâr Tarihinin kapsamına giren zaman diliminden daha önce meydana gelen isyanlar hakkında tarihçilerin görüşleri de dikkate alınmıştır. Silahdâr Tarihinde zikri geçen isyanlar *İbşir Mustafa Paşa İsyanı, Seydî Ahmed Paşa İsyanı, Abaza Hasan Paşa İsyanı, Yeğen Osman Paşa İsyanı, Ceridoğlu ve Gedik Mehmed Paşa İsyanı, Kör Beğ Mustafa Paşa İsyanı,* olarak kaydedilmiştir. Ayrıca yaptığı eşkıyalık sebebiyle celâlî olarak muamele gören *Müsellim Ahmed Beğ*’e de yer verilmiştir. Bu araştırmada İsyanların ayırıcı karakterleri, özellikleri, neticelenme şekilleri, etki alanları ve Silahdâr Mehmed Ağa’nın gözünden devlet merkezinde bunların nasıl yorumlandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Celâlî, İsyan, Osmanlı, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa

ABSTRACT

Aksoy, Kemal Faruk, “Accordıng to The Silahdar Hıstory Celali Rebellıons in The Ottoman State”, Master of Science Thesis, Kırıkkale, 2019

The subject of our study is the Celalî rebellions and their evaluation by the central administration in the book of Zeyl-i Fezleke. This book was written by the Ottoman statesman and historian Silahdar Mehmed Aga from Fındıklılı. Our author described in detail the events that occurred from 1065 (1654) to 22nd of the lunar month 1106 (8th January 1695) with his own opinions. The importance of the work as a source is that it gives information as someone in the palace about the Celali rebellions was flared up again in the second half of the seventeenth century. Necessary sensivity is paid attention different historians’expression about the same events for authenticity of the research.In this sense,historians' views on the rebellions that took place before the time period covered by the Sword Bearer History were also taken into account. Rebellions in the Sword Bearer History are those: *İbşir Mustafa Pasha Rebellion, Seydî Ahmed Pasha* Rebellion, *Abaza Hasan Pasha* Rebellion, *Yegen Osman Pasha* Rebellion, *Ceridoğlu and Gedik Mehmed Pasha* Rebellion, *Kör Beğ Mustafa Pasha* Rebellion. Also, Müsellim Ahmed Beg who was treated as celalı as a result of his banditry was also included. nIn this study, it was tried to understand the distinctive characters, characteristics, results, influence areas of the rebellions and how the rebellions were interpreted in the state center from Silahdar Mehmed Aga‘s perspective.

Key words: Celâlî, Rebellion, Ottoman, Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga

KISALTMALAR

( )	tarafımızdan ilave edilenler içinkullanıldı.
c.	cilt
s.	sayfa
vb.	vebenzeri
a.g.e.	adı geçeneser
a.g.m.	adı geçenmakale
a.g.k	adı geçenkaynak
a.g.s.	adı geçensicil
bkz.	bakınız
m.	milâdi
H.	Hicrî
M.	Muharrem
S.	Safer
Ra.	Rebîu'l-evvel
R.	Rebîu'l-âhir
Ca.	Cemaziye'l-evvel
C.	Cemâziye'l-âhir
B.	Receb
Ş.	Şaban
N.	Ramazan
L.	Şevval

Za. Zilkâde

Z. Zilhicce

İSAM İslam AraştırmalarıMerkezi

MEB. Milli EğitimBakanlığı

T.C. Türkiye Cumhuriyeti

TDV. Türkiye Diyanet Vakfı

TDAV. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TVYY. TarihVakfıYurtYayınları

YY. Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……V

ÖZET……VI

ABSTRACT……..V

KISALTMALAR……VIII

İÇİNDEKİLER……X

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA VE ZEYL-İ FEZLEKE……5

1.1. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri……5

1.2. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Dil ve Üslubu……..7

1.3. Zeyl-i Fezleke'nin İçeriği……12

1.4. Zeyl-i Fezleke'nin Kaynak Değeri……..13

1.5. Zeyl-İ Fezleke'nin Kaynakları ve Nüshaları……...14

1.5.1 Veliyyüddin Efendi Nüshası (Beyazid Devlet Kütüphanesi)……15

1.5.2 Yıldız (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)……...16

1.5.3 Çaşnigir (Manisa Genel Kütüphanesi)……...16

1.5.4 Emanet Hazinesi (Topkapı Sarayı Müzesi)……17

1.5.5 Viyana National Bibliothek ……...17

1.5.6 Türk Tarih Encümeni (Türk Tarih Kurumu ktp.)……...17

1.5.7 Halis Efendi Nüshası……..18

1.6. Zeyl-i Fezleke Üzerinde Yapılan Çalışmalar……...18

İKİNCİ BÖLÜM

2. CELÂLÎ İSYANLARI……...19

2.1. Celâlî İsyanlarının Tanımı ve Mahiyeti……...19

2.2. Celâlî İsyanlarının Sebepleri……....26

2.2.1. İktisadi Sebepler……27

2.2.1.1. Devletin Para Rejimi……...27

2.2.1.2. Faizcilik Yapanların ve Çiftlik Sahiplerinin Suistimalleri……..34

2.2.1.3. İmparatorluktaki Vergi Sisteminden Kaynaklanan Sebepler….38

2.2.2. İdari ve Siyasi Sebepler……42

2.2.2.1.Devlet Görevlilerinin Tutumları……..42

2.2.2.2.Tımar Sistemindeki Bozulmanın Askeri Düzene Etkileri……...46

2.2.2.3. Devlet merkezindeki İktidar Mücadeleleri……51

2.2.3. Toplumsal Sebepler…….……53

2.2.3.1. Levend ve Sekban Hareketleri…...…….……53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİLAHDÂR TARİHİNDE GEÇEN CELÂLÎ İSYANLARI……58

3.1. İbşir Mustafa Paşa İsyanı…….58

3.2. Seydî Ahmed Paşa İsyanı…….69

3.3. Abaza Hasan Paşa İsyanı…….75

3.4. Yeğen Osman Paşa İsyanı…….92

3.5. Ceridoğlu ve Gedik Mehmed Paşa İsyanı…….117

3.6. Kör Beğ Mustafa Paşa İsyanı……122

3.7. Müsellim Ahmed Bey İsyanı…….123

SONUÇ……127

KAYNAKLAR……131

EKLER…….136

GİRİŞ

On yedinci yüzyıl Osmanlı tarihi için özel öneme sahip kaynaklardan birisi Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın yazmış olduğu *Zeyl-i Fezleke'*dir. On yedinci yüzyılın ikinci yarısı ile on sekizinci yüzyılın ilk yarısını idrak etmiş olan Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, tarihini yazmaya Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinin kaldığı yerden başlamış ve bu nedenle de eserini *Zeyl-i Fezleke* olarak isimlendirmiştir. Müellif, eserinin 1065 (1654) yılından başlayarak 22 cemaziyelevvel 1106 (8 Ocak 1695) tarihine kadar olan bölümüne *Zeyl-i Fezleke* ismini verirken, 1133 (1721) yılına kadar tarihini yazmaya devam etmiş ve eserinin bu kısmına da Sultan II. Mustafa'nın isteği üzerine *Nusretnâme* adını vermiştir.

Silahdâr Mehmed Ağa sarayda yetişmiş devlet hizmetlilerinden biri olması ve bazı olaylarda bizzat padişahın yanında bulunması sebebiyle hadiseler esnasında sarayın içinde cereyan eden olayları ayrıntılı bir şekilde ele almış, sarayın iç âlemiyle alakalı pek çok ayrıntıya yer vermiştir. Silahdâr Mehmed Ağa'nın bu şekilde idarenin merkezinden birisi olarak yazmış olduğu tarihi bize o dönemde meydana gelen iktisadi ve idari krizlerin merkezi idare tarafından nasıl görüldüğünün anlaşılmasında büyük katkısı olacağı muhakkaktır. Hatta denilebilir ki *Zeyl-i Fezleke* incelenmeden bu dönemde meydana gelen isyanların ve bu isyanlar karşısında devlet merkezinin aldığı kararların mahiyetinin anlaşılması pek kolay olmayacaktır. Yaptığımız çalışma onyedinci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen olayları içermektedir. Tarih sınırı 1065 (1654) - 22 cemaziyellevvel 1106 (8 Ocak 1695) tarihleri arasıdır. Çünkü tezimiz bu tarihler arasını ihtiva eden *Zeyl-i Fezleke*'yi merkeze almaktadır.

Osmanlı tarihinde önemli hadiselerin gerçekleştiği onyedinci yüzyılın ikinci yarısında harpler eskisi gibi kısa değil uzun yıllar alıyordu. Habsburglar ile on üç yıl süren savaşlar neticesinde Eğri ve Kanije Kalesi alınabilmiş olmasına rağmen ülke ekonomisine büyük bir mâlî yük getirmiştir. 1645 yılında girişilen Girid Adası'nın fethi yirmi beş yıl sürmüş, zaten mali durumu sıkıntıda olan devletin durumu daha da kötüye gitmiştir. İdaredeki istikrarsızlık memleketin hem içeride hem dışarıda siyasi

ve iktisadi bir takım sıkıntılarla karşılaşmasına sebep olmuştur.[1] Sadece III. Mehmedsekiz yılda 13 veziriâzam değişikliği yapmış,[2] 1644'ten Köprülü'nün sadâretine kadar olan zaman diliminde toplam 13 değişiklik yapılmıştır. Yedi yaşında tahta geçen IV. Mehmed'in, Köprülü'nün veziriazamlığına kadar olan ilk sekiz senesi Anadolu'da devam eden eşkıyalığın yarattığı istikrarsızlık ile geçmiş ve memlekette asayiş namına hemen hemen hiçbir şey kalmamış gibidir.[3]

Dikkatle incelendiğinde Silahdâr Mehmed Ağa'nın yaşadığı dönem bu istikrarsız gidişâtın kendi tabiri ile bir ''*sâhib-i seyf*'' tarafından düzeltildiği zaman dilimidir. Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidar dönemi aynı zamanda ülkedeki isyanların bastırılıp iç istikrarın sağlandığı, Uyvar üzerine yapılan sefer ile orta Avrupa'da tekrar Osmanlı devletinin gücünün hissettirildiği, yirmi beş yıl süren Girid seferinin fetihle sonuçlandırıldığı dönem olmuştur. Köprülü vefat ettiğinde Osmanlı devletinde iç barış hemen hemen sağlanmış, diğer devletlerle ilişkiler belli bir seviyede düzeltilmiştir. *Zeyl-i Fezleke* Osmanlı tarihi için büyük önemi haiz bu hadiseleri ihtiva etmektedir. Silahdâr Mehmed Ağa bizzat Enderûn'da yetişen bir saraylı olması hasebiyle bu olaylar olurken sarayın içinde cereyan eden hadiseleri de kaleme almış, dönemin idarecilerinin hadiselere bakış açısını canlı bir üslupla aktarmaktan çekinmemiştir.

Bilindiği gibi bu asırda Osmanlı devletinin fetih ve toprak kazanma gücü zayıfladığı gibi devleti ayakta tutan müesseselerinde de bozulmalar başlamıştır. Osmanlı devletinin yükselişinin durduğu bu devirle alakalı izahatlarda daha ziyade devletin dış güçlerle olan ilişkileri ve ekonomik durumu üzerinde durulmuş ancak toplumsal yönü üzerinde fazla durulmamış bu husus üzerinde pek fazla araştırma yapılmamıştır.[4]

Tarihi olaylar birbirleriyle bağlantılı olup hiçbir olay tek sebebe bağlı değildir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp on yedinci yüzyılın sonlarında

---

[1] Halil İnalcık, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.193

[2] İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***Osmanlı Tarihi***, TTK Yayınları, İstanbul 1988, c.3 s.118

[3] İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.,***c.3 s.309

[4] Halil İnalcık, ***a.g.e.,*** s.193

kendisini iyice hissettiren iç isyanların aynı zamanda Osmanlı devletinin siyasi, iktisadi ve toplumsal tarihini de etkilediği bir gerçektir. Bu sebeple toplumsal temeli olan bu isyanların detaylı bir şekilde incelenmesinin bu olaylarla bağlantılı olarak gelişen duraklama devrinin aydınlatılmasında muhakkak ki bir katkısı olacaktır.

Esasında işsiz halk tabakalarının oluşturduğu levend[5] ve sekban hareketlerinin başlangıcının yükselme devrinin sona ermesinden hemen önce olduğu düşünülürse yükselmenin durmasındaki sebeplerin izahında da bu hareketin mühim bir yer tuttuğu görülecektir. Anadolu'yu kasıp kavuran levend ve sekban kökenli isyanların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi bize Anadolu'nun asırlarca fakir ve harabe halde kalmasının sebeplerini de izah edecektir.[6]

Bu isyanlar neticesinde üç asra yakın bir zaman belli bir düzende devam eden toprağa bağlı tımar sistemi dolayısıyla vergi sistemi değişmiş; gelirleri azalan yerleşik halk tabakaları gerek ekonomik baskı ve gerek güvenlik kaygısı ile devletin kırsal alanlarından korunaklı şehir merkezlerine göç etmek zorunda kalmıştır.[7] Kırsalda yaşanan bu göç olgusu zirai üretimi neredeyse durma noktasına getirmiş, buna bağlı olarak şehir merkezlerinde meydana gelen arz–talep dengesizliği enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. Başta Koçi Bey olmak üzere dönem layiha yazarlarının üzerinde özellikle durdukları konu devletin artık eskisi gibi kudretinin zirvesinde olmadığı, devletin bu buhrandan çıkış yolunun eski nizama dönüş veya mükemmel olarak düşündükleri Kanuni devrinin bir takım uygulamalarının tekrar daha disiplinli bir şekilde uygulanması gerektiği hususudur.[8] Aslında devletin çöküşüne sebep olarak gördükleri hususları içine düşülen çıkmazın bir sebebi değil sonucu olarak görmek daha doğru olacaktır. Avrupa ordularındaki teknolojik gelişmeler ve dünya ticaretinin dolayısıyla ekonomik kaynakların yönünü

---

[5]Mustafa Cezar, ***Osmanlı Tarihinde Levendler***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.15 (Bu kelime önceleri "*asker, harbe kadir insan*", daha sonra "*yiğit ve gözünü budaktan sakınmayan adam*" manasına alınmış, ihtimal gözünü budaktan sakınmayan adamın serazad ve biraz da serseriyane hayatı dolayısıyla mezkur kelime, denizcilikte "*korsan ve korsan reisleriyle birlikte faaliyette bulunan gözü pek ve güçlü kuvvetli denizcileri*", karada da "*çift bozan, yurdunu terk edip serseriyane dolaşan, bu yüzden geçimin bedeni gücü ve gözünün pekliği yoluyla temin eden kimseler*"i ifadede alem olmuştur.)

[6]Mustafa Cezar, ***a.g.e.,*** s.3

[7]Mustafa Akdağ, ***Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası ''Celali İsyanları''***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.451-2

[8]Naîmâ Mustafa Efendi (çev. Zuhuri Danışman), ***Naîmâ Tarihi***, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, C.4 s.1783

değişen coğrafi keşifler Osmanlı denletinin yüzyıllar içinde erimeye sebep olan dış faktörler olarak gözükmektedir. Devlet merkezinde arka arkaya meydana gelen taht değişiklikleri ve sultanların devlet işlerinden gerek yaş ve gerek liyakat sebebiyle ellerini çekmeleri, vergi sistemindeki değişimin reaya üzerindeki baskısının negatif yönlü artması dâhili sebepler olarak öne çıkmaktadır.[9]

İncelediğimiz *Zeyl-i Fezleke* adlı tarih, bize devlet merkezinin gerek dâhili ve gerek harici krizler karşısında hadiselere nasıl çözümler getirmeye çalıştığını, ellerindeki imkânları ve bu imkânları kullanma biçimlerini, devlet idarecilerinin dış dünyada meydana gelen değişimi ne denli kavrayabildiklerini anlama hususunda bir fikir sunmaktadır. İdarecilerin devlet toprakları dâhilindeki toplumsal ve ekonomik krizlerin yönetiminde hangi tedbirleri alma yolunu seçtiklerini bu krizlerin devlet yöneticilerini hangi tedbirleri almaya mecbur bıraktığını anlamamıza *Zeyl-i Fezleke*'nin yardımı olacaktır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın hayatı ve *Zeyl-i Fezleke*'nin muhteviyatı ile alakalı bilgi verilecektir. Bu malumat *Zeyl-i Fezleke*'nin metninden ve diğer biyografi çalışmalarından elde edilmiştir.

İkinci bölümde dönemin kaynaklarından yararlanılarak celâli isyanlarının mahiyeti, iktisadi, idari ve toplumsal sebepleri, isyan eden ümeranın gayeleri ve kendilerini isyana sevk eden amiller açıklanarak bu hadiseler neticesinde hem devletin hem de toplumun içine düştüğü sıkıntılı durum incelenmiştir.

Üçüncü bölümde *Zeyl-i Fezleke*'de bahsi geçen isyanlar incelenmiştir. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın üslubu ve değerlendirmelerinden döneme ait merkez–taşra ilişkileri ve hem devlet merkezinde hem de toplum katmanlarında o dönem isyanlarının nasıl gözlemlendiği ve değerlendirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

[9]Halil İnalcık, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.153

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA VE ZEYL-İ FEZLEKE

1.1. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa 7 Aralık 1658 (12 Rebîül'evvel 1069)[10] tarihinde Galata semtine bağlı Fındıklı kasabasında dünyaya gelmiş olup[11] 15 yaşında iken Sultan IV. Mehmed Han'ın baş musahiplerinden Şahin Ahmed Ağa'nın vasıtası ile Enderûna alındı.[12] IV. Mehmed'in Lehistan seferine katıldı. Sefer dönüşünde 9 Şubat 1674 (3 Zilkade 1084) tarihinde Hasbahçe bostancıları zümresine dâhil edildi.[13] 1677 Mart (Muharrem 1088) ayının ortalarında tersane bahçesine bakan harem odalarından birinde çıkan yangına bostancı olması münasebetiyle müdahale etti. Hadisede gösterdiği yararlılık sebebiyle Padişahın lütfuna mazhar oldu.[14]

10 Aralık 1678 (25 Şevval 1089) tarihinde Zülüflü Baltacılar zümresine dâhil olup[15] 24 Nisan 1679 (13 Rebiülevvel 1090) tarihinde Seferli Odası neferleri zümresine katıldı.[16] 1688 Yılında IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine ve yeniçerilerin isyanına şahit olan Silahdâr Mehmed Ağa, Sultan II. Süleyman zamanında da görevine devam etti.[17] 1099 Yılının Cemaziyellevvel ayında (4 Mart 1688) Yeniçeri Ağası Hasan

---

[10]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***Silahdâr Tarihi,*** nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, I, s.2 (Silahdâr Mehmed Ağa bu hususu tarihinde '*'Bu hakîr-i pür taksîr Mehmed Hocazâde eşşehîr be Fındıklı ki, Galata muzâfâtından Fındıklı kasabasında tevellüd idüb*…'' şeklinde belirtmiştir.)

[11] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.143 "(*Mâh-ı mezbûrun on ikinci dûşenbih gicesi işbu muharrir-i Zeyl-i Fezleke-i hakîr âlem-i ğaybden dünyâyı fânîye vaz'-ı kadem eyledi"*)

[12]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.2 ("*Zamân-ı tufûliyyetde güzîde-i hüsrevân-ı cihân ve zübde-i mülûk-i devrân cennet mekân Firdevs âşiyân Sultân Mehmed Hân-ı Ğâzî Hazretlerinin ahd-i hümâyûnlarında bin seksen dört Zilka'desinde Hacıoğlubazarı kasabasında kışladıkları hengâmda baş musâhibleri Şahin Ahmed Ağa himmetiyle harem serây-ı şehriyâriylerinde gılmân-ı enderûndan seferli odasına çerâğ* …")

[13]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.232 ("*Mâh-ı Zilka'denin üçüncü şenbih gün müellif-i hakîr İstanbul Hasbağçe bostancılar zümresine ilhâk olunduk*.")

[14]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, C I, s.661

[15]İbrahim Artuk, '***'Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa''***, Tarih Dergisi, sy.27 İstanbul 1973, s.124

[16]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.728 ("*Ve on üçüncü dû şenbih gün Vâlide Câmii Şerîfinde mevlid-i şerif okudub, ahşâm Salı gicesi müellif-i hakir bende-i dirînelerin hizmetinde olduğum hâneden gılmân-ı enderûndan Seferli Odası neferâtı zümresine ref' ve mahsûdül akrân ve nâil-i merâm eyledi.")*

[17] Ahmed Refik, ***Âlimler ve Sanatkârlar***, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924, s.230-235

Ağa'nın yerine Hasoda hademeleri arasına katıldı.[18]Viyana seferine katılarak hezimetin en feci sahnelerine şahid olup eserine ekledi. 7 Mart 1699 (5 Ramazan 1110) tarihinde hırka-i şerîf ve sancak-ı şerif muhafazasından sorumlu dülbent gulâmlığı vazifesine getirildi.[19] Hasoda düzenine göre önce Dülbent Gulâmı sonra Rikabdar daha sonra Çukadar en sonunda Silahdâr olması gerekirken o sırada rikabdar olan Çerkes Süleyman Ağa çok genç ve tecrübesiz olduğundan Mehmed Ağa Rikabdar olmadan çukadar oldu.[20] Silahdar Mehmed Ağa'nın Çukadarlığa tayini hususunun, usûlün dışında oluşunu Defterdâr Sarı Mehmed Paşa

> *"Rikabdâr olan Çerkes Süleyman Ağa sinnen hadâseti olmağla, Silahdâr ve Çukadârlığaadem-i liyâkatinden, kânûn-i enderûna bi-hasebil iktizâ mürâat olunmayub, Rikâbdâr Süleyman Ağa yine rikâbdârlıkda kalub kendüden bir rütbe aşağı olan Dülbend Ağası Fındıklılı Mehmed Ağa Çukadâr olmuş idi."*[21]

şeklinde ifade etmiştir:

17 Eylül 1703 (5 Cemaziyelevvel 1115) tarihinde-III. Ahmet'in saltanatı zamanında-Silahdâr Mehmed Ağa, İbşir Hüseyin Ağa'nın yerine Silahdârlığa getirildi.[22] 18 Aralık 1703 (21 Şaban 1115) tarihinde daha önce tahttan indirilmiş bulunan, padişah II. Mustafa'nın vefatı üzerine teçhiz ve tekfin işlerinin takibine memur oldu. 7 Şevval 1115 (13 Şubat 1704) tarihinde kurallar gereği kendisine vezirlikle eyâlet tevcihi teklif olundu. Lakin affını istemesi üzerine 300 akçe tayinât ile emekli edildi.[23]18 Şubat 1704 (12 Şevval 1115) tarihinde sakal bıraktığını,[24] 21 Şubat 1704

---

[18]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C 2, s.347 ("*Çehâr şenbih gicesi ki ğurre-i mâh-ı Cemaziyelevveldir, iş bu muharrir-i hakir Fındıklılı Mehmed, Yeniçeri Ağa mahlûlüne Hasoda huddâmına ilhâk ve kırklar makâmiyle şerefyâb buyuruldu*.")

[19]Mehmet Topal, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***Nusretnâme,*** **Tahlil ve Metin** (1106-1133/1695-1721), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.428

[20] Ahmed Refik, ***a.g.e.***, s.231-232

[21] Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâyiât**, nşr. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.821

[22] İbrahim Artuk, ***a.g.e***, s.128

[23]Mehmet Topal, ***a.g.e.***, s.660 , Ahmed Refik, *a.g.e.*, s.234 , İbrahim Artuk, a.g.e., s.129

[24]Mehmet Topal, ***a.g.e.***, s.660 ("*Ve on ikinci Dûşenbih gün beynes salâteynde sünnet-i seniyye-i lihyemizi icrâ eyledik*.")

(15 Şevval 1115) tarihinde ise üzerine zimmetli olan mücevherleri halefine teslim ettiğini belirtmiştir.[25] 22 Aralık 1704 (20 Şaban 1116) Tarihinde Elvanzâde mahallesinden bir ev alarak ‘’eğlence’’ lakablı Emine Hanım ile evlendi.[26]

IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed devirlerini gören Silahdâr Mehmed Ağa devletine sadâkatle hizmet ettikten sonra -Ahmet Refik'e göre- 1136 yılında vefat etti.[27] İbrahim Artuk'un Türk İslam Eserleri Müzesinde görüp estampajını çıkardığı mezar taşındaki kayda göre ise 1139 tarihinde vefat ettiği görülmektedir. Ayaspaşa'daki kabri zamanla kaybolmuştur.[28]

1.2. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Dil ve Üslubu

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa olayları teferruatlı bir şekilde aktarmış, bu esnada olayın kahramanlarının kılık kıyafet ve konuşma tarzlarını ayrıntılı olarak okuyucunun hayalinde canlandırabileceği bir şekilde tasvir etmiştir. Bu tarz, müellifi kendisinden önceki ve sonraki pek çok vakanüvisten ayırmıştır. Anlatımlarda sıkça kullandığı ayet ve hadisler, Arapça ve Farsça deyimler aldığı eğitimin tarz ve seviyesini bize göstermektedir. Saray içerisinde görevli olmasına rağmen yazılarından, herhangi bir etki altında kalmaksızın çekinmeden düşüncelerini aktarabildiği görülmektedir.

Devlet merkezinde bulunduğu için idare edenlerin etkisi altında kalabileceği düşünülse de tarihin geneli incelendiğinde görüşlerini büyük bir rahatlıkla ifade ettiği görülmektedir. İdarecilere karşı olan tenkitlerinde ve takdirlerinde keskin bir dil kullandığı gözlenmektedir.

Recep paşa hakkında;

> "*Paşây-ı mezbûr saman çuvalıkıyafetinde, şarap fıçısı hey'etinde bir mülahham ve mücessem, vecîh, vakûr, zâlim ve cabbâr, hâin ve tama'kâr ve hodbîn ve hodre'y şâribülhamr ve cevr-ü cefâsına nihâyet yok bir gaddâr ve*

[25] Mehmet Topal, ***a.g.e***., s.661

[26] Mehmet Topal, ***a.g.e***., s.670

[27] Ahmed Refik, ***a.g.e.***, s.235

[28] İbrahim Artuk, ***a.g.e***., s.128(Mezar taşında şu satırlar bulunmaktadır: "*Allâhu subhânehû ve teâlâ sâbıkan Silahdâr-ı şehriyârî Fındıklılı Mehmed Ağa kuluna bilcümle mü'minîn-i mü'minâta rahmet eyleye. Bi hürmetil Fâtiha. Sene 1139")*

''pâdişâh böyle emr itdi'' ve ''kocam şöyle didi'' deyû fukarâyı yakub kül eyledi ve bedduâları hedef-i isâbet kabûle karîn olmağın siyâseten katl olunub sinni henüz erbaîne bâliğ olmuş bir fir'avn idi ki, nâbûd olub gitdi.''[29]

diyerek aynı şahısta zalimlik, açgözlülük, hâinlik gibi pek çok kötü sıfatı bir arada zikredebilmiştir.

Siyavuş Paşa ile alakalı;

"*Paşây-ı mezbûr vecîh, vakûr, müşekkel, fârisülhayl, tîrendâzlıkda ve salâh-u takvâda bî nazîr ve sinni altmışa varmış bir kâmil vezîr idi. Ancak câhil ve Abaza olmağla mekr-i düşmenden ğâfil ve ilm-ü firâsetde bî akıl idi.*"[30]

şeklinde sitâyişle bahs etmiş, genel olarak Abaza asıllı olanlarda ise saf olmaları hasebiyle düşman hilesinden ğafil olduklarını bir eksik olarak belirtmiştir.

Gürcü Mehmed Paşa ile alakalı ''*Yetmişde anda fevt oldı. Paşây-ı mezbûr câhil ve ahmak sinni yüz üçe bülûğ itmiş bir koca mekkâr idi.*''[31] diyerek cahilliğini ve hilekârlığını sert bir şekilde eleştirmiştir.

Sarı Süleyman Paşa için "*Paşây-ı mezbûr rind-i cihân ve kallâşlığla meşhûr ve mümsik ve tama'kâr ve hîle vü hüd'a ile sadârete gelüb az zamanda nâ bedîd olmuş bir âdem idi.*"[32] mütalaasında bulunup paşanın kalleşliğini ve cimriliğini, sadrazamlık makamına ise türlü entrikalar ile geldiğini açıkça beyan etmiştir.

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tenkitlerinden hiç şüphesiz ki en büyük payı devleti tekrar toparlayan Köprülü Mehmed Paşa almıştır. Devletin bozulan düzenini kan dökerek düzeltmesini "*tenkıye-i dimâğ-ı eşribe-i şemşîr ile devlet-i aliyye mizâcın tashîh idüb*" şeklinde aktaran, ancak bu faaliyetler esnasında ''*enderûn-ı bîrûn'un sağîr-i kebîrinde başkaldırır kimseyi komadı.*'' ve "*hükkâm-ı memleket ve tâife-i askerîde sâhib-i hâne ve nâm-u nişân komayub kolun kanadın kırdı ve kalanlarının dahî kuvvet-ü kudreti kalmayub ilel'ân devlet-i aliyyeninyıkılub berbâd-ı zebûn olmasına ve düşmene cevab virir müdebbir komayub inkırâzına ve her bâr*

[29] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.399

[30] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa,***a.g.e.***, C I, s.400

[31] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.211

[32] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.294

kâfire mağlûb olunmasına sebeb oldu."[33]diyerek Köprülü'nün yaptığı rakiplerini azaltma faaliyetinin, devletin içine düştüğü kaliteli idareci sıkıntısına ve bu sebeple meydana gelen yenilgilere neden olduğunu beyan etmektedir.

Yine paşanın şahsı hakkında "*Paşây-ı mezbûr maldâr, zâlim, cabbâr, hodbîn ve hodre'y, bîrahm ve nâhak kıtâl ve hûnrîz sinni seksân altıya bâliğ olmuş, bir dişlenk koca idi.*"[34]şeklinde bir takım sert eleştirilerde bulunmuştur.

Köprülü'nün padişahı küçük bulup vezirlerin, Beylerbeyilerin ve diğer ümeranın mal ve emlaklerine tamamen el koyup bu topladığı mal ile yaptığı hayratı da onaylamadığını

> "*Pâdişâhı sağîr avlayub Rum-ili ve Anadolu'da hak ve nâhak katl itdüğü vüzerâ ve mîr-i mîrân ve ümerâ ve ehâli-i vilâyet ve mütemevvil âdemlerin mâl-ü emlâklerin kabz eyleyüb, akarlar ve zu'mınca hayratlar ile memâlik-i islâmı ma'mûr ve âbâdân eyledi."*

sözleriyletarihinde belirtmiştir.[35]

Köprülü Mehmed Paşa'nın, Deli Hüseyin Paşa'nın katlinde sahte şikâyetçiler temin ederek etkili olduğunu*"... ve az zamânda vezîr-i a'zam ilkâsıyle zuhur iden sahte şekvâcılar sebebiyle azl olunub .... Yedikulede habs ve katl olunub..."* şeklinde not düşmüştür.[36]

Hasekî Mehmed Paşa'nın katlinde ise bizzat vezir-i azamın iftirasının etkili olduğunu

> *"Vezîr Hasekî Mehmed Paşa Haleb'de sikke-i mağşûşe işledüb, azîm ihtilâl ve fesâda bâis olmuşdur deyû vezir-i a'zamın ğamz-ı iftirâsı rikâb-ı hümâyûna arz olunmağla ba'del azl âsitâneye gelüb, yedikuleye habs olunmuş idi. Mâh-ı Şevvâlin yigirmi yedinci gününde Yalı Köşkünde huzur-u Pâdişâhîye ihzâr olunub fermân-ı hümâyûnla bostancıbaşı çardağında mahnûk kılınub ..."*

Şeklinde beyan etmekten çekinmemiştir.[37]

---

[33] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.226

[34] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.226

[35]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.226

[36]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.180

[37]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.217

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, tarihinde bazı olayları her ne kadar acı da olsa espri konusu yapmaktan çekinmemiştir. "*Ağalar*" vak'asında tersâne emini Salih Ağa ile Topkapılı Mustafa Ağa'nın idam edilişlerini;

> "*Ol gün sâbıkâ fîrâr-ı ihtifâ idüb, ismi mestûrul esâmî-i defter olanlardan Tersâne Emîni Salih Ağa ve Topkapulu Mustafa Ağa, Mahmûd Paşa semtinde Sarısolak hanesinde giriftâr-ı dest-i talebkârân ve hemân ol gice Vezir-i A'zam sarâyında mühr geldüği şükrâneye kurbân olub…*"[38]

şeklinde kaydetmiştir.

1065 vekâyiinde yeni Vezir-i a'zam olan Seydî Ahmed Paşa'nın ilk icraatını şu sözlerle eleştirmiştir.

> "*ve ebvâb-ı Kostantınîyye'den Ahurkapusıyle yedikule mâbeyninde bârûy-ı hisâr üzre mebnî olan hâneler, hisâr divârın rahnedâr itdi deyû hedm olunub, sûr üzeri eser-i binâdan ihlâ' olundı. Lâkin bu ihtilâl hılâlinde îrâs-ı ihtimâl hücûm-ı erbâb-ı küfr-ü dalâl ider vaz'-ı nâ münâsib kalub, nâsa ru'b-ı hirâs ilkâ idüb herkes fe hel ilâ hurûc min sebîlin vâdisinde sergerdân ve semt-i selâmete ihtirâ' tarîkın tedârük emrinde vâle vü hayrân oldı. Maa zâlik el iyâzen billâhi teâlâ ol sûret-i zişt nâ mülâyim görülse tahliye-i divârın hükmi nedir? Bu tedbîr-i nâ savâb zâhir vekîl-i celîl cenâblarının efkâr-ı fâsideleri netîcesidir. Vükelây-ı sahîfür re'y tedbîrlerine kalursa hâl müşkil olur."*[39]

diyerek düşman taarruzuna karşı sur kenarındaki evlerin yıkılmasının manasız olduğunu, insanların boş yere heyecana sevk edildiğini belirtti.

Yine aynı sene Boğaz hisarı önünde Venedik ile yapılan deniz harbi ve bunun neticesinde meydana gelen mağlubiyetin sebebinin, Girid muhasarasının bahane edilerek halktan zulüm ile toplanan vergiler olduğunu bu şekilde toplanan vergilerle yapılan savaş gemilerinin ya düşmana av olacağını veya deryaya batıp gideceğini şu kelimerle ifade etmektedir.

> "*Sıngun donanması ünvâniyle ma'lûm-u âlemiyân olan şikest ve hezîmetden beri ehl-i islâm bu gûne mazhar-ı inhizâm ve melâîn-i hâsirîn tâ bu mertebe şâd kâm-ı zafer iğtinâm olduğı sebt-i cerîde-i tahrîr-i müverrihîn*

[38] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.36

[39] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.52

olmamışdır. Lâkin bu takrîb ile Girid seferi bahânesiyle Anadolu ve Rûm-ili râyâsı üzerine teklîf taz'îf olunub vükelây-ı devlet nâmına olan bed-hâhân-ı hazret ne kadar bid'at peydâ ve ne denlü nâ ma'hûd mezâlim îcâd ve küffâr donanmasına mukâbil olmak mülâhazası takrîbiyle kalyonlar yapılmak içün fukarâyı gûnâ gûn musâdere ve remy ile berbâd itmişlerdir. Hûn-ı ciğer-i reâyâ ve eşk-i çeşm-i âh-ı derûn-ı fukâra ile yapılan gemilerden ne hüner gelür? Mukarrer ki, ya nasîb-i a'dâ veyâ gûte hôr lücce-i deryâ olub, Vettekû fitneten lâ tusîybennel-lezîne zalemû minküm hâssah."[40]

1065 vakaları arasında zikrettiği Müftü Mesud Efendi'nin katli hadisesinde de meseleyi çeşitli şekillerde ele almış müftünün hatalarına rağmen Hristiyan ahalinin önünde Müslümanların izzetini ayaklar altına alacak şekilde katledilmesini

"*Çünki fermân-ı bî dermân ile kadem nihâde-i dehliz-i adem olub sâkin-i mahalle-i hamûşân oldı meskeninde ğasl olunub bekûri-i kefere-i liâm emr-i teçhiz ve tekfînin i'zâz-ü ikrâm ile itmâm ve Câmi-i Kebîrde salâtına salây-ı âmm olunmakda hod muhâlefet-i hükm-i sultânî ve iclâl-i resm-i müslimânî yoğidi. Bu emr-i hatîrde taksir idenler kâinen men kâne dünyâda muhân ve âhiretde mazhar-ı sukût-ı nîyrân olur ve âcilen me'mûlünden hırmân ile ğaltîde-i hâk-i hızlân olacağı mukarrerdir*."

Sözleriyle sert bir şekilde eleştirmektedir. Cenazesine gerekli ihtimamı göstermeyen devlet erkânının gerek dünyada ve gerekse ahirette bu ihmalleri sebebiyle pişmanlık duyacaklarını dile getirmektedir.[41]

Aynı sene meydana gelen "Ağalar" vakasının neticelerini de değişik bir şekilde yorumlamış askerin serkeşliğinin her ne kadar yanlış olduğu ortada olsa da bu taşkınlığın saraya tahakküm eden Enderun ve Birun ağalarının ortadan kaldırılmasına vesile olduğunu, kuvvetli vezirlerin dahi güç yetiremedikleri bu ağaların, umulmadık zamanda bu vesile ile ortadan kaldırıldıklarını,

"*Çün tavâşi-i bî tehâşînin sıklet-i vücûd-u kesâfet alûdlarından keşti-i girânbâr-ı devlete nev'an hıffet gelicek zamân-ı mev'ûd hulûl eyledi. Me'mûl olmayan tâife elinden vüzerây-ı akviyâ kâdir olmadıkları hüner zâhir ve*

[40] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.47

[41] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.51

sarây-ı hümâyûn levs-i rû siyâhân-ı bî emândan tâhir olub zulmet-i kesâfetleri muzmahil oldu."

Sözleriyle bozulan düzenin bu sayede yeniden kurulduğunu belirtmektedir.[42]

1.3. Zeyl-i Fezleke'nin İçeriği

Müellifimiz Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, klasik vekâyinâme üslubunda hazırladığı eserinin birinci cildini 1654 yılından başlatmış 1683 yılında bitirmiştir. İkinci cildi 1684 yılından başlatmış 7 Şubat 1695 yılının ikinci Pazar gününe kadar devam ettirmiştir. Sultan III. Ahmed'e kitabını takdim edişini şöyle ifade etmektedir.

"*Felillâhil hamd tahrîrine sa'y-ü gûşiş eylediğim tevârihin dahî zamân-ı saâdet iktirânlarında itmâmı müyesser olmağın pâygâh-ı Süleymân bârgahlarına ihdâya icrâ kılındı. Niyâzmendim ki hayyız-ı zuhûrda cilveger olan kusûrunu dâmân-ı afv-ı mestûr buyuralar. Ve lillâh-it tevfik.*"[43]

Müellifin hadiseleri gün gün not alıp daha sonra bunları bir araya getirerek kitabını oluşturduğu düşünülmektedir. Kitabın telif tarihi 7 Şubat 1695'dir (22 Cemâziyelâhir 1106).[44] Eser onyedinci yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen hadiseleri kapsamaktadır. Mevcut nüshalar –biri hariç- tek kitap halinde bulunması ve hadiseler arasında devamlılık bulunmasına rağmen müellif birinci cilde *ZeyliFezleke,*[45] ikinci cilde Sultan II. Mustafa'nın isteği üzere *Nusretnâme* ismini vermiştir. Bu hususu kitabında;

"Es-sultân Mustafa Hân efendimiz hazretleri ibtidâ-i culûs-u hümâyûn-ı meymenet makrûnlarından berû vukûa gelecek fütûhât-ı celîle ve ğazavât-ı cemîlelerin rûz-merre yazub Nusretnâme tesmiye olunmasın bu abd-i ahkarları Hasodasında müverrih Fındıklılı Mehmed kemterlerine tenbîh-i hümâyûn buyurmağın…"[46]şeklinde belirtmiştir.

---

[42]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.34

[43]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.2

[44] Abdulkadir Özcan, TDVİ, ***''Silahdar Mehmed Ağa''***, C.37 s.195-196

[45] ''*... bin altmış beş tarihinden beri vekâyıı tecessüs-ü kâsırâne ile reh yafte-i sem'i husûl ve ekseri manzûrumuz olmağın gadr-i kemterâne tahrîyr ve licâmgîn-i siyehfâm-ı tâzyânezen aziymet ve zeyl-i fezleke nâmın tesmiye itmiş idim*.'' '' Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.2

[46]Mehmet Topal, ***a.g.e.***, s.2

Silahdâr Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke'*yi yazmaya tarihe olan merakı ve Kâtip Çelebi'ye olan hayranlığı sebebiyle başladığını kitabının mukaddimesinde belirtmiştir.[47]*Zeyl-i Fezleke* klasik vekâyinâme şeklinde hazırlanmış olup her yılın sonunda o senede meydana gelen idarî değişikliklere ve sene içerisinde vefat edenlerin biyografilerine yer verilmiştir.

Kitapta konu edilen hadiselerin önemlileri şunlardır; "İbşir Mustafa Paşa'nın sadâreti ve katli", "Girid muhâsarası esnasında vuku' bulan hadiseler", "Limni ve Bozcaada'nın elden çıkması", "Çınar Vakası", "Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâreti ve icraatları", "Kadızâdeliler vakası", "Limni ve Bozcaada'nın tekrar fethi", "Abaza Hasan Paşa isyanı ve isyanın bastırılması", "Büyük İstanbul yangını", "Uyvar Kalesi'nin fethi", "Kanije müdafaası", "Girid Adası'nın fethi", "Lehistan seferi", "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana muhasarası", "IV. Mehmed'in hal'i", "Kırım hanları ile Rus ve Leh idareleri arasında meydana gelen savaşlar", "Sabatay Sevi hadisesi", aziller ve tayinler, depremler ve sel felaketleri, kıtlık ve yangın felaketleri gibi hadiselerdir.

1.4. Zeyl-i Fezleke'nin Kaynak Değeri

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tarihinde pek çok hadise tafsilatiyle nakledilmektedir. Örnek verilecek olursa *Zeyl-i Fezleke*'de Zülfikâr Efendi'nin sefâreti ayrıntılarıyla mükemmel bir şekilde nakledilmişken Raşid Tarihinde çok kısa bir malumat ile yetinilmektedir. Ayrıntılı malumat vermesi Silahdâr Tarihini çağdaşlarından mühim bir şekilde üstün kılmaktadır. Nitekim Ahmet Refik, *Silahdâr Tarihi* ile *Raşid Tarihi* arasında yaptığı mukayesede olayların bütün açıklığı ile tasvir edilmesi cihetinden *Zeyl-i Fezleke*'nin çok daha üstün olduğunu belirtmektedir.[48] Aynı eserde "*yazdığı vak'alar içinde öyleleri vardır ki hiçbir tarihde tesadüf edilemez. Fındıklılı yaşadığı asrı samimi bir lisanla tasvir eder. Muhavereler ğâyet canlıdır.*" demekle eserin kıymetini izah etmektedir.[49]

---

[47]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C I, s.2 (*...cilvegâh-ı tevârih-i mütekaddimîn ve ârâmcây-ı mecmûa-i müteahhirîni tetebbu' ve ahvâl-i sâlifeyi fehm ile behredâr olarak selîykamız buna zâhib olmağın zamân-ı saltanat-ı mülûkü tahrîyr iden ehl-i kalemden fâzıl Kâtib Çelebi nâm kâmil vücûdun târihin hâtime pezîr olduğu mahalden zeyl itmek arzûsiyle...")*

[48] Ahmed Refik, ***a.g.e.***, s.255

[49] Ahmed Refik, ***a.g.e.***, s.236

Halil İnalcık'a göre *Zeyl-i Fezleke* arşiv belgesi niteliğinde vesikalar içermesi sebebiyle önemlidir. Silahdâr Mehmed Ağa bu eserini kendisine ulaşan telhislere dayanarak yazdığı için vakâyiname de sayılabilir. Halil İnalcık, *Zeyl-i Fezleke'*yi1683 – 1699 tarihleri arasında meydana gelen hadiseler için en önemli kaynak olarak görmektedir. O'na göre özellikle Avusturya seferleri için önemi büyüktür.[50]

Zeyl-i Fezleke'nin Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinden Sultan II. Mustafa zamanına kadar olan bölümü bizzat gözlemlerine dayanması nedeniyle ayrıca kıymetlidir. Bursalı Mehmed Tahir, *Zeyl-i Fezleke*'den "*Bu zât iyi görür, doğru yazar bir müverrih olup takdir ettiği Kâtip Çelebi'nin "fezleke" ismindeki Osmanlı tarihine yazdığı zeyli, vücûh-u adîde ile kıymettardır.*" şeklinde bahsetmektedir.[51]

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa eserinde hadiseleri sadece nakletmekle kalmamış olayların sebep ve sonuçları ile alakalı kendi mütalaalarını da naklederek eserin kıymetini artırmıştır. Bu sebeple *Raşid Tarihi* ile hemen hemen aynı hadiseleri aktarmasına rağmen kaynak değeri ondan yüksek bulunmuştur.

1.5. Zeyl-İ Fezleke'nin Kaynakları ve Nüshaları

Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*'de aktardığı olaylar ile alakalı olarak 1084 Zilkade'sine (1674 Şubat / Mart) kadar olan bölümde daha ziyade Abdurrahman Abdi Paşa'nın*Vekâyi'nâme*'sini[52] ve Hacı Ali Efendi'nin *Fetihnâme-i Kamaniçe*'sini ve Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin eserlerini kullanmıştır.[53] Hasbahçe Bostancıları zümresine dâhil edildiği 1674 yılından itibaren sarayda

[50]Halil İnalcık- Bülent Arı, ***Osmanlı Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar***, Uluslararası Askeri Tarih Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007 s. 227

[51] Bursalı Mehmed Tahir, ***Osmanlı Müellifleri***, İstanbul 1342, c.3. s.69

[52]Abdurrahman Abdi Paşa (Haz. Dr. Fahri Ç. Derin), ***Vekâyi'-nâme***, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008

[53]Merve Karaçay Türkal, ***Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri***, Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2013, sy. 1, s.35

bulunması sebebiyle hadiseleri bizzat müşahede ettiği ve resmi kaynaklara da kolaylıkla ulaşabildiği tahmin edilmektedir.[54]

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa tarihinde II. Viyana muhasarası için Teşrifatçıbaşı'nın *Vekâyii Beç* adlı eserini, Kamaniçe seferi ile ilgili olarak Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'nâme*'si ile Hacı Ali Efendi'nin *Tarih-i Kamaniçe*'sini, Vak'a-i Vakvâkiye ve 1656 olaylarının bir kısmı için Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatül Ebrâr* adlı eserini[55], İbşir Mustafa Paşa'nın sadâreti ve 1661 hadiselerinin bir kısmı için Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'nâme'*sini, İbşir Mustafa Paşa'nın katli, Bozcaada'nın Venedikliler tarafından işgali ve kırım tatarları ile Ruslar arasındaki mücadelelerin bir kısmı için *Vecîhî Tarihi'*ni[56] kullanmıştır.[57] Hususiyle Enderun'da vazife aldığı 1695 ve sonrası için müellifin pek çok vesikaya ilk elden ulaşmış olması muhtemeldir.

Zeyl-i Fezleke'nin yedi nüshası bilinmektedir. Bunlar: Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Veliyyüddin Efendi nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Yıldız nüshası, Manisa Genel Kütüphanesi'nde bulunan Çaşnigir nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Emanet Hazinesi nüshası, Viyana National Bibliothek'de bulunan nüsha ve Türk Tarih Encümeni'nde bulunan nüsha ile Ahmet Refik Bey'in eserini neşrinde kullandığı Halis Efendi nüshasıdır ki şu anda elimizde mevcut değildir.[58]

1.5.1. Veliyyüddin Efendi Nüshası (Beyazid Devlet Kütüphanesi) nr.2369

Nusretnâme ile beraber tek cilt olarak düzenlenmiştir. Bu nüsha 329 yapraktan oluşmaktadır. *Zeyl-i Fezleke* 213a'ya kadar gelmekte daha sonrası *Nusretnâme* olarak devam etmektedir. Nüshanın ölçüleri 440x170 mm. olup umumi olarak

---

[54] Abdulkadir Özcan, ***a.g.e***., s.196

[55]Nevzat Kaya, ***Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi Ravzatül Ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)***, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003

[56]Ziya Akkaya, ***Vecihi Devri ve Eseri***, Ankara üniversitesi D.T.C.F., (Yayınlanmamış doktora tezi), 1957

[57] Nazife Karaçay Türkal,***Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke***, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s.XXXI

[58] Nazife Karaçay Türkal, ***a.g.e***., s.XXVII

sayfalar 60 ila 65 satır arasındadır. Zahriyesinde ‘’Enderûn-ı Hümâyûnda evvelen sır kâtibi sonra Silahdâr olan Fındıklılı Mehmed Efendi’nin kendi hattı ile olan tarihdir.’’ Kaydı düşülmüştür. Nüshada Veliyyüddin Efendi’nin vakıf mührü mevcuttur.[59]

1.5.2. Yıldız (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi) nr.5982

Bu nüsha *Nusretnâme* ile beraber iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildin tamamı (502 yaprak) ve ikinci cildin 249. Sayfaya kadar olan bölümü *Zeyl-i Fezleke*’dir. İkinci cilt toplam 663 yapraktır. Nüshanın ölçüleri 300x180 mm. şeklinde olup altın tezhibli ve başlıklar kırmızıdır. İstinsah tarihi belli olmamakla beraber müstensihin adı eserin sonunda şu şekilde zikredilmiştir: “*Ketebehû’l hakîrü’l fakîr Muhammed el-kâdî*”.[60]

1.5.3. Çaşnigir (Manisa Genel Kütüphanesi) nr.5040/1-2

Bu nüsha Nusretnâme ile birlikte üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt 1065 hadiseleri ile başlayıp “*Ömerü'l ma‘rûf be-Hisârî, 1205”* ibaresiyle bitmektedir. Bu cilt 477 yapraktır. İkinci cilt Tata Kalesi’nin fethi olayı ile başlayıp Sultan I. Ahmet Han’ın saltanatının sonu ile bitmektedir. Bu cilt 394 yaprak olup 370. yapraktan itibaren Nusretnâme başlamaktadır. Her iki cildin mukaddimesinde istinsah tarihi olarak 1205 (1791) tarihi belirtilmiştir.

Üçüncü cildin istinsah tarihi “*Ğurre-i Ramazan 1204”* (16 Mayıs 1790)’dür. Toplam 392 yapraktır. Ciltlerin boyutları 360x215 mm. olup, her sayfa 31 satırdan meydana gelmiştir.[61]

---

[59]Merve Karaçay Türkal, ***a.g.e.,***s.35’den naklen İstanbul Kütüphaneleri Tarih – Coğrafya Yazmaları Katalogları, İstanbul 1944, s.260

[60]Merve Karaçay Türkal, ***a.g.e.,***s.35, Mehmet Topal, ***a.g.e.***, s.XXVIII

[61]Merve Karaçay Türkal, ***a.g.e.,***s.38’den naklen İsmet Parmaksızoğlu, ***Manisa Genel Kütüphanesi Tarih- Coğrafya Yazmaları Kataloğu***, İstanbul 1952, s.3

1.5.4. Emanet Hazinesi (Topkapı Sarayı Müzesi) nr.1336-37

Çaşnigir nüshası ile aynı şekilde üç cilt olarak düzenlenmiştir. Birinci cilt 1065 vekâyii ile başlayıp "*Bezm-i dünyadan göçdi bezm-i derdmend*" mısrası ile nihayete ermektedir. Bu cilt toplam 437 sayfadan oluşmaktadır.

İkinci cilt "*Asâkir-i islâm Raba suyun ubûr idelüden berû feth-u ihrâk olan kal'alar ve palangalar*" başlığıyla başlamaktadır. Bu cilt 369 sayfadır.

Üçüncü cildin 1107-1133 seneleri arasını kapsamaktadır. Toplam 390 yapraktır. Ciltlerin boyutları 300x170 mm. olup kâğıdı âharlı ve siyah deri ciltlidir. İstinsah tarihi 1169 (1755-1756) olup müstensih olarak Mehmed Hayyatî ismi kayıtlıdır.[62]

1.5.5. Viyana National Bibliothek nr. 1095

Dört ciltten oluşan bu nüsha 1365 yapraktır. Tek eser olarak düşünüldüğü için *Zeyli Fezleke* üçüncü cildin son bölümünden önce bitmektedir. Divânî hat ile yazılan eserde konu başlıkları ve sayfa kenar yazıları kırmızı ile yazılmıştır. Dördüncü cild "*Kâtib-i defter-i hâkânî Mehmed Hulûsî"* tarafından 13 Safer 1243 (5 Eylül 1827) tarihinde istinsah edilmiştir.[63]

1.5.6. Türk Tarih Encümeni (Türk Tarih Kurumu ktp.) nr. 521

Sadece *Zeyl-i Fezleke*'den oluşan iki ciltlik nüshadır. Birinci cildi diğer nüshalar gibi 1065 vekâyii ile başlamaktadır. Toplam 320 yapraktır. İkinci cildi 280 yaprak olup diğer nüshalar gibi "*Rahmetullâhi aleyhi rahmeten*" ibaresiyle bitmektedir. Ebatları 293x195 mm.'dir. Yazı türü nesih olup 33'er satırdan oluşmaktadır. Eserde Mustafa Meyli isimli birisinin temellük kaydı bulunmaktadır.[64]

---

[62]Merve Karaçay Türkal, ***a.g.e.,***s.38'den naklen Fehmi Edhem Karatay, ***Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu***, I, İstanbul 1961, s.282-283

[63] Franz Babinger, (Çvr. Coşkun Üçok), ***Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri***, Ankara 1982, s.278

[64]Merve Karaçay Türkal, ***a.g.e.,***s.38'den naklen Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazma Eserler Bibliyografik Künye Fişi.

1.5.7. Halis Efendi Nüshası

Ahmet Refik Bey'in *Silahdar Tarihi*'ni neşrederken kullanmıştır. Ahmet Refik kitabının mukaddimesinde bu nüshanın yeni yazılmış bir nüsha olduğunu ve 1094 senesine kadar olan vakaları içerdiğini belirtmektedir.[65] Nerede olduğu bilinmemektedir.

1.6. Zeyl-i Fezleke Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Zeyl-i Fezleke ile ilgili ilk mühim çalışma Ahmet Refik tarafından yapılan "*Silahdar Tarihi*" isimli çalışmadır. Ahmet Refik bu kitabının mukaddimesinde Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın hayatı ile Zeyl-i Fezleke'nin önemi, içeriği ve nüshaları hakkında mühim malumat vermektedir.

Ahmet Refik 1924 tarihinde müstakil olarak "*Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa*" isminde bir eser daha yayımlamıştır. Bu eserinde Zeyl-i Fezleke'nin içinde müellifin hayatı ile alakalı bulduğu malumatı da aktarmıştır. Yine Ahmet Refik tarafından 1934 tarihinde yayınlanan "*Âlimler ve Sanatkârlar*" isimli eserde müellifin hayatı ile alakalı bir bölüm bulunmaktadır.

İbrahim Artuk tarafından 1973 tarihinde Tarih Dergisi'nde, Abdulkadir Özcan tarafından da İslam Ansiklopedisi'nde birer makale yayımlanmıştır.

Mustafa Nihat Özön tarafından *Zeyl-i Fezleke*'den yararlanılarak "*XVII Asır Saray Hayatı*" isimli eser yayımlanmıştır.

Son olarak 2012 yılında Nazife Karaçay Türkal tarafından *Zeyl-i Fezleke*'nin transkripsiyonu doktora tezi olarak çalışılmıştır.

[65]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***Silahdâr Tarihi,*** nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, I, s.XI

İKİNCİ BÖLÜM

2. CELÂLÎ İSYANLARI

2.1. Celâlî İsyanlarının Tanımı ve Mahiyeti

‘’Celâlî’’; Celal’e mensup anlamına gelen bu tabir XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı idaresine karşı Anadolu’da meydana gelen isyanların umumi adıdır.[66] Mustafa Akdağ İlk kullanımı 1519 yılında Turhal civarında Bozoklu Şeyh Celal ismindeki bir kızılbaş şeyhinin mehdilik iddiasıyla ortaya çıkması sebebiyle oldu. Şeyh Celal etrafına topladığı 20.000 kişilik taraftarı ile Osmanlı güçleri ile mücadeleye girişti. Üzerine gönderilen Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa ve Dulkadir (Maraş) valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey kuvvetlerine karşı başarılı olamayacağını anlayınca İran’a geçmek isterken Erzincan civarında Osmanlı güçleri tarafından yakalanıp idam edildi.[67]

Başlangıçta merkezi idareden memnun olmayan Şii eğilimli Türkmen gruplarının Safevilerle ilişkileri neticesinde meydana gelen bu başkaldırı hareketleri, yaklaşık iki asır boyunca devleti ve toplumu derinden etkileyen bir mesele haline geldi. Şeyh Celal’in isyanından sonra meydana gelen her türlü başkaldırı hareketi ve itaatsizlik hangi maksat ve gaye ile meydana gelirse gelsin “*Celâlî*” adıyla anılmaya devam etti. Öyle ki gerek halk ve gerek devrin tarih yazarları idareye veya halka zararı dokunan her türlü hareketin liderini “*Celâlî*” olarak nitelemekte mahzur görmediler.[68]

“İsyan” kelimesi “Asi” kelimesinin mastarı olup asinin yaptığı fiil manasına gelmektedir. Herhangi bir amaçla, kurulu düzene veya devlet güçlerine gelme, başkaldırma ve ayaklanma şeklinde tarif edilmektedir.[69] Osmanlı idarecileri mevcut sistemin dışına çıkıp isyan eden gerek sivil ve gerekse devlet görevlisi olan bu kişilerin hareketlerini “*Hurûc ale’s Sultân*” olarak nitelemişler ve kendilerini “*Celâlî, şakî, eşkıyâ*” diye adlandırmışlar ve bunların Padişah emriyle katl edilmelerini caiz

[66] Mücteba İlgürel, TDVİ, ‘***’Celali İsyanları’’***, C.7 s.196

[67] İlyas Üzüm, TDVİ, ‘’***Kızılbaş***’’ , C.25 s.550

[68] Üçüncü bölümde inceleyeceğimiz *Silahdâr Tarihi*’nin metinlerinde bu hususla ilgili bol miktarda örnek bulunmaktadır.

[69]*Türkçe Sözlük*, TDK, C.1, Ankara 1988, s.92

olarak görmüşlerdir.[70] Genel çizginin dışına çıkanların bu şekilde peşinen "Celâlî" şeklinde vasıflandırılmalarının sebebi olarak merkezi idarenin muhtemel isyan hareketlerine karşı, konumunu halk nazarında güçlendirmek olduğu düşünülmektedir.

İncelendiği takdirde isyan hareketleri ile eşkıyalık hareketleri birbirlerinden tamamen ayrı karakterler arz etmektedir. İsyan; meşru bir idareye veya düzene karşı tamamen yıkmaya yönelik gerçekleşmektedir. Nitekim Şeyh Celal, Baba Zünnun ve Süklün Koca gibi kızılbaş liderlerinin çıkardıkları isyanlar bulundukları bölgelerdeki Osmanlı idaresini tamamen yok etmek üzere başlamış bulunan isyanlardır. Eğer isyancılardan biri başarıya ulaşmış olsa idi o bölgedeki idari ve toplumsal yapının tamamıyla değişeceği açıktır.[71] Eşkıyalık hareketlerinde ise bu şekilde bir hedef gözlenmemiş, en azılı Celâlî liderlerinde bile devletin devamlılığı hususunda herhangi bir aykırı görüşe rastlanmamıştır.

Mustafa Akdağ'a göre "*Celali İsyanları*" onyedinci yüzyılın başından bilitibar Osmanlı İmparatorluğu'nda hissedilmeye başlanan ekonomik krizlerin yarattığı karışıklığın her sınıftan halkın birbirleriyle kanlı bir mücadeleye tutuşturmasından doğan olaylardır. Bu hadiselere isyan kavramından ziyada "*Büyük Celali Kavgası*" nitelemesi yapmaktadır. Bu nitelemenin tarihi gerçeklere daha uygun olduğunu düşünmektedir.[72]

Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin belli kademelerinde görev yapan idarecilerin işledikleri suçların eşkıyalık kapsamına alınıp alınmayacağı konusu da tartışmalıdır. Genel kanaat bu idarecilerin gerek kendi adamları vasıtasıyla gerek yerel eşkıyalarla işbirliği yaparak halka zulmetmeleri sebebiyle yaptıkları icraatın eşkıyalık sayılmasıdır. Bu sebeple, dönemi anlatan tarihlerde pek çok vezir veya paşa hakkında "*celâlî, eşkıya, şakî*" tabiri kullanılmakta tereddüt edilmiyordu.[73] Osmanlı idarecileri isyan edenler ile eşkıyayı tamamen birbirinden ayırmamış Osmanlı kanunlarına göre

[70] Mustafa Avcı, ***Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar***, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2004, s.341

[71] Mustafa Akdağ, ***a.g.e.,*** s.15

[72]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.,*** s.451-2

[73] Efkan Uzun, ***XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi***, AÜSBF Tarih Doktora Tezi, 2008, s.2-3

şeriata, örfe ve padişah emirlerine aykırı olan her şeyi bidat olarak görmüştür. Bidatlerin sebebi ise idarecilerin çeşitli sebeplerle gösterdikleri zafiyettir.[74]

Tezimizin konusunu oluşturan *Zeyl-i Fezleke*'de de aynı şekilde Beylerbeyilerin, Vezirlerin, Paşaların ve Ağaların yaptıkları her türlü başkaldırı ve suç unsuru harekete "*Celâlilik ve şakîlik*" tanımlaması yapılmıştır. İncelendiğinde görüleceği üzere aslında kullandığımız "*Celâlî İsyanları*" tabiri meydana gelen hadiselerin tam olarak karşılığı değildir. Gerçekte olan bir tarafta iktisadi ve idari sebeplerle sistemin dışında kalmak zorunda bırakılmış veya kendisi sistem dışında kalmış kitleler ile düzeni sağlamak zorunda olduğunu düşünen ama bir gün kendisi de sistem dışında kalacak olan -hatta kalan- kitlelerin birbirleri ile olan kavgasıdır. Nitekim bu kavga Celâlî Başbuğları ile onları takibe gönderilen Celâlî Serdârları arasında kalmakta, her iki tarafın emri altında bulunan ve Celâlîliğin asıl kaynağını teşkil eden Levend – Sekban ikilisinin arasındaki kavgaya çok da yansımamaktadır. Her iki taraf içinde, arkalarından gittikleri Celâlî reisleri veya Paşalar bu gün var yarın yok sırtlarını dayadıkları birer kapıdan ibarettir.[75]

Osmanlı tarih yazımında bilinen ilk Celâlî İsyanı, 1599'da Urfa'da çıkan Karayazıcı Abdülhalim ayaklanması ile ortaya çıkmıştır. Karayazıcı'nın bu isyanı Anadolu'da bulunan hemen hemen tüm Celâlî Reislerini başına toplamayı başarması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.[76] Karayazıcı'nın isyanı kendisinden önceki isyanlardan farklıdır. Çünkü Karayazıcı sistemde oluşan haksızlığın giderilmesini şiddet yoluyla da olsa istiyor ve sistemden kopmayı düşünmüyordu. Bozoklu Celal ve Baba Zünnun gibi daha önce isyan edenler ise merkezi idarenin tamamen dışında kalmayı hedefleyerek isyana kalkışmışlardı.[77] Bu ayaklanmalar çiftçi – köylü ayaklanması mahiyetini taşıyordu. Osmanlı tarihçilerine göre ise bu bir mezhepsel kızılbaş ayaklanması olarak değerlendirilmeliydi.

---

[74] Halil İnalcık, "***Adaletnameler***'', Belgeler, II/3-4, Ankara 1965, s.52-53

[75] Mustafa Akdağ, , ***a.g.e.,*** s.14

[76] Mücteba İlgürel, TDVİ, "***Karayazıcı Abdülhalim''***, C.24 s.483

[77]Onur Usta, ***Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler***, Kebikeç Dergisi, Sanat Kitabevi, Ankara 33/2012, s.68

Ancak aşağıda sayacağımız nedenlerden dolayı bu ayaklanmaların mezhepsel çizgide olmadığı kanaatindeyiz. Bu ayaklanmalarla birlikte ilk zarar görenler Sünni idareci ve hükümet adamları olmasına rağmen çoğunluğu oluşturan Sünni halktan herhangi bir tepki veya karşı koyma meydana gelmediği gözlemlenmektedir. Merkezden taşraya gönderilen ferman ve hükümlerde idarecilerin ve memurların yaptığı haksızlık ve zulümlerden bahsedilirken, Kızılbaşlık iddiası biçiminde herhangi bir hareketten bahsedilmemektedir. İsyana katılanların içerisinde yer yer tımarlı sipahilerinde bulunduğu bilinmektedir ki bunların Sünni oldukları malumdur. Ve nihayetinde bu isyanlar alevi – Türkmen halk arasında başlamış olsa dahi Sünni kasaba ve şehirlere yayılmakta gecikmemiştir.[78] Netice olarak ilk isyanlar ile 17. Yüzyıl isyanları arasında mahiyet farkı bulunduğu açıktır.

Ekonomik ve toplumsal düzenin bozulması yönünde büyük tehlike oluşturan levend-sekban topluluklarının ve reislerinin herhangi bir siyasi gayelerinin olmadığı bütün Celâlî İsyanları incelendiğinde görülecektir. Her şeyden önce Celâlî şeflerinin tamamı devletin kendilerine verdiği sıfatları taşıyorlardı. Zaten devletin kendilerine verdiği bir görev olmaksızın halktan vergi toplayabilmeleri ve kapılarındaki binlerce kişilik levend bölüklerini besleyebilmeleri imkânsızdı. Gerek Celâlîlik yoluna sapmış olan paşalar ve gerekse onları etkisiz hale getirmekle görevli paşalar kapılarına topladıkları levend ve sekbanların birer esiri gibiydiler. Onların istedikleri şekilde bir idare tarzını beceremeyen paşalardan hayatlarını kaybedenler az değildi. Beylerbeyiler ve vezirler bir yönden halktan topladığı salma ve vergilerle kapısındaki levend ve sekbanları besleyen, onları sefere götüren komutan, diğer yönden ise etrafına toplanan bu levend bölüklerini halka musallat eden Celâli reisi konumunda bulunuyorlardı. Bu sıkıntılı durum nedeniyle haksızlığa uğradığını düşünen valiler ve paşalar devlete kolayca isyan edebiliyorlar hatta kendileri gibi diğer paşaları da yanlarında toplayabiliyorlardı.

İsyan eden paşaların bulundukları yerlerde kendilerine ait beylikler kurmalarının önündeki en büyük engel Enderunlu olmalarıydı. Halk desteğinden yoksun paşa ayaklanmaları, devlet için büyük bir tehlike teşkil etmiyor; en nihayetinde başka bir vali ile üzerine gidiliyordu. Toplum önünde köklü bir aileden gelmemiş olmaları

[78] Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.113-114

onların sosyal itibarlarını gölgeliyor ve sonuç olarak yine devletten gelecek bir makama bel bağlamalarına sebep oluyordu.

Celâli reisinin devletten görev alıp belli makamlara tekrar getirilmesi, beylerbeylik veya sancakbeylik makamına geçivermesi aslında Celâlî reislerinin idare ve yaşam tarzında çok bir şey değiştirmiyordu. Çünkü aynı şekilde kapısına kümelenmiş kapı halkının ihtiyaçlarını halkın sırtına yüklemek gibi bir vazifesi vardı. Haddi zatında usulüne uygun bir şekilde beylerbeyi veya sancakbeyi olmuş paşaların durumları da bunlardan çok farklı değildi. Bu paşalar da sekbanlarını halka musallat ederek kapı halklarını bir arada tutmak mecburiyetinde idiler.

17. Yüzyıl Türkiye'sinde şehirlerde bulunan paşaların kapsısındaki sekbanlar ile kırsalda dolaşan Celâli reislerine tabi levendler arasında ve halka verdikleri sıkıntıda hiçbir fark yoktu. Aynı toplumsal bünyenin doğurduğu levend ve sekban toplulukları, kim kendilerine daha iyi bakabilecekse ve daha fazla hisse verebilecekse onun kapısında hizmet ediyorlardı. Dolayısıyla bugün Celali takibine giden bir sekban yarın kendisi takibe uğrayan bir Celali olabiliyordu. Bu bize aslında yaptıkları işin sadece idari düzendeki boşlukları kötüye kullanmak olduğunu göstermektedir.

Celâli İsyanları dediğimiz bu hadiseleri sadece Kızılbaşların öncülük ettiği bir tarikat isyanı veya Enderun kökenli yöneticilere karşı Anadolu halkının verdiği bir mücadele olarak sınıflandırmak bu isyanların mahiyetini anlamakta bizi olumlu bir sonuca götürmeyecektir. Hadiseler incelendiğinde görüleceği üzere ortada devlete karşı veya Osmanlı hanedanına karşı açıkça toplu bir halk veya mezhepsel zümre ayaklanması olmadığı gibi devşirme idaresine karşı bilinç taşıyan milliyetçi bir reaksiyon da söz konusu değildir. Hadiseler tamamen 16. Yüzyılın başlarından beri siyasal ve toplumsal koşullarla aynı oranda değişim gösteren ekonomik sıkıntıların halkın ve yöneticilerin üzerine yüklediği ağır yük ve bunun getirdiği bunalımın vergi verenler ile vergi toplamak zorunda olanları birbirleriyle kanlı bir kavgaya tutuşturmasıdır.[79]

[79] Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.13

Eşkıyalık hareketine katılanlar incelendiğinde tek tip bir kimliğe sahip olmadıkları, köylüler, çiftçiler, medrese talebeleri, eline tüfek geçirmiş paralı askerler gibi muhtelif kimliklerde kişiler oldukları gözlenmiştir. İçinden geldikleri sosyal gruplarla ilişkilerini kesmişler ancak yeni katıldıkları gruplarla da oluşturdukları birliktelik yüzeysel kalmıştır. Bu dağınıklıkları sebebiyle merkezi idareye karşı ciddi bir tehlike oluşturmadıkları gibi ortak olarak ilan ettikleri bir düşman yapı da meydana getirememişlerdir. Halk gruplarının bu şekilde organize olamamaları Osmanlı merkezi idaresinin Avrupa'daki çağdaşları gibi sosyal birliktelikler tarafından tehdit edilememesiyle sonuçlanmıştır.[80]

Osmanlı idari tabakasının bulundukları taşra merkezlerinde kendi müstakil idarelerini kuramamalarının iki nedeni görülmektedir. Birincisi eyaletlere atanan beylerbeyiler merkezde bizzat padişahın ocağında eğitimden geçmekte ve her şeyi ile ailesi sadece devlet olan bireyler olarak yetişmekteydiler. Devletten bağımsız müstakil bir hareketi düşünmemişler, en zor dönemlerde dahi devletin geleceği ile kendi geleceklerini ayrı tutmamışlardır. Bu husus sadece askeri mekanizma için değil devletin bürokratik yapısını ayakta tutan kalemiyye sınıfı dolayısıyla hukuk sistemini yönetenler için de geçerliydi. Sorunların çözümünde devlet eksenli düşünmeye çalışmışlar problemlerin çözümünde bu yolu göz önünde bulundurmuşlardır. İkinci olarak devlet, taşrada mevcut idari yapıyı öylesine dikkatli düzenlemişti ki elitlerin organize olarak toplu hareket etmelerine imkân bırakılmamıştı. Devletin idari ve hukuki mekanizmayı ayrı ayrı muhatap alması sürekli olarak bu iki grubu birbirine karşı uyanık olmaya sevk etmiş; bir araya gelmeleri bir yana çoğu zaman birbirine rakip iki yeni merkez olmuşlardır.[81]

1600'lü yılların Anadolu'su esasen Celali şeflerinin organize bir sosyal topluluk haline gelmelerini veya merkeze alternatif bir güç merkezi olarak ortaya çıkmalarını engelliyordu. Levend ve sekban topluluklarının şehir, kasaba ve köylerde işledikleri kabarık suçlar, halkın kendilerine düşman haline gelmesine sebep olmuştu. Devrin adetlerine göre, başına bir miktar levend toplayan herkes gönlünce vergi

[80]Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.23-24

[81]Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***a.g.e.,*** s.93

toplayamazdı. Mutlaka bir devlet görevlisi unvanıyla dolaşması gerekirdi. İncelendiğinde görüleceği gibi Celali reislerinin tamamı ya tımar sahibi, çavuş veya devletten icazetini almış yiğitbaşılardan oluşmaktaydı. Vergi toplayabilmek için sadece devlet görevlisi olmak yetmemekte ayrıca buna müsaadesinin olduğunu kanıtlayacak elinde bir fermanın veya hattın bulunması gerekmekteydi. Bu iki husus bütün isyanlarda Celali şeflerinin yerelde güçlenmesini engellemiş, isyanlar esnasında dahi devletin çok uzak memleketlerdeki savaşlarını kesintiye uğratmadan devam ettirebilmesini sağlamıştır.[82]

Ekonomik sıkıntılar nedeniyle toprağından ayrılan genç erkek nüfus, savaş mevsimlerinde levend adıyla, devletin orduya aldığı insan kaynağını oluşturuyordu. Savaş zamanlarında orduya katılan levendlere tüfek veriliyor, belli bir eğitimden geçiriliyor ve belli bir yevmiyeye sahip oluyorlardı. Savaş mevsimi geçtikten sonra yevmiyeleri kesilmesine rağmen ellerindeki tüfekleri kendilerine bırakılıyordu. İşte bu örgütlü ve silahlı genç erkek nüfusun bölükler halinde Anadolu'nun dört bir tarafına bu şekilde dağılıvermeleri, kendilerinin devletin askeri olma konumundan maaş bekleyen paralı askerler konumuna evirilmelerine sebep oluyordu. Elindeki silahından başka hiçbir geçim kaynağına sahip olmayan bu insanlar iki şekilde kullanıldılar. İlk olarak köylülerden ve kasaba halklarından istediklerini almak isteyen idarecilerin ve eşrafın kapılarında istihdam edilerek köylülüğün sindirilmesinde kullanıldılar. İkinci olarak istihdamları devlet tarafından dolaylı olarak oldu. Şöyle ki; devlet bu başıbozuk levend topluluklarının köylü halk üzerindeki zulmünü, otoritesini sağlamlaştırmada kullanmaktan çekinmedi. Hemen hemen her hafta Anadolu'nun dört bir tarafından divana gelen şikâyetnameler, merkezi idarenin tehlikeli gördüğü taşradaki idarecileri yola getirmekte kullanıldı. Eşkıyaya ve destekçilerine karşı devlet tarafından uygulanan her türlü karşı hamle halk nezdinde devletin meşruiyetini kuvvetlendirmekle birlikte halk tabakalarının da devlete olan bağlılığının artırılmasına yaradı. Çeşitli dönemlerde devlet idarecilerine karşı sultanların yayınlamış olduğu Adâletnâmeler, halkın tepkisinin merkezi idareden taşradaki yerel idarelere kaymasını sağlamış oluyordu.[83]

[82] Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.411

[83] Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***a.g.e.,*** s.13

Kısacası bu eşkıyalık hareketleri ve bunlara mani olacak tek gücün, merkezi idare olması devletin bu bölgelerde hâkimiyetini pekiştirmesine olanak sağlıyordu. Osmanlı idarecileri eşkıyalık hareketlerinin devletin yapısını tehdit etmediğinin farkındaydılar. Celali şefleri, etraflarına topladıkları çeşitli kimliklere sahip (suhte, asker, çifbozan vs.) levend topluluklarının toplumsal yapıyı parçalamaya yetecek bir güç merkezi oluşturamadıklarının en azından kendilerine toplum katmanlarından sabit bir müttefik bulamadıklarının farkındaydılar.[84]

2.2. Celâlî İsyanlarının Sebepleri

Celâlî isyanlarını meydana getiren sebepleri tek bir başlık altında toplamak mümkün değildir. Defalarca üzerlerine devlet kuvvetleri gönderilmesine rağmen bir tarafta ezilirken başka bir tarafta tekrar alevlenen bu isyanların 16. Yüzyılın ikinci yarısından 17. Yüzyılın neredeyse tamamını kapsayacak şekilde uzun sürmesi bile bu isyanların tek bir olguya bağlı olarak meydana gelmediğini, birden fazla sebebe bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Medya gelen isyanların bu karakterde olması on yedinci yüzyıl boyunca Anadolu coğrafyasında Celâlîliği destekleyecek sosyal, idari ve ekonomik sıkıntıların devam etmekte olduğunu göstermektedir.[85]

Osmanlı devlet düzenine karşı yine devlet görevlileri tarafından yapılan bu isyanların nedenleri umumi olarak 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen askeri düzendeki değişim, uzun süren harpler, toprak idaresinde dolayısıyla vergi sisteminde meydana gelen değişim ve bunların neticesinde toplumun değişik tabakalarında ortaya çıkan bunalımlar ile doğrudan alakalıdır.[86]

Nitekim Kâtip Çelebi Anadolu'yu kasıp kavuran isyanların nedeni ile alakalı şöyle yazmaktadır:

> "*Sâbıkâ merhûm Sultan Mehemmed Hân zemânında Eflak ve Engürüs küffarı cihetinden bilâd-ı İslâmiyyeye teveccüh iden fiten-ü şürûr def'ine sarf-*

[84]Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***a.g.e.,*** s.23-24

[85]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.,*** s.13

[86]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.,*** s.451-2

ı himmet olundukca ashâb-ı hall-i akdin taksîri ile ğâile-i muhârebâta indifâ' hâsıl olmayub, on beş yıla karîb âmed-ü şüd mümtedd olmağın asker-i islâm vatanlarında ârâm itmedikleri sebebden Anadolu'da erâzil-i reâyâ memleketi hâlî bulub tarîk-i yağma ve ğârete sâlik ve sulük bu tarîkla ata dona mâlik olub her fırkaya bir reîs peydâ olıcak yât-u yarâğ ile âmâde bölük atlu ve piyâde memâlike dağılub nehb-ü ğâret ve hetk-i huremât itmişler idi."[87]

Buradan da anlaşıldığına göre isyanların sebepleri arasında, askerlerin devamlı cephelerde bulunup Anadolu'da asayişi sağlayacak kolluk kuvvetlerinin kalmaması da bulunmaktadır.

"Celâlîleri isyana sevk eden belirli bir gayeleri var mıdır?" sorusunun cevabı devletin isyanları bastırmada izlediği yola bakarak belirlenebilecek bir olgudur.[88] Şöyle ki Karayazıcı Abdulhalim, Deli Hasan, Haydaroğlu, Gürcü Abdünnebi, Katırcıoğlu gibi pek çok eşkıya reisinin devletten talebi, makam ve mansıp olup herhangi bir siyasi gaye gütmedikleri tarihi bir hakikattir. Böyle bir hedef için niye eşkıyalık yolunu seçtikleri ilgili bölümde incelenecektir. Nihayetinde Celâlî şefleri için zaman zaman ilan edilen umumi aflar dahi Anadolu'da meydana gelen bu karışıklıkları durdurmaya yetmemiştir. Celâlî reislerinin etraflarına toplanan kalabalıklar bir anda isyana niyet etmiş insanların oluşturduğu gruplar değildi. Onları isyana sevk eden başta ekonomik daha sonra sosyal pek çok sorun orta yerde dururken sadece isyancı şeflere makam verilerek yapılan mücadele pek fazla işe yaramamıştır. Bu bölümde isyanların sebeplerini genel hatlarıyla iktisadî, idari ve toplumsal olarak incelemeyi uygun bulduk.

2.2.1. İktisadi Sebepler

2.2.1.1. Devletin Para Rejimi

Tarihi hadiselerin meydana gelmesinde, iktisadi sebeplerin de önemli bir rolünün olduğu bilinmektedir. Asya ile Avrupa arasında ticari bir köprü olarak bulunan Osmanlı Devleti'nin de bu iktisadi olaylardan etkilenmemesi mümkün değildi. Diğer bir ifade ile dünya ticaretindeki değişim Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş bazen

[87] Kâtip Çelebi (Haz. Zeynep Aycibin), ***Fezleke***, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.379

[88]Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***a.g.e.,*** s.233

bilinçli bir politika ile bazen de şartların mecbur bırakması sebebiyle devlet tarafından para rejiminde çeşitli güncellemelere gerek duyulmuştur. On yedinci yüzyılın hemen hemen tamamını kaplayan Celali isyanlarında etken olarak on altıncı yüzyılın bu ekonomik yönden çalkantılı durumunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.[89]

Osmanlı Devleti'nin onaltıncı yüzyıldaki iktisadi sıkıntılarını incelerken dünya ticaretinde meydana gelen değişiklikleri dikkate almak gerekmektedir. Bu husus Amerika'nın keşfi ile beraber Avrupa'ya akmaya başlayan altın ve kıymetli maden bolluğunun meydana getirdiği pahalılık, mukabilinde doğuda, (İran ve Hindistan) satışa hazır eşya bolluğu ve neticesinde meydana gelen kıymetli madenlere olan taleptir. Osmanlı idarecileri bu iki dünya arasında her iki tarafın ekonomik baskısını çeşitli şekillerde tedbirler alarak iktisadi sarsıntıları savuşturmaya çalışmışlardır.

Osmanlı iktisadi düşüncesi genel olarak Asya'da kendinden önce hüküm süren devletlerin kurmuş olduğu ekonomik sistemin bir devamıdır. Bu sistemin mantığı belirli bir pazar için belirli bir miktarda yapılan üretimin devlet tarafından veya esnaf teşekkülleri tarafından kontrolüne dayanmaktadır. Üretimin sınırlandırılmasının sebebi üretenlerin korunması, satış yapılacak pazarın sınırlı tutulmasının sebebi ise iç pazarda hiçbir şekilde ürün darlığına meydan vermemektir. Osmanlı idarecilerinin en çok üzerinde durduğu husus iç pazarda özellikle başta İstanbul olmak üzere devletin büyük şehirlerinde bolluğun ve fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bu sistemin hâkim olduğu Osmanlı ticaret dünyasında tabii olarak tüccar sınıfı da Avrupalı tacirler gibi genişleyen yatırımlar yapmayı düşünmemişlerdir. Avrupa'ya hâkim olan merkantilist düşünce Osmanlı idarecilerine ve tüccarına yabancı kalmıştır.[90]

Osmanlı idarecileri Avrupa'dan gelecek olan altın ve diğer kıymetli madenlerin ülke topraklarında tedavülünü desteklemişler ancak bunun ülkedeki ticari potansiyelin büyümesi ve dış pazarlara olan ihracatın artması ile olan paralelliğini tam olarak kavrayamamış gözükmektedirler. Yerli sanayinin büyümesi için gerekli olan dış

[89]Halil İnalcık, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - III***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.126

[90]Mustafa Cezar, ***a.g.e.,***s.56-57

pazarlara açılma kavramına yabancı kalınmış ve iç pazarın ihtiyacını karşılamak her zaman için birinci öncelik olmuştur.[91]

Osmanlı devletinin 19. Yüzyıla kadar bu sisteme sadık kalması tamamıyla devletin esnaf üzerindeki kontrol alışkanlığından vazgeçmemesi ve toplum hayatına hâkim olan geleneksel kültürel anlayış ile alakalıdır. Haddi zatında devletin XVI. Yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlere severek verdiği kapitülasyonlar da aynı devlet politikasının eseridir. Devletin tek kaygısı iç pazardaki bolluğun ve fiyat istikrarının devam etmesidir. Devletin bu politikası ve halkın umumi olarak bu anlayışta olması Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da olduğu gibi devlet destekli yayılmacı bir anlayışın gelişmesine izin vermemiştir.

Avrupa'da kurulmaya başlayan sanayi işletmelerinin ham madde ihtiyacını temin için dünyanın dört bir tarafına yayılan devlet destekli tacirleri Osmanlı Devleti'nin de kapısını çalmışlar, verdikleri yüksek fiyatlarla yerli tüccarın üretimini ciddi şekilde sarsmış; aynı zamanda gıda maddelerine verdikleri yüksek fiyatlar sebebiyle de memlekette gıda darlığına ve fiyat pahalılığına sebep olmuşlardır. Buna mukabil Osmanlı tüccarının genişleyen bu pazar için daha fazla bir üretim yapma imkânı olmadığı gibi hammadde pahalılaştığı için üretimi azaltma imkânı da yoktu. Böyle bir kısıtlamaya gidilmesi iç pazarda fiyatları yükselteceği gibi ortaya çıkan enflasyon girdabı da içinden çıkılamaz bir hal alacaktı.[92]

Osmanlı ekonomik sistemi hem esnafı hem de tüketiciyi korumayı amaçlayan sınırları belirlenmiş bir pazar ekonomisiydi. Esnaf teşkilatları üretilecek olan malın miktarını ve kalitesini aynı zamanda fiyatını belirlemekteydi. Devlet de fiyatların belirlenmesi hususunda sıkı bir kontrol mekanizmasını işletmekteydi. Bu sistem bir toplum için eğer ihtiyaçları sabit olarak kalacak olursa pek tabii ideal bir sistem olabilirdi. Yalnız, ülkenin ihtiyaçlarının sabit olarak kalması yetmemekte aynı zamanda dış ülkelerin rekabetine de açık olmaması gerekirdi. Osmanlı devleti için ise durum her iki yönden de bunun tam zıttı bir durum arz etmektedir. XVI. Yüzyıldan itibaren başlayan nüfus artışının meydana getirdiği arz – talep dengesizliği

[91] Halil İnalcık, ***a.g.e.,*** s.293-294

[92]Karen Barkey (çev. Zeynep Altok), ***a.g.e.,*** s.51-55

ve Avrupa'daki merkantilist ticaret anlayışının devletin iç pazardaki hammadde arzını tehdit eder hale gelmesi lonca sisteminin karşı karşıya kaldığı ilk ekonomik problemler olarak görülmektedir.[93]

Osmanlı idarecilerinin memlekette meydana gelen hammadde sıkıntısına karşı aldıkları yegâne tedbir bir takım malların ihracatına kısıtlama getirilmesine dayanıyordu. Amerika'nın keşfi ile beraber Avrupa'da meydana gelen altın ve kıymetli maden bolluğunun Osmanlı piyasasında meydana getirdiği pahalılığa bir çare bulunamadığı gibi bu altınların ülke içinde tutulabilmesine de muvaffak olunamamıştır.

İran ve Hindistan'dan gelen tüccarların memleketlerinden getirdikleri mamulleri satarak Osmanlı ülkesinden hemen hemen hiçbir şey almadan altınlarıyla beraber ülkelerine geri dönmeleri ülke ekonomisinin kıymetli maden ihtiyacını derinden hissetmesine yol açmıştır. Özetle içinde bulunulan durumda Osmanlı Devleti'nin vaziyeti, altın ve gümüşü bol Avrupalı tüccar ile ucuz hammadde satıcısı doğulu tüccar arasında bir türlü dengeyi sağlayamamış aracı bir kurum gibiydi. Doğuya giden altın ve gümüş batıdan gelenden daha fazla olduğu için esnafta ve hususiyle devlette para darlığı çekilmekte idi. Devletin bu darboğazdan çıkmak adına yapabildiği tek önlem, batıya hammadde ihracını kısıtlamak[94] ve doğuya kıymetli madenlerin çıkarılmasına kısıtlama getirilmekten ibaret kalıyordu.

Kıymetli madenlerin (altın ve gümüş) ülkede kalmayarak ipek ticareti yoluyla İran'a oradan da baharat ticareti ile Hindistan'a aktarılması nedeniyle meydana gelen nakit sıkıntısı beraberinde akçede tağşişi gündeme getirmiştir. Koçi bey bu hususun önemini;

> "*Benim devletlü hünkârım, eğer para düzeltilmezse reâyâ ve kullarınıza ulûfe olarak verilmek güçtür. Bu husus gâyet üzerinde*

[93]Halil İnalcık, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.315-7

[94]1558'de Bergama ve Güzelhisar kadı'larına yazılan bir hükümde ''deniz değirmeni '' adı verilen mevkiye Ahmet, Nasuh ve Maden adındaki şahısların gemileriyle gelip ülke haricine mal çıkardıkları, bunlara ''il erleri'' vasıtasıyla mani olunması emri verilmiştir. Mühimme Defteri 3, s.54

konuşulmaya muhtaçdır. Yavaş yavaş olması gerekdir. Benim merhametli hünkârım, Padişahlık alâmeti para ile hutbedir. Halk ikisi ile memnundur."

sözleriyle belirmektedir.[95]

Sikke tashihi de denilen bu uygulama daha ziyade askerlere ödeme zamanının yaklaşması karşısında hazineye kaynak aktarımı için alınan bir ön tedbir mahiyetindedir.[96]

Sikke tashihleri çeşitli sebeplerle tedavülde bulunan paraların ayarında veya ağırlığında, devletin belirlediği fiyat ile piyasada kullanılan fiyat arasındaki farkın artması sonucu devlet tarafından dengeyi sağlamaya yönelik yapılan müdahalelere denmektedir.[97] Bu müdahale daha ziyade piyasada tedavülde bulunan bozuk ayar paraların toplanıp yeniden darphanede basılarak genellikle daha düşük kıymette yeni bir paranın piyasaya sürülmesi şeklinde olurdu.[98]

Sikke tashihlerinin belli başlı iki sebebi bulunmaktadır. Birinci sebebi çoğunlukla kalpazanlar tarafından bazen de darphane eliyle akçenin ayarında veya ağırlığında meydana gelen değer kayıplarıdır. Paraların etrafından kırpmak suretiyle ağırlığını düşüren Yahudi ve Hıristiyan kalpazanların sikkelerle alakalı çıkan hadiselerde rolü büyük olmuştur.[99] Yine bu husus ile alakalı Müslüman tebaadan da sikke ayarı ile oynama yapanların olduğu bilinmektedir.[100]

İkinci sebebi ise Avrupa'dan gelen altın karşısında akçede meydana gelen değer kayıplarıdır. Resmi fiyatlar ile piyasada cari olan fiyatlar arasındaki dengeyi sağlamak için devlet 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında toplam 5 defa sikke tashihi yapmak zorunda kalmıştır. Sikke tashihleri ilk etapta gümüşün değerini

[95]Zuhûri Danışman, ***Koçi Bey Risâlesi***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.114

[96] Karen Barkey, *a.g.e.*, s.51-55

[97]Nezihi Aykut, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri,*** Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 1253

[98]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.224

[99]Cengiz Orhonlu, ***Osmanlı Tarihine Ait Belgeler TELHİSLER (1597 – 1607),*** İÜEF. Yayınları, İstanbul 1970, s.120'den naklen (revân defteri, 69a)

[100]Cengiz Orhonlu, ***a.g.e.***, s.29'dan naklen (Revan Defteri, 42b-43a)

yükselttiği için devletin gümüş ihtiyacını karşılamada bir rahatlık sağlıyordu. Ancak belli bir zaman sonra fiyatlar yeniden yükseleceği için bu rahatlık uzun sürmüyordu.

Diğer çağdaş devletlerde olduğu gibi Osmanlı devletinde de ekonomi, madeni paranın kıymeti üzerine bina edilmişti. Para rejimi "akçe" denilen halis gümüştenmamul sikkeye dayanıyordu. Akçe'nin imal edildiği madenin azlığı, çokluğu veya piyasaya sürülüş şekli fiyatları ve ticareti doğrudan etkiliyordu.[101] II. Murat zamanında bir flori altını 36 akçeye tekabül ederken Fatih devrinde 47 akçeye, Kanuni devrinde 55 akçeye, 1585'te 110 akçeye, 1624'te ise 400 akçeye kadar yükselmiştir.[102] Osmanlı idari sisteminin üzerine kurulu olduğu vergi müessesesinin temelleri akçe veznindeki bu değer kayıpları ile ciddi sarsıntı geçirmeye başlamıştır. 1489 ile 1585 dönemi arasında akçenin gümüş içeriği %12'sini kaybetmiştir. Devalüasyon oranı %21'dir.[103]

Meydana gelen bu mâlî kargaşa sadece İstanbul'da meydana gelen askeri isyanların değil merkezden uzaktaki vilayetlerde bulunan asker ve idareci sınıfının da halktan çeşitli şekillerde daha fazla vergi toplamaya çalışmalarına yol açmıştır. Gelirleri yarı yarıya düşen askeri sınıf özellikle tımarlı sipahiler batıda Macaristan, doğuda İran seferlerine gidecek maddi imkânı bulamıyorlar sefere gitmekten kurtulmanın bir çaresini bulamadıklarında tımarlarını bırakıyorlardı.

Aynı şekilde vergi gelirleriyle geçimlerini sağlayan beyler ve kadılar, sabit maaşlarındaki değer kaybını telafi edebilmek için ya rüşvete başvuruyorlar veya yetkilerini kötüye kullanmaktan çekinmiyorlardı.[104] Akçenin bu şekilde değer kaybı fiyatlara da yansımış halk büyük sıkıntı içerisine düşmüştür. Koçi bey risalesinde bu hususla alakalı;

> "*Benim devletlü hünkârım, sikke husûsuna dikkat itmek büyük işlerdendir. Para bozulmuştur. Bu yüzden bütün millet sıkıntadır. Gerek*

[101] Ahmet Tabakoğlu, ***Gerileme Dönemi Maliyesi***, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.276-277

[102] Nezihi Aykut, ***a.g.e.***, s. 357

[103] Şevket Pamuk, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.134-135

[104] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri 78,* Sayfa No:892-897, Vesika No:012

reâyâ ve gerekse kullarınız fakir olmuşlardır. Vezir-i Azam kulunuza '' para işlerine dikkat lazımdır.'' Diye buyurasınız."[105]

şeklinde tenbihatta bulunmayı gerekli görmüştür.

Gümüş fiyatlarının bu şekilde altın karşısında eriyip gitmesi Avrupalı tüccarların Osmanlı topraklarındaki hammaddeyi ucuz bir şekilde alabilmelerini sağlamış.[106] İç piyasada meydana gelen hammadde azlığı fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Amerika'dan gelen gümüşün Osmanlı ticaretinde meydana getirdiği bu enflasyon karşısında devlet daha önce belirlediği fiyatları sabit tutmaya çalışmış[107] ancak uzun süren harplerin ortaya çıkardığı mali krizler sebebiyle 1585 yılında %62,5oranında,[108] 1588 senesinde ise %23[109] oranında iki operasyonda bulunmuştur. Yapılan bu ayarlamalar daha sonraki senelerde görüleceği üzere piyasalarda istikrarı sağlamaya yetmemiştir.

1656'da Sadrazamlığa getirilen Hüseyin Paşa döneminde yeniçerilere verilen mevâcibin yarısının ''kem âyâr'' yani halis olmaması esnafın bu paraları kabul etmemesine neden olmuş, netice olarak tarihte ''*Vaka-i Vakvâkiye*'' denilen büyük bir isyan meydana gelmiştir.[110]

Padişahın meşruiyeti ile yakından alakalı olan para üzerinde yapılacak her türlü ayarlama aynı zamanda merkezi idarenin halk ve asker üzerindeki pozitif veya negatif yönlü etkisini de yansıtıyordu. Akçe tashihleri sonrası fiyatlar artarken fiyatlar düştüğünde esnaf piyasada dolaşan bozuk ayar sikkeleri bahane ederek fiyat indirimine yanaşmıyordu. Devlet halkı korumak için sürekli fiyatları düzenleyen narh listeleri yayınlamak zorunda kalıyordu. Ancak ayarı bozuk akçelerin satın alma

---

[105]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.101

[106] ''1585 Tağşişiyle akça, gümüş içeriğini %44 oranında kaybetmiştir. Üç yüz yıl süren yeni dönemde akça, %40-50 değer kaybına uğramıştır.'' Halil İnalcık, ***a.g.e.***, s.4

[107] Lütfi Güçer, ***Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler***, Samet Matbaası, İstanbul 1964, s. 36'dan naklen Mühimme Defteri 47, s.152

[108] Mühimme Defteri 46, s.307

[109] Mühimme Defteri 62, s.173

[110] Ziya Karamürsel, ***Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler***, T.T.K. Basımevi, Ankara 1989, s.40

gücü düşük olduğu için bu düzenlemelerin pek bir işe yaramadığı görülmektedir. Onaltıncı yüzyılın ortalarından onyedinci yüzyılın sonlarına kadar olan zaman diliminde fiyatlar yaklaşık beş kat artmıştır.[111]

Netice olarak onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren meydana gelen fiyatlardaki bu artış onyedinci yüzyıldaki pek çok ekonomik ve toplumsal sıkıntının da kaynağını oluşturmuş, en büyük zararı vergi vermekle mükellef olan Reâyâ görmüştür. Devlet yöneticilerinin vergileri halis altın veya halis akça olarak toplamak istemesi ve köylü halkın elindeki değeri düşük paraları tahsildarlara kabul ettirmeye çalışması iki defa soyulmasına sebep oluyordu. Aynı şekilde enflasyona rağmen tımar gelirlerinde de herhangi bir değişikliğe gidilmemiş olması tımarlı sipahileri seferlerden kaçmaya veya reâyâdan çeşitli adlar altında para almaya ve bu şekilde uğradıkları zararı telafi etmeye zorlamıştır. Merkezde meydana gelen isyanlar ile Anadolu'da meydana gelen isyanlar, para rejimindeki bu sıkıntılar ve askerin geçimini sağlamada karşılaştığı güçlükler ile doğrudan alakalıdır.[112]

2.2.1.2. Faizcilik Yapanların ve Çiftlik Sahiplerinin Suistimalleri

Osmanlı Devleti'ni sarsmaya başlayan ekonomik sıkıntıların ilk işaretleri, köy halkı tarafından hissedilmeye başlanmıştır. Merkezi idare tarafından tekrar tekrar yayınlanan kanunnamelere rağmen köylü halktan vergilerin çeşitli adlar altında defalarca alınmaya kalkılması artık tabii bir olay haline gelmişti. Nitekim I. Ahmet yayınladığı adaletnâmesinde bu durumu

> "*… kezâlik reâyâ ve berâyânın at ve kaz ve tavuk ve kul ve emvâl ve erzakların ve me'külât kısmın müft ve meccânen çeküb alub ve her karyeleri otuzar ve kırkar altun ve guruşa kesüb cebren ve kahren cem'eyleyüb ve hâslarınızda hâsıl olan hukûk-u şer'iyye ve rüsûm-u örfiyyeyi kânun ve defter mûcebince almağa kanâat eylemeyüb istedüğü kadar alub…"*

[111] Şevket Pamuk, ***Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları***, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.119

[112] Mehmed Halife (Sad. Ömer Karayumak), ***Tarih-i Gılmânî***, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık A.Ş. s.85-87

şeklinde geçen ifadeler bu durumun göstergesi sayılabilir.[113]

Kat be kat artan vergileri ödemekte tabii olarak zorlanan köy halkı mecburen "murâbahacı" (faizci) taifesinin eline düşüyordu. Köylünün topraklarının bu şekilde belli başlı kişilerin tasarrufuna düşmesi veya köylünün topraklarını terk etmek zorunda kalması devletin ekonomik olarak en büyük destekçisi olan, hatta en büyük üretim birimi sayılan köy formasyonunun bozulmasına sebep olacak başlıca iki neden olarak ortaya çıkmıştır.

Köy ekonomisini tehdit eden bu sıkıntılara köylünün ilk tepkisi ekip biçtiği topraktan vazgeçerek etrafa dağılmak olmuştur. Yayınlanan adaletnâmelerde

> "*Reaya ve berâyanın zulm-ü taaddiden emvâl ve erzâkı ğâret olub müflis olmağla, bazı ribâhurlardan muamele ile akçe alub bir altun ve bir kuruş her ayda dörder ve beş akçe faydaya verüb ekser bin akçeyi beş yüz akçe muameleye virmekle reâyâdan çok kimesneler medyûn-u müstağrak olmağın ve meccânen hıdmetlerine istihdâm eyleyüb sözüne muhâlefet iderse habsettirüb zindanlar kucağında ömrü oldukca yatub helâk olub ribâhurların hilâf-ı şer'i şerif bu makûle zulüm ve taaddilerinden terki diyâr iderlermiş.*"

Sözleriyle bu husus açıkça ifade edilmektedir.[114]

Kanuni devrinden itibaren mühimme defterlerine girmeye başlayan "çift bozan reâyâ" meselesinin aslı bu vergi isteyenler ile faiz verenler arasında sıkışıp kalmış köylü halkın topraklarını terk edip gitmesine dayanıyordu. Köylerini terk edip ümerânın kapısına kul olan köylüler tekrar köy halkına musallat olup bu sefer kendileri, vergi için köylüyü tazyik eder duruma düşüyorlardı. Celali teftişi bahanesiyle "devriye bölüklerini" oluşturanlar da aslında köylerinden kopmuş bu insanlardı. Özetlersek köyün kendi içerisindeki çaresizliğinin dışarı vurduğu bu insanlar levend veya sekban olarak yine köyün kendi bünyesini kemiriyordu.

Köylü halkın çektiği nakit sıkıntısının faizciler için uygun bir ortam sağladığı tabiidir. 1600 yılında Tokat'tan yapılan bir şikâyet bu durumu bize anlatmaktadır.

[113]Mühimme Defteri 78, s.892-897

[114] Mühimme Defteri 78, s.892-897

Tokat civarında oturan yeniçerilerin, yüz kuruşu aylığı 30 kuruşa faize vermekte olduklarını bildirmektedir ki yıllık faizi %360 eder.[115]

1572 yılında Rumeli'ne yazılan bir hükümde

> '' *Taht-ı kazânızda bazı ribâhurlar reâyâya onunu onbeşe ve onaltıya ve belki daha ziyâde akça verüb zamân geldikde reâyâda akça bulunmamağla emlâk ve bağ ve bağçelerin ve sâir yerlerin ve yurtların rehin tarîykıyle alub reâyâyı kendi çift çubuk ve sâir hizmetlerine meccânen istihdâm idüb akça deyû tazyîk eylemekle mâmeleklerini satturub envâ-ı teaddî eylemekle reâyâ bu yüzden fakir ve müflis olub ekseri celây-ı vatan idüb memleketin harâb olmasına bâis olmuşlardır.*''

denilmekle faizcilerin memeleket ekonomisine verdiği zarar ifade edilmektedir.[116]

Köylü halkın geçimini sağladığı ve vergisini verdiği arazilerin faizcilerin eline geçmesi sonucu ortaya çıkan işsiz levend topluluklarının memlekette ne gibi sıkıntılara sebep olacağı pek takdir edilememiş görünmektedir. XVII. Yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları neticesinde merkezi idare, faizciliğin ve bunun neticesi olarak ortaya çıkan büyük çiftlik sahiplerinin çift bozan reâyâ olgusuna kaynaklık ettiğini anlayabilmiştir.

Celâlî isyanlarının meydana çıkardığı bu karışık ortamda halkın yegâne iltica mercii olarak kalmayı başaran merkezi idareyi temsilen I. Ahmet yayınladığı adaletnâmede

"Her kim bir karyede ben bir mâl harceyledim ve mesken dutdum deyû ol karyeden alâkasın kat' itmezse vebâlleri kendü boyunlarına. Ânın gibi çiftlik sâhibleri muhkem habs olunub eşed siyâset ile haklarından gelinmek için dergâh-ı muallâma arz olunmak emrüm olmuşdur."

Sözleriyle faizciler ile birlikte çiftlik sahiplerine de gerekli ikazı yapmıştır.[117]

---

[115]Mustafa Akdağ, ***Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606),*** DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, II. 2-3, 1964 s. 19'dan naklen Mühimme Defteri 75, s.3

[116] Mühimme Defteri 16, s.270

[117]Mühimme Defteri 78, s.892-897

Ayrıca adaletnâmede çiftlik sahipleri için

> "*... fevkal-had zulüm ve taaddî eylemekle, reâyâ ve berâyâ yerlerinde karâra mecâli olmayub bizzarûrî firâr ve terk-i diyâr eyledikleri ecilden nice karyeler harâb ve virân olmağın bazı beyler ve kuzât ve müderrisîn ve müteferrika ve çavuşve bölük halkı ve yeniçeri ve kapucu ve sâir kul tâifesinden ve erbâb-ı tımâr ve vilâyet halkından hâsılı kudreti olanlar ehl-i reâyâsı firâr eylemiş karyelere mülk-ü mevrûslârı gibi mutasarrıf olub ve edâ eyledikleri yerlerde evler ve ahurlar binâ idüb, çiftler ve kullar ve hidmetkârlar ve koyun ve sığır getürüb müstakil çiftlik itmekle, anların havfından reâyâsıyerlerine varmağa kâdir olmayub, ol makûle karyenin nüzûl ve avârız hânesi bozulduğundan gayri ol çiftlik hademesinin zulmünden ve davarlarının taaddîsinden etrâfında olan karyeler dahî ma'mûr olmamağa sebeb olub reâyâ ve berâyaya bu makûle zulüm ve taaddîsinin nihâyeti olmadığı sem'i hümâyûnuma vüsûl bulmuştur. ...ânın gibi reâyâsına zulm-ü taaddîden firâr eyliyen karyelerde bin sekiz tarîhinden berû çiftlik dutanlar her kimler olursa olsun binâ eyledikleri evleri ve ahurları kendine karye idüb hıdmetkâr ve çiftliklerin ve koyun ve sığırların kat' eyliyeler ki işbu semâne aşere ve elf muharreminin gurresinden üç yıla değin yerlerine varan reâyânın çiftlikleri her kimde ise kendülere teslim olunmak bâbında hatt-ı humâyun-u âlişânım sâdır olub ziyâde bu babda müekked ahkâm-ı şerife irsal olunmuşdur.*''[118]

şeklindeki hüküm ile çiftlikleri kuranların devlet idaresinde bulunan kadılar, müderrisler, asker halkından yeniçeri ve kapıkulları olduğunu görmekteyiz. Bu oluşumlar ile mücadele yöntemi olarak üç yıl öncesine kadar kurulan çiftliklerin tekrar eski sahiplerine iade olunması emir olunmaktadır.

Netice olarak faizcilik ve bunun meydana getirdiği çiftlik oluşumlarını ortaya çıkaran ekonomik ve sosyal nedenler düzeltilmeden sadece çiftliklerin ortadan kaldırılması ile çift bozan sorununun önüne geçilmesi mümkün değildi. Yine de bu ferman bize

[118]Mühimme Defteri 78, s.892-897

devlet idaresi tarafından Celâlî ile mücadelede ekonomik etkenlerin kısmen göz önünde tutulduğunu göstermektedir.

2.2.1.3. İmparatorluktaki Vergi Sisteminden Kaynaklanan Sebepler

Onyedinci yüzyıl boyunca devam eden Celâlî İsyanları incelendiğinde görüleceği üzere devlet memurlarının Celâlî olmasında en büyük faktör, vergi meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde vergi müessesesinin nasıl işlediği bilinmeden bu hususun kaynaklık ettiği problemlerde tam olarak anlaşılamayacaktır.

Vergi sisteminin önemi, devletin bütün müesseselerinin bir şekilde vergi olgusu ile direkt olarak bir alakasının olmasından ileri gelmektedir. Merkezi idare, hizmetinde kullandığı kişilere gerek askerî olsun gerek kalemî olsun büyük bir kısmına hazineden nakit akçe vermek yerine halktan toplanacak vergilerin tahsilâtını bunların üzerine yükleme yolunu seçmiştir. Burada üzerinde durulacak husus reâyâ üzerine yüklenen vergilerin belli bir zaman sonra nasıl olupta merkezi idare ile halk arasında bir ilişki problemine dönüştüğüdür.

Vergi yükleme işinde gerek miktar ve gerek tür cihetinden iki usule göre hareket edilmiştir. Bunlar, şer'î hukuk ve örfî hukuk kaideleridir. Şer'î hukukun kaynaklık ettiği cizye, haraç ve öşür gibi tamamıyla İslami vergiler bulunduğu gibi örfi hukukun kaynaklık ettiği resm-i bennâk, resm-i arûs, resm-i mücerred gibi muhtelif vergi çeşitleri de bulunmaktaydı. Şer'î hukukun vergi çeşitleri sabit kalırken örfi hukuka dayanılarak ortaya konulan vergilerin pek çok çeşidi bulunmaktadır.

Onyedinci yüzyıl yazarları ve hususiyle *Silahdâr tarihi* incelendiğinde görüleceği üzere devir yazarlarının üzerinde durduğu husus vergilerin çokluğu ve halkın üzerinde oluşturduğu baskıdır. Savaş dönemlerinde hazır para bulma ihtiyacı ve tımar sisteminde meydana gelen bozulmalar devleti değişik araçlara yönlendirdi.

Tımar topraklarının doğrudan doğruya merkezi hazineye aktarılması sonucu buraların vergi tahsilâtında en kolay yol olarak iltizam sistemi görülmekteydi. İltizam sistemi bir bölgeden bir yılda alınabilecek verginin görevliler tarafından önceden belirlenip bu yerlerden vergi toplama hakkının en yüksek teklifi verene devredilmesi

idi.[119] Yalnız bunun da zararları daha o asır içinde görülmeye başlandı. Koçi bey risalesinde bu hususa

> *"Nihâyet benim devletlü hünkârum, Muharrem ayı yılbaşıdur. Avârız defterleri şimdi çıkub akça ile satarlar. Alan âdem her halde akça almıştır. Beylik malı tahsîl itmeğe kendü virdüğü rüşveti çıkarmağa ve kendüye birkaç akça te'mîn itmeğe çalışur. Böyle olunca reâyâ fukarâsına kat kat zulm olmuş olur. Zulüm itmeyince olmaz.*"[120]

sözleriyle değinmektedir.

Devlet makamlarının ve vergi toplama yetkilerinin şahıslara bu şekilde peşin ücret mukabili dağıtılması reâyânın sırtına ek yük bindirmekte idi. İltizam hakkını elde eden şahısların bu hakkı alt mültezimlere satabilme hakkı bulunuyordu. Eskiden vergi verilen şahıs bir iken aracılar çoğaldıkça verginin miktarı da çoğalmaktaydı. Mültezimin vergi toplama hakkını ne kadar müddetle elinde tutabileceğini bilmemesi de tahsildarları daha fazla vergiyi daha kısa zamanda toplama çabasına itiyordu. Nitekim verdiği peşinatı tahsil edemeden azledilen şahıslar da yok değildi. Nitekim İbşir Mustafa Paşa sadarete gelince kendisinden evvel iltizama verilen mukataaları iptal ederek yanında getirdiği adamlarına verdi. Bu suretle daha öncekilerin vermiş olduğu peşinatlar boşa gitti. Daha sonra gelen Kara Murat Paşa mukataaları tekrar eski sahiplerine iade edince bu sefer de İbşir Mustafa Paşa'nın adamlarının peşinatları yandı.[121] Vergi toplama işini ihale ile alan mültezimlerin gelecek senelerde çiftçinin halini düşünmeden, verdiği peşinatı biran önce çıkarmaya çalışması köylünün ezilmesine ve çiftini çubuğunu bırakıp levend olmasına yol açmıştır.[122]

---

[119]Şevket Pamuk, ***a.g.e.***, s.95

[120]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.124

[121] İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.,***c.3 s.286

[122]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.46-47 ("*Altı - bölük halkı bir kaç senedir, pâdişah parasını tahsîl itmeği kendilerine vazîfe idünüb, devlet vükelâsından bütün defterleri zorla alub, halkın gözü önünde Sultan Mehmed Hân câmii şerîfi avlusunda mezat idüb, birer, birer bucuk guruş gulâmiye ile Ahmed'e Mehmed'e satar oldular. Alanlar dahî birer guruşa kânî olmayub, İslam memleketlerinden yedişer sekizer yüz akça cizye ve avârız toplanmağa başladı. Her koyundan yedişer sekizer akca alınub. Anadolu vilâyetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akça alır oldular. Bu zulme reâyâ nasıl dayansun? Bütün millet bu haksızlığı nice geçirsün?*

Onyedinci yüzyıldan itibaren artık iyice hissedilmeye başlanan iktisâdi darlık devlet ve toplum üzerinde şu şekilde etki yapmıştır; Devlet idaresindeki ilk sıkıntılar, akçenin değerinin düşmesine rağmen sabit kalmaya devam eden vergilerin masraflara yetmemeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Vergiler ilk olarak akçe şeklinde belirlendiği halde akçenin değerinin düştüğü senelerde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bir altının 35 akçe ettiği 1431 yılında koyun vergisi 1 akçe iken, 164 yıl sonra 1595'de 1 altın 120 akçe olduğu halde vergi aynı rakamı muhafaza etmiştir. Akçenin değeri 3,5 kat azaldığı halde vergiler sabit kalmıştır.[123] Yeni kaynaklar bulmak zorunda olan idareciler sınırları sabit olmayan örfi vergilere yüklenmişler bir yandan da vergi gelirlerini, daha seneleri gelmeden açık artırma yoluyla tahsil etmeyi tercih etmişlerdir. Ücretlerini direk olarak devletten alan memurlar da tabii olarak geçimlerini sağlamak için halkın çeşitli sınıflarına musallat olmuşlardır.

İktisadi darlık sebebiyle vergi toplama hakkının mukabilinde dağıtılan makamlar, idareci ve tahsildar sınıfına çok ağır vergiler yüklüyordu. Beylerin ve diğer idareci sınıfın kendilerine tayin olunan haslardan toplayabilecekleri vergilerin miktarında herhangi bir artış söz konusu değildi. Oysaki bu beylerin merkezi idareye gönderecekleri vergi aynı kalmış olsa bile topladıkları akçede meydana gelen kıymet değişikliği, en çok bu kesimi zarara sokmuştu. Gerek doğuda ve gerek batıda çok geniş yetkilerle donatılan serdarlar yeterli sayıda asker tedariki için kapısı kuvvetli, maiyeti kalabalık beyleri tercih ediyorlardı. Bu sebepten beyler makamlarında kalabilmek için veya yeni mansıplar alabilmek için kuvvetli kapı halkı beslemek durumunda kalıyorlardı.[124]

Pâdişah haslarının hâli perîşân olmuşdur. 484 yük akça yazısı olan Gürcistan, Gence, Revân ve Bağdâd memleketlerinde olan pâdişah hâss'ı olan köyler elden cıkub, düşman eline geçti. Bir kısmı da şerîate muğâyir olarak mülk edinildi, vakıf ve paşmaklık oldu. Bir kısmı harâb olmağa yüz duttu. Bir kısmı vezirlerin hâssı haline geldi. Hâlen mevcûd olan pâdişah Hâss'ı köylerden yüz yük akça ancak hazineye girüb, geride kalandan nâm-ü nişân kalmadı.
Velhâsıl şimdiki halde reâyâ fukarâsına olan zulüm hiç bir tarihde hiç bir iklimde hiç bir pâdişah memleketinde olmamışdır.")

[123] Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.47

[124] Ali Rıza Gökbunar, ***Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi***, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi, Yıl 2007, C.14 sy.1 s.1-2

Devlet merkezi tarafından, beylerin bu şekilde kapı halkını artırmasına göz yumulması kısmen de olsa halktan toplayacakları vergideki artışa da göz yumulması demekti. Ancak kanunlarda konulan miktarın üzerine çıkılarak bu şekilde kat kat vergi toplanması öyle kolay bir hadise değildi. Nitekim herhangi bir hadise çıkmadan geniş halk topluluklarından vergi almak için, ortaya çıkacak itirazları yenmek bazen harbi dahi göze almak gerekiyordu.

Ortaya çıkan bunalımın en can alıcı noktası, karışıklıklara sebep olan şahısların hem o vilayetlerin idarecisi aynı zamanda vergi tahsilâtından sorumlu olan kişileri olmasıydı. Halk tarafından ağır vergilere karşı olan muhalefet arttıkça bu beylerin ve kapı ağalarının vergi toplamaya giderken yanlarına topladıkları sekban bölükleri de fazlalaşmaya başladı. İlk celali grupları halkın bu vergi tahsildarlarına karşı oluşturdukları gruplardan değil tam tersine kapı ağalarının halkı itaate almak için başlarına topladıkları bu sekban bölüklerinden meydana gelmiştir.[125]

Osmanlı Devleti'nde kurumların tamamı doğrudan veya dolaylı olarak vergi toplama süreci ile alakalı bulunmaktaydı. Devlet görevinde bulunanların maaşları, vergilerin bu şahıslara tahsis edilmesi suretiyle verilmekteydi. Bu şahısların herhangi bir sebepten dolayı maaşının kesilmesi veya azalma olması durumunda bu şahıslarla ve bakmakla yükümlü oldukları kapı halkları ile devlet idare edenler arasında çatışma doğması kaçınılmaz bir hal alıyordu.

Nitekim Abaza Hasan Paşa,[126]Gürcü Abdünnebi[127] ve Karayazıcı Abdülhalim'in[128] isyan sebepleri mansıpların diğer bir ifade ile toplayacakları vergi hakkının başkalarına verilmesi sebebiyle olmuştur.

---

[125] Mustafa Akdağ, ***Celâlî Fetreti***, Ankara Üniversitesi DTCFD, 1958, sy.1 c.16, s.57

[126]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***, s.1040

[127]Naîmâ Mustafa Efendi (çev. Zuhuri Danışman), ***Naîmâ Tarihi***, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, C.6 s.1923 ("*Adı geçen Abdünnebi, sipâhi ocağından bir ağa idi. Pâdişâhın tahta çıkması vakasından evvel Safed voyvodalığını yüz doksan bin kuruşa alıp, yüz binini peşin verip, gerisinden dahi, otuz bin kuruşunu Ahmed paşaya göndermişti. Gönderdiği daha deftere geçmeden ve teslimine Rurznamçe sureti almadan pâdişâh değişikliği olmuştu. Şimdi başa geçenler, otuz bin kuruşu saymayıp, tekrar istemişlerdi.*
Abdünnebi inat idüp:
— Bu kadar akçe veremem!
Dimekle, memuriyeti başkasına verilüp, miriye (devlete) geçen bu kadar akçe kesesi kaldırıldı.

Diğer taraftan bu şahısların topladıkları vergilerin, yapmakla mükellef oldukları hizmetlere yetmemesi veya geçimlerini dahi sağlamayacak kadar az olması, vergi tahsilâtında aşırıya kaçmalarına sebep oluyordu. Enflasyona rağmen toplanacak vergilerin sabit kalması sipahileri bu vergilerden vazgeçerek avârız-ı divâniyye denilen artık her yıl geleneksel hale gelmiş olağanüstü vergileri toplamaya sevk etmiştir.[129]

Osmanlı Devleti'nin isyan eden beyler ile yaptığı görüşmelerde ve isyanların sona erdirilme yöntemlerinde çoğunlukla bu isyancı beylere mansıb diğer bir ifade ile vergi toplama yetkilerinin verilmesi yöntemi kullanılmış ve genellikle isyanlar bu şekilde bastırılabilmiştir.[130] Bu husus isyan edenlerin ortak özelliklerinin vergi toplama rantlarının merkezi idare tarafından ellerinden alınmasına bir tepki olarak hareket ettiklerini göstermektedir.

2.2.2. İdari ve Siyasi Sebepler

2.2.2.1.Devlet Görevlilerinin Tutumları

Osmanlı Devleti'nde vazifeleri itibariyle, devlet görevlileri iki kısma ayrılmaktaydı. Birinci kısım hukuk kurallarının uygulanmasına nezaret eden, şehir merkezleri ve sancaklarda idarecilerin hareketlerine karşı reâyâyı koruma vazifesini üstlenmiş bulunan ve şeriat kuralları ile örfün takdir ettiği sınırlar içinde hareket eden " *ehl-i şer*' "dir. İkinci kısım başından itibaren görevlerin içinde yetişerek yükselen okuryazarlık şartı aranmayan görevleri mahkeme kararlarını uygulamak, memlekette nizamı sağlamak olan "*ehl-i örf*" sınıfıdır.[131]

Bu taksimata göre ikinci kısımda bulunan memurların ehl-i şer'e tabi olması gerekirken bir kural olarak bunun belirtilmemiş olması ve mahiyeti itibariyle askeri karakter arz eden Osmanlı idari rejimi, bu düzenin tesis edilmesini engelliyordu.

İstanbul'da olan Sipahi vakasından da kuşkulanup, kendine bir fenalık geleceğini hissetmekle harekete gelüp, o vak'ada ölen sipâhilerin intikamını vezirden ve müftiden almağa niyet etti.")

[128]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.20

[129]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.1031,

[130]Karen Barkey (çev. Zeynep Altıok), ***a.g.e.***, s.233

[131]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.104

Merkezden yollanan ferman ve hükümlerde önce beylerbeyinin daha sonra sancakbeylerinin ve kadıların adı yazılıyordu. Bu itibarla mevcut durum büyük bir çelişki yaratmaktaydı. Kadılar da yeri geldiğinde, denetlemek durumunda oldukları beylerden emir almak istemiyordu. Beylerin kadı hükmü olmaksızın ceza verememesi, kadıların da bey olmadan ceza uygulayamaması iki merkez arasında bazen karşılıklı tavizlerin verilmesine bazen de krizlerin çıkmasına sebep oluyordu.[132]

Devlet idaresinde kadılar ile beyleri karşı karşıya getiren ikinci durum ise merkezi idareye karşı, kadıların vasıtasız olarak halkı temsil etme yetkilerinin bulunmasıydı. Atandıkları bölgelerde ne kadar kalacakları belli olmayan beyler,[133]atanmak için harcadıkları masrafları çıkarmak için çeşitli usulsüzlüklere başvurma eğilimi gösteriyorlardı.[134]

Nitekim Koçi Bey, risalesinde bu mevzu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Koçi Bey bu vakitsiz azillerin, beylerin devlete düşman kesilmesine ve halka zulmetmesine neden olduğunu padişaha açıkça izah etmiştir.[135] Kadı sicillerinin incelenmesinde görüldüğü üzere devlet merkezine yazılan şikâyetlerin büyük bir çoğunluğu beylerin ve kapı ağalarının yaptıkları hukuksuzluklar üzerineydi.[136] İki

[132]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.104

[133]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.469

[134]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C 2 s.24

[135]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.81-83

[136]Mühimme Defteri 85, s.14, Hüküm 29

("… Oniki dîvân kâdîsına hüküm ki:

Dergâh-ı muallâma âdemler gönderüb; ''kazâ-i mezbûr iş bu sene erbaîn ve elf Rebîül âhirinin onuncı güninden yevmî seksen akça ve bir ay tevkît ile sana tevcîh olunub a'lemül ulemâil mütebahhirîn Anadolu Kâdî askerim olan Mevlânâ Muhammed edâmallâhü teâlâ fezâyilehû tarafından mühürlü mektûb virilüb ve ol cânibde ta'mîri fermânum olan beş pâre kadırgalarun ta'mîrine me'mûr olanlarun üzerine sen nâzır ta'yîn olunduğuna düstûr-ı mükerrem, müşîr-i mufahham, nizâmül âlem vezâretle kapudanum olan Mustafa Paşa edâmallâhü teâlâ iclâlehû tarafından dahî mektûb virildüğün'' bildirüb; ''zikrolunan kadırgalara hıdmet iden reâyânun üzerlerine şer' ile cürm sâbit olmadan beğlerbeği âdemleri ve mîr-i livâ sübaşıları ve voyvoda ve sâir ehl-i örf tâifesi hılâf-ı şer-i şerîf rencîde idüb ve biraz bahâne ile akçaların alub ve emr-i şerifle hıdmete mübâşir olanlar vardukda emr-i şerîfimde ta'yîn olunandan ziyâde akça taleb itmekle reâyâ perâkende olub umûr-ı mühimmenin te'hîrine bâis olmağla vech-i meşrûh üzre reâyâ hılâf-ı şer-i şerîf rencîde vü remîde olunmamak bâbında emr-i şerîfim recâ eylediğin ecilden vech-i meşrûh üzre virilen mektûb mûcebince amel olunmak emr idüb…")

taraf arasındaki bu düzensiz ilişki, celali isyanları sırasında merkezi idarenin pek çok gayretini boşa çıkarmıştır.

Vergi müessesesi ile ilgili bahiste izah edildiği üzere kanunnameler ile düzeltilmeye çalışılan aksaklıklar yeterli faydayı sağlamaktan uzaktı. Sebeplere inilmeden sadece yasaklamalar ile sonuç alınamayacağı açıktır. Kapılarında yüzlerce levend bulunan paşalar sadece kendi sancaklarından toplayacakları vergi ile idare edemeyecekleri için etraf sancakbeylerinin de alanlarına girmeye başladılar.

Beylerbeyilerin kanunlara muhalif olarak etraf sancaklara kapı halkıyla gezmeye çıkması veya ağalarını göndermeleri, halkın üzerindeki vergi baskısını artırmakla kalmamış sancakbeylerinin de kendi bölgelerinde elde ettikleri gelirlere zarar vermiştir. Sancakbeyleri için bir diğer sıkıntı doğuran neden, sancakların arpalık olarak verilmesi sebebiyle atanabilecekleri yerlerin azalmasıdır.[137]

Devlet topraklarındaki genişlemenin durması da sancaklara atanmayı bekleyen beylerin durumunu iyice güçleştiriyordu. Bir diğer sebep merkezdeki kapıkullarının bu makamları işgal etmeye başlamasıdır. Yüklü miktarda para karşılığı tımar ve zeametlerin bu şekilde merkezdeki ulufeli askere dağıtılması sancaklarda bekleyen ve asker besleyen beylerin durumunu iyice çıkmaza sokmuştur.[138] Bu şekilde tımarların kapıkullarına açık hale gelmesi daha o zaman çağdaş yazarlar tarafından eleştirilmiştir.[139] Anadolu halkının yerine merkezden beylerin gönderilmesi reâyânın bir yükselme kapısının daha yüzüne kapanmasına neden olmuştur.[140]

Onyedinci yüzyıl boyunca Anadolu'da meydana gelen isyanlarda, padişah ve merkezi idareciler, bütün sorunlardan Beylerbeyileri ile Sancakbeylerinin ve onların kapıağalarının isyancıları korumak suretiyle sorumlu olduklarını düşünmekteydiler. Bu kanıda olduklarını kadılara ve naiplere gönderdikleri Adaletnamelerde uzunca bir yazı ile suçlayarak belirtiyorlardı. Aşağıda nakledeceğimiz I. Ahmed'in fermanı bu hususla ilgili önemli bir örnektir.

---

[137]Kâtip Çelebi, ***Fezleke***, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.954

[138] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.22

[139] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.12

[140]Kâtip Çelebi (Haz. Zeynep Aycibin), ***a.g.e.***, s.570

("...Her diyarda beylerbeyi ve sancak beyi nasb olunub herbirine müstakil haslar tayin olunmaktan murad vilâyet üzerine çıkub cem'i emval ve emlâk eyleyüb vilâyeti viran eylemek için değildir. Belki vali oldukları vilâyet emri mâruf ve nehyi münker edüb hilâf-ı, şer'i şerif ve mugayir-i kanun-ı münîf bir ferde zulüm ve taaddi etdirmeyüb zuhur eyliyen ehl-i fesadı hüsn-ı tedarik ile ele getirüb muhtaç-ı arz ise habs ve arzeyleyüb, değil ise şer' ile gereği gibi hakkından gelinüb memleket ve vilâyet gereği gibi hıfz-u hıraset idüb mâmur âbâdan eylemek içindir, kan cürmü ve öşr-ü diyet namına fukaradan alınan üç ve dört yüz altun ve guruş ve at ve esbab dahi hilâf-ı şer' ve kanundur.

Bir karyede kan vaki olsa ikiden hâli değildir: kâatil ya serbest reâyasıdır, eğer kaatil serbest reayası olub üzerine şer' ile kan sabit olmağla kısas olmuş ise ve kaatil de ehl-i karyeden ise, bir akçe ve bir habbe cürmiyye alınmaz, Eğer kaatil kısas olunmayub af olunursa maktulün varisleri deyn alsalar ol zamanda dahi kaatilin cerime serbest reâyâsi olmağla sahib-i serbesti olur, eğer kaatil serbest reayası olmayub eshâb-ı tımar reayası ise kanun üzere alınan cerîrnenin nısfı sahib-i tımarın olub ve nısf-ı âhar da defterde her kime hasıl yazılmış ise onun olmak kanun-ı kadimdir! 'Beğlerbeğiler ve sair kimesnelere defterlerde ve kanun namına kanunname-i hümâyunda öşr-ü diyet namına mahsul tayin ve takdir olunmamıştır, anın gibi bir kerre kan olan karyelerde her gelen beğlerbeğiler ve beğler ve voyvodalar ikişer ve üç yüz atlı ile varub kan öşrü deyu cümle emval ve davarların yağma ve talan etmekle ol ehl-i karyeler harab ve viran olmağın, minba'd alındığına kat'a rızay-ı hümâyunum yoktur ve emrime muhalif olanların eşed siyaset ile haklarından gelinmek fermanım olmuştur.

Ve beğler ve beğlerbeğiler ve voyvodalar reaya ve berâyaya bu veçhile zulüm ve taaddi idüb havass-ı hümâyunum ve vüzera haslarına ve evkaf ve emlâk ve serbest olan karyelere dahleylediklerine ve vilâyet üzerine çıktıklarına emrim yoktur.

... Velhasıl eyyâmı adaletimde reâyâ ve berâyaya bir veçhile zulüm ve taaddi olunduğuna kat'a rızây-ı hümâyunum olmayub her diyar biavnillahil melikül gaffar mâmur ve âbâdan olmak murad-ı humâyunumdur.

Bu babda benim ziyade ihtimam-ı hümâyunum vardır. Her vilâyete mutemed kullarım gönderilüb hafiyeten yoklasam gerektir. Şöyle ki; beğlerbeğiler ve beğlerden ve kadılardan ve naiblerden ve voyvodalardan ve ulûfeli kul taifesinden ve eshab-ı tımar ve yeniçeriden ve vilâyet halkından her kimesne zulüm ve taaddi eyliye; ecdad-ı izamım nevverallahu merakidehüm ruhları için gazabıma mazhar olub, sizin mansıblarınız ve onların dirlikleri kat' olunmağla konulmayub hakkınızdan gelinmek mukarrerdir. Bilmiş olub, bilmedik ve işitmedik demiyesiz.")[141]

Halkın devlet merkezi ile direk temasını sağlayan en önemli kaynak olan kadılar ve naipler, daha ziyade aşırı vergi tahsili ile alakalı şikâyetleri merkeze bildirmekteydiler.

2.2.2.2.Tımar Sistemindeki Bozulmanın Askeri Düzene Etkileri

Osmanlı ekonomisi, özü itibariyle ziraata dayanmakta bu da tımar sistemi ile bir takım kurallara bağlanmış bulunmaktaydı. Devlet, sipahiye içerisinde bir miktar yerleşim biriminin bulunduğu toprak parçasını tahsis ediyor, sipahi de bu yerlerde yaşayan reâyânın vergisini toplayarak hem geçimini sağlıyor hem de savaş zamanları için gerekli askeri finanse ediyordu. Aynı zamanda taşrada görevli bu askerler bölgelerinin asayiş, güvenlik ve idaresinden de sorumluydular.[142]

Gerek halkın büyük bir kısmının ziraatle meşgul olması gerekse ordunun önemli bir bölümünün bu tımar sistemine bağlı bulunması nedeniyle köylü toplumun içinden çıkan levend topluluklarının ve bunların katıldığı Celali İsyanlarının sebeplerini araştırırken tımar rejimindeki bozulmalara ve bu bozuluşun neticelerinin konumuzla ilgili taraflarına dikkat edilmesi lazımdır. Şöyle ki; tımarlı sipahinin toprak mülkiyetine sahip olmaması ve köylüden toplayabildiği verginin de ancak maaşına karşılık gelen kısmına el koyabilmesi bu sistemin temelini oluşturmaktaydı. Devlet, vergi gelirlerini toplama görevini asker aracılığı ile yaparak yine asker vasıtasıyla üretimi düzenleme işini de yapmış oluyordu. Toprak sisteminde feodalleşmenin bu

[141]Mühimme Defteri 78, s.891-899, Halil İnalcık, "***Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet***", Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005*s.157*

[142]Karen Barkey (çev. Zeynep Altıok), ***a.g.e.***, s.35-38

şekilde önüne geçilmesi ile köylünün de ezilmesinin önüne geçileceği düşünülmüştü.[143]

Onaltıncı yüzyılda ordunun neredeyse onda dokuzunu oluşturan tımarlı sipahilerin Onyedinci yüzyılda dramatik şekilde düşmüş olması, üzerinde durulması gereken bir hususdur. Topraklı sipahilerin merkezdeki kapıkulları karşısında bu kadar azalması veya azaltılması iki netice doğurmuştur. Birincisi topraklı sipahinin sayısındaki azalma ile doğru orantılı olarak toprak rejimi ve vergi sistemi değişmek zorunda kalmıştır. İkinci olarak; ordunun yükü merkezdeki kapıkullarının üzerine binmiş, bununla doğru orantılı olacak şekilde kapıkulu sayısında artışa gidilmiştir.[144]

Bir kaç bin kişiden elli binlere çıkan kapıkullarını eski düzen ve kalitesinde tutmak zorlaşmıştır. Üzerinde duracağımız husus; tımarlı sipahilerin durumlarındaki değişikliklerin, celali isyanları ile olan bağlantısı hakkında olacaktır.

Osmanlı malî ve askerî sisteminin kendine özgü bir parçasını oluşturan tımar rejimi de ekonomideki krizlerden etkilenmiştir. Tımarların hazineye aktarılması veya merkezdeki nüfuzlu şahıslara bir şekilde verilmesi, devlet topraklarının askeri hizmetler karşılığı olarak değil de para karşılığında gücü yetenin alıp satabileceği birer ticaret metaına dönüşmesine sebep olmuştur. Bu husus tımarlardan gelecek askerin azalmasını netice vermiştir.[145]

Üzerinde durulması gereken konu eskiden seferlerde büyük yararlılık gösteren sipahilere verilen bu hakların ne sebeple bu şekilde ellerinden alınıp, birer yatırım mekanizmasına dönüştürüldüğüdür. Koçi Bey, risalesinde bu hususun üzerinde etraflıca durmuş ve eskiden yerelde beylerbeyiler tarafından dağıtılmakta olan tımar ve zeamet topraklarının gelen şikâyetler üzerine artık merkezden dağıtılmasıyla eskisinden daha sıkıntılı bir vaziyet karşısında kalındığını şu sözlerle ifade etmiştir;

---

[143]İlkay Yılmaz, ***Osmanlı-Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri,*** Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2012/1, Cilt:11 Sayı:21, s.121

[144]Aslan Eren, ***Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler***, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.239-240

[145]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.716

"*Beylerbeyilerinde ve sancakbeylerinde, vezirlerin ağalarında, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde, padişah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinde birçok tımar ve zeametler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kulları üzerine berat çıkarmışlardır. Nam, adamlarının olup, mahsulü kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmi - otuz, belki Kırk elli kadar zeamet ve tımarı bu yoldan alıp, ürününü kendileri yiyip, sefer-i hümayun olunca, sırf yoklamada mevcut görünsün diye ikibin akçe harçlık verip, cebe ve cevşen yerine aba ve kebe giydirip, birer semerli beygir ile sefere gönderirler, kendileri evlerinde zevk-ü safa, seyir ve sohbette olurlar. Âlem harab olsa umurlarında değildir. Allah esirgesin dünyayı düşman alsa, sefer nedir bilmezler. Beyce geçinirler. Din-ü devlet düşünceleri asla hatırlarına gelmez. Bundan başka zeâmet ve tımar İstanbul'dan verildiği için İslam ülkesinde olan zeamet ve tımarların ancak onda biri kavgasız olup, geride kalanı tamamen kavgalıdır. Vezir-i azam kulunuza, hala tımar ve zeamet davası dinlemekten başka iş ile uğraşmağa zaman kalmaz. Her adamın elinde birçok beratlar ve onbeş - yirmi kıt'a yerinde bırakma emirleri olub birinin tayin emrinde:"Hak bunundur, düşmanı müzevirlik ve hile ile sataşıp, karıştığı kulağıma ulaşmıştır. Buna verip, düşmanını men ve def edesin" diye yazıp, düşmanının elindeki berat ve emirlerde de yine bu şekilde "Hak bunundur, buna viresin" diye yazıp, saadetlü padişahımız nâmına yalan yazarlar. Bu padişah beratlarını ve mübarek emirleri yıpratıp, saltanat namusuna noksanlık düşürürler. Böylece Ahmed'i Mehmed'e, Mehmed'i Ahmed'e dutuşturub, tımar ve zeamet erbabı kullarına büyük zulüm iderler. Bu suretle de zavallıların ürünleri bu kavga arasında ziyan olur ve reaya ayaklar altında kalır. Nice sefer seferleyen gâziler kendileri sefer-i hümayunda can ve baş vermekte ve düşmanı olan kimse evinde zevkve sefada iken ürün zamanı gelince İstanbul'dan yerinde kalma emri ile o zavallının ürününü kimini kendi alub, kimini hükmeden kadıya verir. Böyle böyle tımar ve zeamet ahvali karma karışık olup, halen alan ve satan belirsiz oldu.*

... Velhasıl zeâmet ve tımarın bu hale gelmesine sebeb, budur ki: Şimdi açılan zeâmet ve tımarları İstanbul'dan vezir-i azam vermektedir. Çünkü

beylerbeyiler, ehliyetsiz kimselere verdikleri vakit, ehliyetli olanlar, divân-ı hümâyuna gelip, şikâyet ederlerdi. Fakat vezir-i azam olanlar, ehliyetsizlere verince hak sahibi olanlar kime varıp, şikâyet eylesinler?''[146]

Beylerbeyinin tımar verme yetkisinin elinden alınıp sadece başvuranlar ile alakalı görüşünü bildirme durumunda kalması, atamaların ise bu şekilde vezir-i azama devredilmesi devlet merkezileşmesinin bir aşaması olarak görülmektedir.

Gelinen sonuç; taşranın bilgi vermesi, merkezin de gelen bilgiye göre karar vermesi şeklinde bir durum ortaya çıkarmıştır.[147]Haddi zatında bu usul, tımar tevcih hakları ellerinden alınan beylerin otoritesine zarar verdiği gibi 20.000 akçeden yukarı dirliklerin yeniçerilere verilmesi kanunu da tımarlı sipahilerin yükselme kapılarının kapanması demek oluyordu.[148] Anadolu'da meydana gelen karışıklıklarda tımarlı sipahilerin rol almasını teşvik eden en önemli sebeplerden biri de bu olmalıdır.

Akçenin dramatik bir şekilde değer kaybetmesi, tımarların da iltizam suretiyle ellerinde çıkması Osmanlı askeri sınıfının çekirdeği olan bu müesseseyi derinden etkilemiştir. Tımarların dağıtılmasında parasal gücün ön plana çıkması, devlet topraklarının yönetme kabiliyeti olmayan bir sınıfın eline geçmesine neden olmuştur.[149]

Bu toprakların devlet tarafından, ileri gelenlere mülk olarak verilmesini ve daha sonra bu toprakların vakıf yapılmak suretiyle evlatlarına bırakılmasını, bu suretle tımarlı sipahilerin açıkta kalmasını devrin yazarları şiddetle eleştirmişlerdir.[150] Koçi Bey; Kanuni Sultan Süleyman'ın, kızı Mihrimâh Sultan'a mülk olarak verdiği topraklardan bahsederken;

"*Hürmete değer kızları Mihrimah Sultan'ı Rüstem Paşa'ya verip, vezir-i azam yaptı. Fevkalâde gözde olduğundan istediğine müsaâde eyleyip, ataları*

[146]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.33-34

[147]Karen Barkey, ***a.g.e.***, s.63-65

[148]Mühimme Defteri 61, s.115

[149] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.53

[150] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.57-59

zamanında fetholunmuş olan memleketlerden o kadar çok köyleri mülk olarak verdi ki, tavaif-i mülûkten bir padişaha hazine olmaya yeterdi. Onlar dahi bazı hayırlar yapıp, evlâdına vakf eylediler. Hâlâ her sene o vakıflardan yüz yük kadar akça gelir. O çeşit sultanların vefatında, hâsları miriye alınırken sonra gelenler de vakfetmeğe başladılar. Şeriate aykırı olarak, hazineye ait olan bu haslar, kayıp ve telef oldu. Sevap yapalım derken günâha girdiler."

şeklinde bu toprakların vakıf olarak temlikine şiddetle karşı çıkmaktadır.[151] Toprakların bu şekilde sipahilerin elinden alınıp iltizama verilmesi, artık yeni savaş koşullarına uyum sağlamakta zorlanan tımarlı sipahilerin yavaş yavaş devlet idaresi tarafından da gözden çıkarıldığını göstermektedir.

Koçi Bey tarafından sebep olarak gösterilen, tımarların dağıtılış şeklindeki değişim aslında sebep değil sonuç olarak değerlendirilmelidir. Tımar gibi dolaylı vergilendirme metodu yerine devlet, doğrudan vergiler koyarak bu vergileri toplama işini kapıkullarından kimselere tevdi etmeye başladı. Tımarlardan gelecek vergi bu şekilde nakite dönüştürülüp devlet merkezine aktarılarak kapıkulu sipahilerinin finansmanında kaynak olarak kullanıldı. Akçedeki değer kaybı sebebiyle geçim şartları iyice zorlaşan tımarlı sipahiler, yükselme yollarının da bu şekilde ellerinden alınmasıyla başka imkân bulamadıkları zamanlarda eşkıyalık yolunu seçmek zorunda kalıyorlardı.[152]

Nitekim gerek Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa[153] ve gerekse Kâtip Çelebi[154] tarihlerinde Celâliliğin sebeplerinden biri olarak, tımarlarına el koyulmak suretiyle tımarsız kalan sipahileri işaret etmişlerdir. Aynı şekilde Koçi Bey de memleketin ahvalindeki düzensizliğin tımarlı sipahilerin düzeninin bozulmasından ileri geldiğini şu sözler ile ifade etmiştir;

[151]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.68

[152] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.22

[153]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***,C 2 s.228

[154]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***, s.126

"*Velhâsıl insanoğlu, kahr ile zaptolunur. Yumuşaklıkla olmaz. Geçmişteki büyük padişahlar, altı bölük halkını, yeniçeri ocağı ile yeniçeri taifesini, altı - bölük halkı ile ve bu iki tâifeyi zeâmet ve tımar askeri ile zaptederlerdi. Şimdi tımar erbabı tamamen yok oldu. Askerlik yeniçeri ve sipâhilere kalıp, herbiri birer dev oldu. Eğer padişah hazretleri alaka gösterirlerse iş kolay olur. Zeâmet ve tımar evvelce olduğu gibi tamamlansa, ulufeli asker de mümkün olduğu kadar azaltılsa, Allahın izniyle âlem düzene girip, Saltanat-ı aliyye eskiden olduğu gibi parlar. Ve islâmın kılıcı üstün gelir. Din düşmanları kahra uğrar."*[155]

Netice olarak; devletin, boşalan tımarları üst düzey görevlileri ödüllendirmek için kullanmaya başlaması ile tımar hakkı olanların tımar elde etmeleri iyice zorlaştı. Tımar sahipleri artık sistemin içinde kalabilmek için devlet ile mücadele etmek zorundaydılar. Tımarları şu veya bu şekilde ellerinden alınan sipahiler ellerindeki toprakları bırakmamak için isyanlara katılmak da dâhil her yola başvurdular.

2.2.2.3.Devlet merkezindeki İktidar Mücadeleleri

Osmanlı Devleti Onyedinci yüzyılda gerek merkezi idare yönünden gerekse toplumsal düzen itibariyle değişmeye başlayan bir durum arz etmekteydi. Bu yüzyılda, daha önceki dönemlerde olduğu gibi padişahların ölünceye kadar iktidarda kalmaları ve devleti tek başlarını mutlak yetki ile idare etmeleri özelliği yok olmaya başladı. Nitekim 1574 ile 1648 arasında geçen 74 yıllık zaman diliminde 8 padişah tahta çıktı. Devlet merkezinde bulunan altı bölük halkı, ulema sınıfı ve yeniçeri ocağı gibi güç merkezleri bu dönemde kendi güçlerini de hissettirmeye başlamışlardı. Yeniçeri ocağına bağlı, ağaların kurdukları ocak ağaları birliği 1648'den itibaren merkezde idari kontrolü hemen hemen ele geçirmiş gibiydi.[156] Gerek Padişahların, gerekse Veziri Azam adaylarının iktidar koltuğuna çıkmalarında ve inmelerinde bu merkezlerin etkilerinin önemli fonksiyonu bulunmaktaydı. Bununla doğru orantılı olarak devletin diğer kademelerinde de fazlasıyla bu etki söz konusuydu.[157]

---

[155]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.51

[156]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***, s.998

[157]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***, s.570

Köprülü ailesinin iktidarından hemen önceki dönemde meydana gelen merkezi isyanların hemen tamamı, sayıları 50.000'i geçen yeniçeri ocağının baskısıyla doğrudan ilişkilidir. Yeniçeriler, onların çocukları ve emeklileri için bulunması gereken ödenek devlet hazinesi için oldukça ağır bir yük oluşturmaktaydı.[158] Devlet idaresini üstlenmiş bulunan Veziri Azamlar, Defterdarlar, Valide Sultanlar bu ödeneği bulmak zorundaydılar. Merkezdeki idari sıkıntının temelini bu iktisadi sıkıntı oluşturmaktaydı.

Saray içinde; kadınların hususiyle Padişah annelerinin ve padişahtan oğul sahibi olanların ayrıca sayıları dokuzu bulan vezirlerin ve Padişah musahiplerinin devlet aygıtının işleyişinde, gerek merkezi gerekse taşradaki mansıpların dağıtımında etkileri söz konusu olmaktaydı.[159] Asıl sorun; merkezde, Padişah yakınında veya hizmetinde bulunanların Padişah adına yetki kullanma hakkının bulunduğu bir düzenin ortaya çıkmasındaydı. III. Murad'dan itibaren padişah musahiplerinin ve saray erkânının araya girmesiyle veziri azamın yetkilerinde zayıflama meydana gelmiştir.[160] Nitekim Köprülü Mehmet Paşa'dan hemen önce Vezir-i Azam olan Gürcü Mehmed Paşa'ya iktidar yolunu açan da hadım bir haremağası idi.

Netice olarak merkezi idaredeki bu kaygan zemin, Anadolu'da bulunan tımarlı sipahilerin ve vergi toplama yükümlülüğünü üstlenen mültezimlerin üzerindeki iktisadi baskıyı artırıyordu. Hak sahibi olduğu tımarını merkezdeki ayak oyunları sebebiyle kaybetmiş bulunan bir tımarlı sipahinin isyandan başka yapabileceği pek bir şey kalmıyordu.[161] Aynı şekilde yüklü meblağlar ödeyerek elde ettiği iltizam hakkını, daha ödediği paranın karşılığı olan parayı dahi tahsil edemeden azlolunan bir devlet görevlisinin isyan etmesi sıkça görülen hadiselerdendi.[162]

---

[158]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.51

[159]Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.22

[160]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, s.51

[161]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.126

[162]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.1040

2.2.3. Toplumsal Sebepler

2.2.3.1. Levend ve Sekban Hareketleri

Onyedinci yüzyılda Anadolu'da meydana gelen isyanlarda, levend ve sekban hareketleri bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılda gerek vezirler için ve gerekse beylerbeyiler için kalabalık kapı halkına sahip olmak, merkezi idare tarafından saygı görmek ve makamını muhafaza edebilmek için bir gereklilik halini almıştır. Beylerin, satın aldıkları veya paylarına düşen esirler vasıtasıyle oluşturdukları kapı halkaları bu devirde artık çiftini terk etmiş köylüler vasıtasıyla oluşturulmaya başlanmıştır.[163] Köylülerin bu şekilde asker olarak istihdam edilmeleri kaçınılmaz bir şekilde içlerinden çıktıkları köy toplumunun üzerindeki vergi yükünün daha da artmasına neden olmuştur. Beylerin kapı halkının büyüklüğü köylü üzerindeki baskının şiddetini de belirleyen ana unsur olmaktadır.

Genellikle çifbozan köylülerin oluşturduğu bu levend toplulukları bir beyin hizmetine girip o bey azledilinceye kadar onun hizmetinde bulunabiliyorlardı. Başlarında bulunan beyler azlolunduğunda önlerinde iki seçenek bulunuyordu; ya yeni bir beyin kapı halkı arasına karışacaklar ya da eski beylerinin hak arama mücadelesinde onun yanında bulunacaklardı. Sonuç olarak toplumun bu sınıfı, belli bir makamı veya bölgeyi kontrolü altında tutmak isteyen her güç merkezi tarafından kullanılmaya elverişli paralı asker yığınlarını oluşturmaktaydı. Bu paralı asker topluluklarının en büyük talibi hiç şüphesiz ki devletti. Beylerin ve Vezirlerin maiyetinde sekban olarak isimlendirilen bu insanlar boşta kaldıkları zamanlarda levend olarak isimlendiriliyorlardı.[164] Devlet bu şahısları savaş zamanlarında örgütlüyor, maaşa bağlıyor ve techizatını temin ederek orduya katabiliyordu.[165]

Devletin bu şekilde levend ve sekban istihdamı, bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Levend veya sekban ismi verilen oluşumlar, her şeyden önce devletin değil kim daha çok hisse verirse onun emrinde olan topluluklardı. Bu gün bir beyin emri altında cepheye giden, eşkıya kovalayan veya vergi tahsil eden levendler yarın

[163] Zuhûri Danışman, ***a.g.e.***, s.7-12

[164]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.16-17

[165]Karen Barkey, ***a.g.e.***, s.169-177

aynı beyin veya başka bir beyin emri altında eşkıyalık yapabilmekteydi. Bu durum, devletin sadakatine güvenebileceği bir topluluk olmalarının önündeki en büyük engeldi. Diğer bir sıkıntı ise söz konusu levend ve sekban topluluklarının gerçek manada askeri bir eğitimden geçmemelerine ve ordunun diğer birimleri tarafından hiçbir zaman gerçek bir asker olarak görülmemelerine rağmen[166] aynen diğer birimlere yapılan muamelenin kendilerine de yapılmasını istemeleridir. Asıl ve en önemli sıkıntı ise konumuzla da alakası bulunan hususdur ki bu levend ve sekban topluluklarının savaş zamanlarının haricinde terhis edilivermeleridir. Dönüşümlü olarak senenin belli dönemlerinde göreve çağrılmaları sair zamanda ise işsiz kalıvermeleri levend topluluklarını, geçimlerini sağlamak için zorbalığa ve eşkıyalığa mecbur bırakmaktaydı.

Esasında başlarında devlet tarafından görevlendirilen bir yetkili olmadığı takdirde bu toplulukların yapabileceği pek bir şeyin olmadığı da açıktı. Çiftbozanlardan oluşan bu küçük grupların celali bölükleri oluşturabilmeleri için kendilerini örgütleyebilecek devlet hizmetinden bir şekilde dışarıda bırakılmış tımarlı sipahi eri, beylerin kapı ağaları, köy subaşıları veya mültezimler gibi ehl-i örften olan birinin önderliğine ihtiyaçları vardı.[167] Celali mücadeleleri de levend denilen bu topluluklar ile resmi görev sahibi olan şahısların yollarının bir şekilde kesişmesi ile meydana gelmiş hadiselerdi.

Anadolu'da bu saydığımız sınıflar içerisinde merkezi idare ile ilk ters düşen sınıf tımarlı sipahiler olmakla hemen hemen bütün levend eşkiyasını Celali bölükleri şeklinde örgütleyenlerde onlar olmuşlardı.[168] Celali isyanlarının temeli bu olguya dayanmakta idi. Celali isyanlarının çekirdek tabakasını teşkil eden ve asıl tahrip unsuru olan levend toplulukları kimi zaman ehl-i örften olup bir şekilde sistemin dışında kalmış şahıslar tarafından idare edilirken kimi zamanda bizzat beyler ve onların kapı ağaları tarafından idare edilmekteydiler.

[166]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.498-499

[167]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.69

[168]Mustafa Akdağ, ***a.g.e.***, s.131-132

Kapı Ağaları birer Celali Şefine dönüşen beyler, kapı halkları kalabalıklaştıkça onların birer esiri haline dönüşüyorlardı. Ünlü Celali Reisi Abaza Hasan Paşa'nın kendisini zor durumda bırakan levendleri hakkında söylediği

> "*Be hey adam! Ben sizin içün padişaha isyan eyledim. Bu kadar zamandan beri kazandığımızı ve Allah'ın kullarının evini yakıp yıkıp ahiretimi berbâd ettim. Elde ettiğim malı size verdim. Bu âna dek kazanıb zevk-ü safâ ile geçinib şimdi birkaç gün kıtlık ve pahalılık ve sıkıntı çekmekle verilen tayını beğenmeyib açıktan açığa bana söverler. Bu insaf mıdır? Ve yiğitliğe düşer mi? Bağlılığın layıkı bu mudur?*"[169]

sözleri bu hakikati işaret etmektedir.

Anadolu'da görev yapan beylerin çoğunluğu, kapı halkı göz önünde bulundurulduğu takdirde Celali şeflerinden pek farklı durumda değillerdi. Nitekim taşradan merkeze gönderilen şikâyetnamelerin büyük bir kısmı henüz Celalilik yoluna sapmamış hatta celali eşkıyası peşinde koşturan beylerin kapı halkları ile ilgiliydi. Mesela 1598 yılında Anadolu'ya Celali teftişine gönderilen Hüseyin Paşa fazla bir zaman geçmeden celali ilan edilmişti. Hüseyin Paşa'nın Celali olarak ilan edilmesinin sebebi; bastırmaya gittiği isyancılarla mücadele edebilmek için kapısına yazdığı binlerce levend ve sekbanın hareketleri idi.[170]

Ekip biçtiği toprağını bırakıp çiftini bozan insanların devamlı surette artması, çeşitli ve birbiri ile alakalı nedenlere dayandığı halde merkezi idare bu hususta ekonomik ve idari imkânsızlıklar nedeniyle gerekli önlemleri almakta yetersiz kaldı. Sadece isyanların bastırılması veya elebaşıların çeşitli mevkilere getirilmesi, etraflarına toplanan levend topluluklarının ortadan yok olmasına yetmedi. Meydana gelen hadise; toplumun tüm tabakalarının iştirakinin olduğu umumi bir kriz haliydi ve levendler de bu krizin hazır insan malzemesini oluşturmaktaydılar.[171] Nitekim I.

[169]Naîmâ Mustafa Efendi, **a.g.e**., s.2868-9

[170]Mustafa Akdağ, ***a.g.e***., s.363

[171] Mustafa Cezar, ***a.g.e.,***s.150-151

Ahmet'in yayınladığı adaletnâme hemen hemen toplumun tüm tabakalarını kapsamaktaydı.[172]

Anadolu topraklarının onyedinci yüzyılda yaşadığı umumi fetretin ana nedenlerinden biri, kapısında binlerce sekban ve saruca besleyen ve bunların sağladığı güçle ayakta durabilen paşaların çoğu zaman kendi eyaletlerinde ve bazen de eyaletleri dışında bu levend topluluklarının istekleri doğrultusunda yaptıkları kanunsuzluklardı. Devlet merkezinin bu paşalara karşı alabildiği en etkili tedbir başka bir valiyi üzerlerine göndermekti. Bu durum, daha önceki levend toplulukları tarafından talan edilen köylerin yeni gelen levend toplulukları tarafından tekrar talan edilmesinden başka bir işe yaramıyordu.

Bütün Beylerbeyilerin ve sancakbeylerinin kapı halklarının geçimleri köylerden toplanabilecek vergilere dayanmaktaydı. Her eyalet idarecisi devletin kendisinden istediği kalabalık bir kapı halkı topluluğu ile seferlere katılma vazifesini yerine getirebilmek için binlerce levend ve sekbanı kapısında beslemek zorundaydı. Ancak bu şekilde kapı halkını çoğaltan bir idarecinin de sorumluluğu altındaki memleketleri ne türlü sıkıntılara soktuğu hesaba katılmıyordu. Şayet taşradan merkeze gönderilen şikâyetnameler dikkate alınacak olsa bu sefer de idareci Celali ilan edilip bir şekilde hakkından geliniyordu.[173]

Yeniçeri ve sipahi bölüklerinin yanında üçüncü bir grup olarak ortaya çıkan sekban – sarıca bölükleri 1596 ile 1607 yılları arasında Anadolu'yu harabeye çeviren Celali İsyanlarının da ana kaynağını oluşturmaktaydı.[174] Bu sebeple onyedinci yüzyılda Avrupa ile sürüp gitmekte olan uzun harp yıllarında devletçe başvurulan en kolay çözüm yollarından biri, Anadolu'daki levend ve sekban topluluklarının başlarındaki reisleri ile beraber harp meydanlarına sevk edilmesidir.[175] Sekban sarıca olarak isimlendirilen bu levend toplulukları aynı zamanda devletin tüfekli asker ihtiyacını da karşılamakta idi. Merkezden gönderilen bir görevli veya kendi beyleri vasıtasıyla

[172]Mühimme Defteri 78, s. 892-897 Vesika No: 012

[173]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.407

[174]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, s.82-83

[175]Cengiz Orhonlu, ***a.g.e.***, s.13

bu şekilde levend topluluklarının Avrupa'da ki harp meydanlarına gönderilmeleri aynı zamanda devleti Anadolu'da eşkıya peşinde koşturmaktan da kurtarıyordu.[176]

[176]Cengiz Orhonlu, ***a.g.e.***,s.49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİLAHDÂR TARİHİNDE GEÇEN CELÂLÎ İSYANLARI

3.1. İbşir Mustafa Paşa İsyanı

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*'ye adından da anlaşılacağı üzere Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinin bittiği yerden yani İbşir Mustafa Paşa'nın sadâretinden başlatmaktadır. Mevzu ile alakalı *Zeyli Fezleke*'nin ilk sayfası *Fezleke*'nin son sayfası ile hemen hemen aynıdır.[177]

İbşir Mustafa Paşa, 1646 Yılında isyan edip Celâlî olan Anadolu Beylerbeyisi Derviş Paşa'ya yardım ederek Germiyan vilayetinin harâp olmasına sebep olmuştur.[178]Devletin, çoğu zaman kullandığı usül üzere kendisine Anadolu Eyaleti'nin Beylerbeyiliği verilmekle isyandan vazgeçerek Hamid Sancağı'ndaki isyan eden Haydar Ağazâde Vezir Mehmed Paşa üzerine görevlendirildi. 1060 (1650) senesinde kendisine Sivas Eyaleti verilip Celâlî olan Abaza Hasan Ağa üzerine serdar tayin olundu. Hemşehri olmaları hasebiyle merkezden gelen emre itaat etmeyip Abaza Hasan Ağa ile ittifak yaptı.[179]

İbşir Mustafa Paşa, Abaza Mehmed Paşa'nın yeğeni idi. Anadolu'da kapı halkı çok olması sebebiyle devlet merkezi ile olan münasebeti başına buyruk bir vaziyet arz ediyordu. *Fezleke'*de bu husus "*Haleb Beğlerbeğisi Vezîr İbşir Mustafa Paşa levend-perest olmağla, niçe zamândan beri âdem cem' idüb, itâ'at sûretinde zûr-bâzûyla geçinüb, eyâletlere ve umûm Anadolu'ya musallat şeklinde olub, beri tarafın resmine uymazdı…"*şeklinde ifade edilmektedir. Devlet merkezinde muktedir vezir-i a'zam bulunamaması, ibrenin İbşir Mustafa Paşa'ya dönmesine yol açmıştır.[180]

Evliya Çelebi bu husus ile alakalı olarak ilk önce Melek Ahmet Paşa'ya sadaretin teklif edildiğini ancak onun dahi kabul etmemesi üzerine İbşir Mustafa Paşa'da karar

[177] Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.1079

[178]M. Münir Aktepe, ***İbşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler***, s.46

[179]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.18-19

[180]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, s.198-9

kılındığını belirtmektedir.[181] Lakin gerek *Zeyl-i Fezleke*'de ve gerekse *Fezleke*'de ve *Tarih-i Gılmânî*'de İbşir Mustafa Paşa'nın sadr-ı a'zamlığa getirilme sebebi, paşanın Anadolu'da takındığı serkeş tavrın cezası olarak planlanan bir tuzak olduğunu yazmaktadırlar.[182]*Silahdar* bu hususu "*ol vahşet-i tâgîyi dâm-ı tezvîr ve tedbîr ile sadra getürmekliği evlâ görüb sayd itmek, ba'dehu kaydın görmek fikriyle bi'l-ittifâk…*" şeklinde ifade etmiştir.

16 Zilhicce 1064 (28 Ekim 1654) tarihinde Vezir-i Azam Derviş Mehmed Paşa azledilip yerine İbşir Mustafa Paşa sadârete getirildi. Sadaret mührü, Büyük Mirahor Mehmet Ağa'nın vasıtasıyla Halep'e gönderildi. Her ne kadar İbşir Mustafa Paşa'nın tuzağı görüp mührü kabul etmeyeceği hususunda etrafa çeşitli sözler yayılsa da[183] Büyük Mirahor Mehmet Ağa'nın mührü teslim edip Halep'ten ayrılmasıyla dedikodular son buldu.[184]Aslında İbşir Mustafa Paşa'nın, taht merkezindekilerden şüphelendiği ortadadır.[185] Melek Ahmet Paşa'dan mektup getiren Evliya Çelebi'ye bu hususu açmış olduğu bilinmektedir.[186]

Yeğeni olduğu Abaza Mehmed Paşa'nın davasını güden İbşir Mustafa Paşa Anadolu'da yeniçeri düşmanlığı ile tanınıyordu. Bu münasebetle İstanbul'a yani yeniçeri ocağının merkezine adımını atmadan önce arkasını kuvvetlendirmek için Anadolu'daki bilumum Beylerbeyiliklerini kendi taraftarlarına tevcih etti. Şöyleki Anadolu eyaletini Seydi Ahmed Paşa'ya, Şam eyaletini Şehsuvaroğlu Şah Gazi

---

[181]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi (Çev. Tevfik Temelkuran), ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi***, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, c.3 s.381-382

[182] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.4-5 , Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.1079*("…ve zâhirde 'asker ta'yîn olunacak bir hâli yoğidi, tedbîr ile sadra gelmek evlâ görünüp mühür gönderildi.")*

Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.78 ("*… Padişahımız da bilginlerin tedbîri ile mühr-i şerîfi İpşir Paşa'ya gönderdi. Mührü göndermesine de sebep şudur ki: evvelce isyan edip baş kaldırması dolayısıyla islambol'a getirtmek mümkün olmamıştı. Bu defa ola ki mühür sebebiyle gelir diyerek, ister istemez mühür ayağına gönderildi.")*

[183]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c.3 s.388*("Henüz İbşir Paşa Halep'den gelmemişti ve İstanbul içinde karışıklık vardı. Bu hal üzere İbşir Paşa'nın gelmesi bekleniyordu. Halkın çoğu İbşir'in gelmesinden şüphe eder dururlardı. İş başındakiler ise, İbşir İstanbul'a gelince Celali olur kuruntusu ile korkuya kapılmışlardı.")*

[184] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.4-5

[185]Mehmet Halife, **a.g.e.** s.78

[186] Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 3 s. 390

Paşa'ya, Halep eyaletini Tayyaroğlu Ahmed Paşa'ya, Trablusşam eyaletini Köprülü Mehmed Paşa'ya tevcih etti.[187] Bu tayinlerin bir telhis ile kabul olunması için devlet merkezine gönderdi. İbşir Mustafa Paşa'nın tayinleri ilk başta Musahip Taşyatar Ali Ağa tarafından reddedilmek istendi ise de İbşir Paşa'nın tekrar isyana kalkışabileceği düşüncesiyle Musahip Hazinedar Ali Ağa tarafından onaylandı.[188]

İbşir Mustafa Paşa'nın asıl dayandığı kuvvet sekban ve saruca tabir edilen çiftbozan levend taifesinden oluşmakta idi. Anadolu'da bir Celâlî Paşa iken Padişahtan mührü alabilmek merkezde konuşlanmış yeniçeriler ve ocak ağaları için korku sebebi idi. Bir Celali iken şimdi devletin islahı için mücadele edecek bir vezir oluvermişti. İbşir Mustafa Paşa'nın taht merkezine hemen gelmeyip Bursa şehrinde bir müddet ikamet etmeye kalkması kendisini destekleyen Darüssaade Ağası Bayram Ağa ve Şeyhülislam Ebu Said Efendi'yi fevkalade endişelendirdi.

Paşa kendisine davetname getiren hasekiye bilumum Anadolu'da düzeni sağlamadan dönmeyeceğini ifade etti.[189] Merkezdekiler bu cevaptan, daha önceki celali reislerinin yaptığı gibi bir isyan hazırlığının ilk aşamasında olunduğunu anlamakta gecikmediler. Paşa'ya ilk önce Musahip Hazinedar Ali Ağa'yı gönderdiler. Ali Ağa kış sebebiyle İbşir Paşa'nın yavaş geldiğini söyler ancak bu cevap merkezdekileri tatmin etmez. Bu sefer bir mektup Kozbekçi ile bir mektup ta Saray-ı atîk teberdârlarından Yazıcı Mustafa Halife ile davetname olarak gönderilir.[190] Ancak bu gelenler de, Paşa'nın Bursa'da oyalanmasına mani olamazlar.

İbşir Paşa'nın İstanbul'dan çekindiğini düşünerek güven sağlamak amacıyla nişanlısı Ayşe Sultan'ın ağalarından Reyhan Ağa'yı bir hatt-ı hümayûn ile İbşir Paşa'ya gönderdiler. İbşir Mustafa Paşa, kendisini ikna için gelen Reyhan Ağa'ya "*Bak Ağa! Devlet hâini bir alay ahmak sözüyle, Padişahça katlime karar verildiğini biliyorum. Benim tek amacım Tanrı rızasına din ve devletin düzeni için hizmet etmektir*." der.[191]

---

[187] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.4-5

[188] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.5-6

[189] İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.273-274

[190] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.5-6

[191] Halil İnalcık, **a.g.e.**, c.2 s.202

Reyhan Ağa, Padişahın her hangi bir kötü niyetinin olmadığı hususunda İbşir Paşa'yı ikna etmeye muvaffak oldu.[192]

Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde en ince detayına kadar canlı bir şekilde şöyle tsavir olunur:

> *"Vahşetini izâle içün pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri istimâlet ve da'veti mutazammın bir hatt-ı hümâyûn dahi yazub, bir zarar kasd olunmamak şartıyla yemîn idüb, bir mushaf-ı şerîfle tekrâr Hâce Reyhân Ağa'yı irsâl buyurdular. Hâce dahi vakt-iışâda varub, me'mûr olduğu üzere mushaf-ı şerîfle hatt-ı hümâyûnu paşâ-yı mûmâ-ileyhe teblîğ eylediler. Paşa dahî ba'de'l-kıyâm mushaf-ı şerîfi kemâl-i ta'zîm ve ihtirâm ile aldı ve öpüb başının üstüne kodukdan sonra yine hâcenin eline virdi ve hatt-ı hümâyûnu dahî ba'de't-takbîl okutdukda, "Şimdi geç vakitdir, İnşâ'allâh yarın varub, rikâb-ı hümâyûnlarına rûymâl ideyim" deyü telhîs eyledi."*[193]

İbşir Mustafa Paşa Rebiülahirin 18'i Perşembe (25 Şubat 1655) günü levend ve sarucaları ile Üsküdar sahrasına vardı. Burada, önceden kendisine güven olsun diye tezvic edilen Ayşe Sultan'ın yalısına kondu.[194]

Hakikatte İbşir Paşa tereddütlerinde[195] haklıdır. İstanbul'da Ayşe Sultan'ın desteklediği İbşir Paşa taraftarları ile Valide Turhan Sultan'ın desteklediği defterdar taraftarlarının mücadelesi iyice günyüzüne çıkmış, ancak Kara Murad Paşa'nın ağırlığını koyması ile İbşir Paşa azlolunmaktan son anda kurtulmuştu. Şayet azlolunsa idi Celali olacağı ve Anadolu'da hiç azımsanmayacak bir gailenin tekrar ortaya çıkacağı aşikâr idi. Taht merkezindekilerin de bu hususta dolayı azilden çekindiği tahmin olunmaktadır.[196]

---

[192] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.5-6

[193]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

[194] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

[195]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

[196]Halil İnalcık, **a.g.e.**, c.2 s.199-201

İbşir Mustafa Paşa, taht merkezine yaklaştıkça devlet erkânı da adet olduğu üzere karşılamak için Üsküdar tarafına geçmeye başladı. Yeniçeri ocağı ile sipahi taraftarı olduğu açıkça bilinen İbşir Mustafa Paşa'nın arası açık olması hasebiyle bir sıkıntı çıkmaması için yeniçerilerin karşı yakaya geçmelerine mani olundu. Bu husus, zaten tedirgin olan İbşir Mustafa Paşa'yı iyice tedirgin etti.[197]

Hareketleri taht merkezinden takip edilen İbşir Mustafa Paşa'ya tekraren Hace Reyhan Ağa gönderilir ve bir an önce gelmesi hususunda neredeyse zorlama derecesinde ısrar olunur. Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde ayrıntılariyle:

> *Lâkin Hâce Reyhân Ağa tekrâr taraf-ı hümâyûn-u hüsrevâneden varub, "Buyurun hazreti pâdişâh hazretleri size muntazırlardır" deyü, ikdâm itmekle, paşa dahî "Henüz erkânü esvâbımız ve Selîmimiz hâzır-u âmâde değildir" deyü, ta'allül-ü bahâne sadedinde olıcak, hâce tekrâr ibrâm eyleyüb, "Elbette buyurun, siyâb-ı sefer ile varmanız münâsibdir, hemân gidelim" deyü, koltuğuna girdi."* şeklinde ifade edilmiştir.

Devletin Celâlî Paşalara yaptığı uygulamaları unutmayan İbşir Mustafa Paşa can güvenliği için kendisi karşı yakaya geçip dönünceye kadar Melek Ahmet Paşa'nın kendi adamlarının yanında rehin olarak tutulmasını uygun görür. Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde: "*Ammâ yanında müctemi' olan seriyye başıların tarafından hayli mu'âraza olunmağla, Hâce Reyhân Ağa, Kâ'im-makâm Melek Ahmed Paşa'ya, "Vezîr-i a'zam huzûr-ı hümâyûn-u hüsrevâneye varub gelinceye değin siz bunda tevakkuf idiniz" didi."*[198]şeklinde belirtilmiştir.

İbşir Mustafa Paşa, Şeyhülislam Ebû Saîd Efendi ve Hâce Reyhan Ağa'nın refakatinde bir kayık ile Yalı Köşkü'ne çıkar ve padişah ile görüşür.[199] Görüşmenin olumlu bir havada geçmesi ve adet olduğu üzere yeni Veziri Azam'a yapılan iltifat ve verilen hediyeler İbşir Mustafa Paşa'nın üzerindeki tedirginliği atmasına yetti.

---

[197] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

[198]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

[199] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.6-7

Öyle ki ertesi gün tekrar padişahın huzuruna maiyetinde kimse olmaksızın çıkarak görüşme gerçekleştirildi.[200]

İbşir Mustafa Paşa Üsküdar'da iki gün kaldıktan sonra Rebilahirin 20'si Cumartesi (27 Şubat 1655) günü büyük bir merasimle İstanbul'a dâhil oldu. Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde:

> *"Üsküdar'da iki gün ârâm, üçünci Şenbih gün ki, mâh-ı mezbûrun yigirmisidir. İstanbul'a dâhil olmak içün alay fermân eyledi. Sipâh ve yeniçeri ve bi'l-cümle askerî tâ'ifesi müsellâh ve müzeyyen kemâl-i kesretle esvâk-ı şehre zîb-ü zînet virdiler.*
>
> *Vüzerâ-yı izâm ve şeyhü'l-İslâm Efendi hazretleri ve kudât-ı asâkir vesâ'ir erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat cem'an hâzır-u muntazır ve müheyyâ oldukdan sonra, Kapudan Vezîr Kara Murâd Paşa dahi Üsküdar'a geçüb, vezîr-i a'zamı baştardaya aldı ve şenlik iderek, Alemdâr-ı Resûlullâh Hazreti Ebî Eyyûb Ensârî iskelesine îysâl eyledi. Andan azîm tantana ve alaylar ile Edirne Kapusu'ndan şehr-i Âstâne-i sa'âdet âşiyâneye duhûl ve hânesine nüzûl eyledi."*

şeklinde geçmektedir.[201]

İbşir Mustafa Paşa'nın ilk icraatı tabiatiyle Defterdar ve taraftarlarını etkisiz hale getirmek oldu. İlk olarak Başdefterdar Moralı Vezir Mustafa Paşa, asker maaşlarına kalp akçe eklemek suçlamasıyla Yedikule'ye habsolundu. Daha sonra Kıbrıs'a sürgün kararı çıkarılıp yoldayken Hersek adlı köyde idam edildi. Aynı şekilde Defterdârın vezir-i azam olması için çaba sarfeden Gudde Ağa ve Mevkufâtî Mehmed Efendi dahi haps olunup malları müsadere edildi.[202]

Silahdâr Tarihi'nde Gudde Ağa, Şamizade Mehmed Efendi ve Mevkufati Mehmed Efendi'nin haps edilmelerine sebep olarak "*kendülere lâzım olmayan umûr-ı*

[200] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.7-8

[201]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.7-8

[202]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.7-8

mu'azzamaya karışub, haddlerinden tecâvüz işler itmeleri…" gösterilirken[203]bu husus *Seyahatname*'de tamamen para tahsili ile alakalı gösterilmektedir. Bu şahısların muhalifliklerinin, kendilerinden zorla para tahsiline bir fırsat olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. *Seyahatname*'de bu husus İbşir Paşa'nın Evliya Çelebi'ye

> "*Var şimdi, benim iznimle Gudde, Defterdar ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi ile buluş. Gudde, sizin paşanın yirmi yıllık kethüdasıdır. Karun kadar mala sahiptir. Eğer canlarını kurtarmak isterlerse 'Ak akçe karagün içindir' diyerek, hazineye üçbin kese Gudde, beşbin kese Defterdar, bin kese de Mevkûfâtî versin. Git söyle"*dediğini aktarmaktadır.[204]

İbşir Mustafa Paşa'nın, taht merkezinde kendisi gelinceye kadar kaymakam olarak bulunan Melek Ahmet Paşa'yı Van eyaletine tayin ettirmesi de aynı şekilde kendisine rakip olarak gördüğü kişileri bir şekilde bertaraf etme düşüncesine dayanmaktadır.[205] Bu şekilde makam sahiplerinin çeşitli bahanelerle tevkif edilmesi veya tayinlerinin çıkarılması merkezde zulüm olarak kabul görüyordu. Bu husus *Seyahatname*'de canlı bir şekilde tasvir olunmaktadır. Şöyle ki Evliya Çelebi:

> "*Ammâ bunun neticesi neye varır diye düşünmekte idim. Ammâ İstanbul âyânı bütün sekban, sarıca ve lokmacıların elinde çırılçıplak oldular. … Nihayet işleri tersine dönen bu kötü gidişli dünyada ne çeşit zulüm ve işkenceler olduğunu görüb… Sonra bizim Gudde Kethüdayı hapisten çıkardılar, kapıcıbaşılar ve sipahi ocağı çavuşlarıyla şehir dışına sürerek kayıklarla Dil İskelesi'ne vardıklarında hemen Hersek kasabası dışında katledib gömdüler. Moralı defterdarı ve Mevkûfâtçı Mehmed Efendi'yi ve birçok adamlarını da katlettiler. Allah hepsine rahmet eylesin. Daha bunun gibi çeşitli fenalıklar edilip, haksız yere kan dökülerek şen'i zulümler oldu.*" şeklinde aktarmaktadır.[206]

---

[203] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.7-8

[204]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 3 s. 412

[205]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, c.2 s.202-203

[206]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 3 s. 414

Celali Paşaların taht merkezinde Veziri Azam dahi olabilmeleri onların hareketlerinde çok bir değişikliğe sebep olmuyordu. Nihayetinde Anadolu'da iken maaşlarını vermek zorunda oldukları levendlerin yanına şimdi de kapıkulu halkı eklenmiş oluyordu.

Hulasa olarak İbşir Mustafa Paşa kendisi Anadolu'da iken, kendisinin aleyhinde olan herkesi bir şekilde temizledi. İbşir Mustafa Paşa'nın bu şekilde icraatını devam ettirirken sert ve kırıcı olması, başta Valide Turhan Sultan[207] olmak üzere kendisinin o makama gelmesinde başrol oynayan Kaptanı Derya Kara Murad Paşa gibi bir Veziri dahi gücendirmesi kendi sonunu hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir.[208]

İbşir Mustafa Paşa'nın kendisi ile birlikte -bir güvence olarak- Anadolu'dan getirdiği sekban ve sarucaların başında Kürd Mehmet ve Abaza Hasan Ağa'da bulunuyordu. Paşa'nın sadâretinin üzerinden bir hayli vakit geçip kendilerinin hala Üsküdar'da tutulmaları ziyadesiyle sıkıntıya sebep olmaktaydı. Anadolu'ya tekrar gönderilme istekleri de İbşir Mustafa Paşa tarafından yine güvenlik endişesiyle reddedilince araya soğukluk girdi.[209] Haddi zatında İbşir Mustafa Paşa Anadolu'da iken yeniçerilere karşı yaptığı muamele sebebiyle ziyadesiyle endişe içindeydi. Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde:

> *"Vezîr-i a'zam İbşir Mustafâ Paşa, mukaddemâ Abaza Hasan Ağa ile itdikleri cem'iyyetde, yeniçeri tâ'ifesine olan ihânetden haşyet üzre olmağla, Âstâne-i devlet tarafına mühr-i vezâret ile teveccüh eylediği esnâda, Anadolu'da olan sipâh tâ'ifesinin dahî ekserin va'de-i hidemât ve menâsıb ile hem-râh idüb, ocak tarafından izâ'at içün bir tarîk ile hareket olunsa, mezkûrların imdâd ü i'âneti ile def'-i zarar itmek emniyyesiyle İstanbul'a getürmüşidi. Mezkûrlar dahi ümîd-i hizmet ile bir iki ay mikdârı intizâr üzere*

[207]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, c.2 s.203

[208]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.278-284 ("*...Hulasa İbşir'in getirdiği sipah,sarıca,sekban ile kendi arasında bir soğukluk girmişti. Bu sırada Vezir-i azam hamâkatinden, kendisinin o makama gelmesi için canını tehlikeye koymuş olan kaptan-ı derya Kara Murad Paşa'yı gücendirip aleyhine çevirdi ve nihayet gurur, kibir ve tedbirsizliğinin cezasını gördü.")*

[209]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.278-284*("... bu sû-i zandan Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağalarla diğer bazı sipahiler kocunuyorlardı. Vezirin yanına sık sık gelmemeğe başladılar.")*

olub, îbkā-yı va'de müte'allik husûsun adem-i husûlünden dil-gîr olmuşlar idi."

şeklinde geçmektedir.[210]

İbşir Mustafa Paşa'nın, bu şekilde yanında getirdiği ve tek güvencesi olan sekban ve saruca topluluğunu gücendirmesi onların da İbşir Mustafa Paşa'nın aleyhine dönmelerine sebep oldu.[211]

Kamuoyunun bu şekilde aleyhine dönmesi ile hazır kıta bekleyen yeniçeri ve sipahilerin ayaklanması için bir kıvılcım beklenir oldu. İbşir Mustafa Paşa'nın Anadolu'ya musallat ettiği valilerin Celali soyguncu tavırları ve onları şikâyet için İstanbul'a yığılan şikâyetçiler bu aranan fırsatı sağlamaya fazlasıyla yetti.

İbşir Mustafa Paşa'ya karşı meydana gelen ayaklanmanın arka planı, tafsilatlı olarak *Silahdâr Tarihi*'nde bulunmamaktadır. Yalnız; ayaklanmada etkisi olanların, İbşir Mustafa Paşa'nın sert yönetiminden çekinenler olduğu üstü kapalı olarak zikredilmektedir.[212] İsyanın arka planında bulunan kişinin Kaptanı Derya Kara Murad Paşa olduğu bilinmektedir.[213] İbşir Mustafa Paşa'nın Vezir-i Azam olması için canını bile tehlikeye atan Kara Murad Paşa'nın bu şekilde tam tersi bir harekete kalkışması, İbşir Mustafa Paşa'nın siyasetinin ne kadar rasyonellikten uzak olduğunu göstermektedir. Kara Murad Paşa'nın Üsküdar'da bekleyen ve aslen İbşir Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunması gereken Kürd Mehmet ve adamları ile anlaşması neticesinde 1065 yılı Recep ayının 3'ünde (9 Mayıs 1655) kapıkulu askerleri ve Üsküdar'dan şehre giren sekban ve sarıca askerleri Anadolu'da meydana gelen levend eşkıyalığını bahane ederek isyanı başlattılar.[214]

Orta Cami ve At Meydanı'nda (Sultan Ahmet Meydanı) toplanan kalabalık tarafından istenen ilk husus, İbşir Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin

[210]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.9-10

[211]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.9-10

[212]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.9-10

[213]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.278-284

[214]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.9-10

katli oldu.[215] Bu hareket ilk duyulduğunda Tersane Bahçesi'nde olan Sultan, hemen İstanbul'a geri dönüp vezirler ve ulemaya davetname gönderildi. Aynı vakitlerde çoktan kendi sarayında İbşir Mustafa Paşa tarafından bir kısım vüzera ve ulema topluluğu ile istişare başlamış bulunuyordu. Mecliste bazı yakınlarının İbşir Mustafa Paşa'ya, yanında getirdiği levend ve sarıca eşkıyası sebebiyle çıkıştığı *Silahdâr Tarihi*'nde nakl edilmektedir. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, bu meşveretin çokta samimi olmadığını "*sûretâ*" tabiriyle işaret etmektedir. Nitekim aynı zaman diliminde yine Kara Murad Paşa'nın adamları tarafından İbşir Mustafa Paşa'nın kendi sekban ve sarıcası ile yeniçerileri ortadan kaldırmak niyetinde olduğu yayılmaktadır. Meşveret meclisindekiler, harp aletlerini kuşanmış olarak "*sipah ve yeniçeri taifesinin*" saraya hücum etmek üzere olduğunu işittikleri gibi sarayı boşalttılar. Sarayı boş bulan askerler ellerine geçen her şeyi yağma ettiler.[216]

Aynı günün gecesi dahi yeniçeri ve sipahi askerleri topluluklarını dağıtmadılar ve Padişahın huzuruna İbşir Mustafa Paşa'nın ve Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin katledilmelerini rica eden adamlar yolladılar. Gece vakti bir cevabın gelmemesi üzerine topluluklarını muhafazaya devam ettiler.Padişah ise ertesi gün de (10 Mayıs 1655) aynı hadiselerin devam etmesi üzerine İbşir Mustafa Paşa'ya her ne şekilde bu topluluğun dağıtılması gerekiyorsa o şekilde dağıtmasını, şayet sancak-ı şerifin çıkarılması gerekiyorsa ona dahi müsadesinin olduğunu beyan etti[217] İbşir Mustafa Paşa, bu şekildeki bir müsadeye rağmen dışarıda bulunan topluluğun artık dağıtılmasına imkân bulunmadığına kanaat getirerek Sultan'a mührü teslim etti.[218]

Askerlerin İbşir Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Efendi'nin kellelerini istemekte olan ısrarları üzerine saray tarafından Kara Murad Paşa ricacı olarak gönderildiyse de fayda vermedi.[219] Nakibüleşrafın araya girmesiyle Şeyhülislam Efendi affolundu.[220]

---

[215] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.9-10

[216] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10

[217] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10-11

[218]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10-11

[219]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10-11

[220]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, c.2 s.205

Ancak İbşir Mustafa Paşa canını kurtaramadı.[221] İbşir Mustafa Paşa'nın kesik başı At Meydanı'nda toplanan kalabalığa bir müddet seyrettirildikten sonra gövdesiyle birleştirilip 11 Mayıs 1655 Çarşamba günü vüzera ve ulemanın katıldığı bir merasimle Parmakkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa Türbesinin dışına defnolundu.[222]

Başta Şeyhülislam Ebu Said Efendi ve Valide Turhan Sultan olmak üzere İbşir Mustafa Paşa'yı sadâret makamına getirenler, O'nun bozuk düzeni kılıcıyla düzeltebilecek kudrette bir paşa olduğuna inanmışlardı. Hakikatte İbşir Mustafa Paşa'nın yegâne dayanağı Anadolu'dan beraberinde getirdiği sekban ve saruca askeriydi. Onlarla arası açılınca yalnız kaldı. Kaçınılmaz olarak merkezin entrikalarını iyi bilen Kara Murad Paşa'nın komplosuna kurban gitti. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, bu hususun üzerinde özellikle durur. Nitekim Kara Murad Paşa'nın bu isyanın arkasında olduğunu; *"...müteharrik koca olmağla, sadâret emniyyesiyle eşkiyâ tâ'ifesin tahrîk idüb, sene-i mezbûre Recebinde İbşir Paşa katlinden sonra mühr-i vezâret ile ikinci def'a izhâr-ı kâm-rânî eylemişidi."* sözleriyle ifade etmektedir.[223] İbşir Mustafa Paşa'nın ise niyetinin iyi olduğunu sadece saf olması sebebiyle entrikaya kurban gittiğini;

> *"Paşa-yı mezbûr halîm-ü selîm, Fârisü'l-hayl ve sâhibü'r-rızk vakf-ı cem'-i hazâ'in ve hıfz u hırâset-i beytü'l-mâl-ı Müslimîn ve dindâr ü sâlih ve müdâvîm-i salât Hakk'a kâ'il, adle mâ'il zamâne vezîrlerinin ser-efrâzı idi. Abaza asıllı olduğundan sâde-dil ve sâde-akl olub, mekr-i düşmenden gâfil idi. Âlemi tashîh iderim kıyâsı ile hak üzre umûr görmeğe miyân-beste olub, hasûd ve ehl-i nifâk tahrîkiyle eşkiyâ-yı nâdân elinde şehîd oldu. Rahmetu'llâhi aleyh."*

Sözleriyle anlatması dikkat çekicidir.[224]

---

[221] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10-11

[222]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.10-11

[223]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.18

[224]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.19

3.2. Seydî Ahmed Paşa İsyanı

Seydi Ahmed Paşa'nın, aslen Abhaz ve Çerkes halklarının yaşamakta olduğu Dağıstan'da ki Hadşe kavminden olduğu Seyahatnâme'de kaydedilmektedir. Abaza kavmine esir düşerek ilk önce İstanbul'a daha sonra Mısır'a satıldı.[225] Efendisi Kara Ahmed Paşa'dır.[226] Mısır'da efendisinin yanında silahşörlük öğrenip, ustalığı nedeniyle Mısır silahşörlerinin yanında "*Seydî*" lakabıyla anılmaya başladı. İstanbul'dan gelen silahşör isteği üzerine İstanbul'a gönderildi. Hasoda'da Padişah huzurunda cirid oynarken, Padişah musahiplerinden birini öldürmesi üzerine firar etti. Araya girenlerin ricası üzerine kendisine Erzurum eyaletinin Tortum sancağı verildi.[227] Hicri 1064 (1654) tarihinde kendisine Maraş Beylerbeyiliği verildi. Görev yerine giderken yolda, yeni vezir-i azam olan İbşir Mustafa Paşa ile görüştü. İbşir Mustafa Paşa kendisine: "*Senin gibi cesur bir vezire Maraş azdır*" diyerek O'nu Anadolu Valiliğine tayin etti.[228] İbşir Mustafa Paşa yanındaki sekban ve sarucanın bir kısmını da Seydi Ahmed Paşa'ya emanet ederek onlara sahip çıkmasını tenbihledi.[229] İstanbul'da bulunan kapıkulu askerine karşı yanında getirdiği levend ve sekbanlar ile Anadolu'da Seydi Ahmed Paşa'ya emanet ettiği levend ve sekbanlar İbşir Mustafa Paşa'nın yegâne güvence kaynağı oldu.

Tabiatı itibariyle sert bir yapıda olan Seydi Ahmed Paşa, Vezr-i Azam İbşir Mustafa Paşa'ya dayanarak rahat hareket etmeye başladı. Çok geçmeden eyalet merkezi olan Kütahya'dan ve çevre illerden şikâyetçiler başkente doldu. İstanbul'a gelenler, İbşir Mustafa Paşa'nın atının yularına yapışarak "*Bu zâlimi vilâyetimize sen musallat ittin*" diye şikayetlenerek Padişah'a kadar ulaştılar.[230] Yaptığı zulüm sebebiyle şikâyetler çoğalmaya başlayınca az müddette azl olunup 1065 (1655) tarihinde Boğaz Hisarları muhafasına tayin olundu.[231]

---

[225]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 414

[226]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.324

[227]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 414

[228]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.324

[229]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.20

[230]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.324

[231] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.20

Seydi Ahmed Paşa, Boğaz hisarlarına (Çanakkale) Venediklilerin yaptığı taarruzlara başarı ile karşı koydu. Bu husus *Silahdâr Tarihi*'nde; "*Sigâtdan mesmû' olduğu üzere hakkâ ki, dîn-ü devlete hadd-i imkânda olan mertebe hizmet idüb, el-fazlü mâ şehidet bihi'l a'dâ fehvâsı üzre hidemâtı a'dâsı yanında dahî müsellem…"* şeklinde zikredilmiştir. Bu hizmetine mükâfat olarak kendisine Şehrizor eyaleti verildi. Ancak zulmü meşhur olduğu için şehir halkı, kale kapılarını kapatıp mütesellimini içeri koymadılar. Bunun üzerine Seydi Ahmed Paşa'ya Karaman eyaleti tevcih olundu.[232]

Bu hadiseler esnasında, taht merkezinde Kürd Mehmed'in de desteklediği bir isyan sebebiyle İbşir Mustafa Paşa idam edildi. İbşir Mustafa Paşa'nın destekçileri olarak Üsküdar'da bulunan Kürd Mehmed ile Abaza Hasan Paşa arasında bu husus yüzünden ihtilaf çıktı. Abaza Hasan Paşa, Kürd Mehmet'i ihanet ile suçladı ve kendisine katılan sekban ve saruca eşkiyası ile Yeni İl Voyvodalığı'na geri döndü. İbşir Mustafa Paşa'nın yerine Vezir-i azam olan Kara Murad Paşa tarafından, Kürd Mehmed'e Yeni il Voyvodalığı tevcih edildi. Kürd Mehmed, Abaza Hasan Paşa'nın korkusundan vazife yerine gidemeyip Konya'da oyalandı.[233] Seydi Ahmed Paşa'nın da Karaman eyaletine tayin edilmesiyle bu iki paşanın kendisi için tehlike oluşturacağını düşünen Kürd Mehmed, Konya iline Seydi Ahmed Paşa'dan önce gelerek vilayet halkını Seydi Ahmed Paşa'nın levendlerinin zalimlikleri ile korkuttu. Ve şehir kapılarını kapattırmaya muvaffak oldu.[234] Aslında Kürd Mehmed'in söyledikleri yanlış değildir. Seydi Ahmed Paşa'nın zalimliğini duymayan kalmamıştır.

Seydi Ahmed Paşa'nın mütesellimi, Konya'ya vardığında kale kapılarının kendisine kapalı olduğunu görüp mücadele için levend ve sekban toplamaya başladı. Kürd Mehmed'e karşı husumeti bulunan Abaza Hasan Paşa dahi yardım göndermekte gecikmedi. İki bin levendi yardıma gönderdi. Kürd Mehmed kaleden dışarıya bir iki defa huruç hareketi gerçekleştirdi ise de Seydi Ahmed Paşa kuvvetlerine karşı

[232] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.20

[233]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.21

[234]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.21

koyamadı ve kaleye kapandı. İki taraftan beş yüzün üzerinde şahıs hayatını kaybetti.[235]

Konya kalesinde meydana gelen çarpışmalar başkentte duyulduğunda, Seydi Ahmed Paşa ile Abaza Hasan Paşa'nın birleşmesinden korkulup hem ikisinin kuvvetlerinin birleşmesine mani olmak için hem de mevcut durumu düzeltmek için Kürd Mehmed'e verilen Yeni il voyvodalığı yeniden Abaza Hasan Paşa'ya verildi. Seydi Ahmed Paşa'ya ise Halep Beylerbeyiliği tevcih olundu. Konya'ya ise Kör Hasan Paşa vazifelendirildi.[236]

Halep eyaleti kendisine tevcih olunan Seydi Ahmed Paşa, ilk önce mütesellimini gönderdi. Eski Halep Beğlerbeği Vezir Kara Mustafa Paşa da kendisine gelen emir gereği çadırlarını ve tuğlarını şehir dışına çıkararak göç hazırlığına başladı. Bu tayin üzerine, Halep halkı Seydi Ahmed Paşa'nın mütesellimini şehre sokmayıp önceki vali Vezir Kara Mustafa Paşa'ya: *"Biz Seydî Ahmed Paşa'yı vâlîliğe kabûl itmeziz, sen dahî pâdişâhın bir vezîrisin, bizi zaleme eline virme, elbette yerinde karâr idüb ahvâlimizi dergâh-ı devlete arz eyle"*şeklinde ricada bulundular. Vezir Kara Mustafa Paşa, şehir halkının isteğini bir mahzar ile İstanbul'a bildirdi. [237]

İbşir Mustafa Paşa'nın idamından sonra himayesiz kalan Kürd Mehmed, taht merkezinden ümidini keserek tekrar kuvvetlenmek için Halep taraflarına hareket etti. Halep şehrinde Vezir Kara Mustafa Paşa'yı da etkileyerek kale kapılarını kapattırıp Seydi Ahmed Paşa'ya karşı şehri savunmaya geçmelerine sebep oldu.[238]

Vezir Kara Mustafa Paşa, İstanbul'a gönderdiği mahzar ile birlikte hem kendi ağzından hem de şehir halkının ağzından Seydi Ahmed Paşa'ya dahi mektuplar gönderip;

> *"Mukaddemâ İbşir Mustafâ Paşa, Haleb'i dört sene gâret itmişdir, ziyâde askere tahammülü yokdur. Egerçi pâdişâhımız size bu eyâleti ihsân*

[235] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.21

[236]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.22

[237]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.22

[238] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.22

buyurmuşlar, lâkin ahâlî-i vilâyet sizden gâyet havf u haşyet üzere olmağın, ahvâllerin rikâb-ı hümâyûna i'lâm itmek lâzım gelmekle arz eyledik. Lutf idüb cevâbı gelinceye değin bir mahalde te'hîr ve tevakkuf idin."

şeklinde şehrin ve halkın durumunu anlatıp, İstanbul'dan ikinci bir emir gelinceye kadar yerli yerinde durmasını rica etti.[239]

Seydi Ahmed Paşa ise kendisine gelen ricacılara; "*Ne güzel, ma'kûl olmuş, cevâb gelince tevakkuf idelim ammâ siz dahî askerinize tenbîh buyurun, bizim zahîrecilerimize ta'arruz itmesünler*." şeklinde oyalayıcı bir cevap verip hemen arkalarından Halep kalesinin kapılarına dayandı. Hama şehrinden toplar getirterek şehrin muhasarasına başladı. Abaza Hasan Paşa'nın gönderdiği kuvvetlerin de yardımıyla kalenin dış tarafında kalan şehri tamamiyle zabtetti. [240]

Halep şehrini savunma durumunda kalan Vezir Kara Mustafa Paşa ise, bu şekilde elli gün boyunca İstanbul'dan gelecek bir habere muntazır olarak bekledi. Nihayetinde Kıbrıs Beğlerbeğisi Kehleli Ahmed Paşa, iki tarafın arasını bulmak için yeni vazife kağıtlarıyle Halep'e geldi. Halep Eyaleti Bağdat'tan azl olunan Vezir Murtaza Paşa'ya, Seydi Ahmed Paşa'ya ise Sivas Eyaleti tevcih olundu.[241]

Seydi Ahmed Paşa üçüncü defa bu şekilde kendisine tevcih olunan eyaletlere giremeyince isyan bayrağını açar endişesiyle Diyâr-ı Bekir Eyaleti Beğlerbeğisi Vezir Tayyaroğlu Ahmed Paşa'ya, Anadolu ve Karaman Eyaletleri Beğlerbeğilerine ve diğer eyaletlere, "*Kapucıbaşılar ile ser-asker tarafından, işârete çeşm ü gûş olasız*." şeklinde eşkıya üzerine uygulanan nefr-i âmm ilanlarını içeren emirler gönderildi.[242]

1065 yılı Recep ayının sonlarına doğru (Mayıs 1655) Seydi Ahmed Paşa tekrar Boğaz Hisarları muhafazasına tayin olundu. Seydi Ahmed Paşa Halep muhasarasını kaldırdıktan sonra, kendisine tevcih olunan Sivas ve Tokat şehirlerinde yine zulmüne

[239]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.23

[240]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.23

[241] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.23

[242]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.23-24

devam edip oraların da harabına sebep oldu. Bu şekilde etrafını yakıp yıkarak saruca ve sekban eşkıyasiyle Kütahya taraflarına yaklaşınca taht merkezinde bulunan devlet ricali aynen İbşir Mustafa Paşa'ya yaptıkları şekilde Seydi Ahmed Paşa'yı da tuzaklarına çekmek ve bu şekilde avlamak istediler.[243]

Seydi Ahmed Paşa'ya Silistre Eyaletini tevcih eden hatt-ı şerif ile ocakağalarından da kendisine ve etrafındakilere zarar gelmiyeciğini taahhüt eden mektuplar gönderdiler. Seydi Ahmed Paşa, kendisi gibi zulmü açığa çıkmış ve isyancı durumuna düşmüş birine vezirlere mahsus Silistre sancağının verilmesinin tuzak olduğundan şüphelenmemiş değildir. Yaptığı bunca eşkıyalık ve zulümden sonra kabahatlerinin affolunduğuna inanmasa dahi başka çaresi olmadığından taht merkezine gelip oradan kendisine tevcih olunan Silistre sancağına revan oldu. *Silahdar Tarihi*, Seydi Ahmed Paşa'nın bu şekilde Anadolu'dan Rumeli'ye geçişini "*ğâilesi ber tarâf olundu*." diyerek bir beladan kurtulunduğunu ima eder.[244]

Silahdar Tarihi'nde, Seydi Ahmed Paşa'nın Rumeli'deki icraatı ile alakalı fazla bir malumat bulunmamaktadır. Sadece merkezden gelen bir emir üzerine hile ile 1071 tarihinde katl olunduğu yazılmaktadır. Şöyleki bir yıldan beri gelen emirlere rağmen etrafı kalabalık olduğu için bir türlü idamına fırsat bulunamıyan Seydi Ahmed Paşa, Serdar Vezir Köse Ali Paşa tarafından görüşme bahanesiyle otağına çağırıldı. Yanında az adam bulunmasından istifade edilerek oracıkta idam edildi.[245]

Seydi Ahmed Paşa'nın bu şekilde idamı Seyahatname'de de sert bir dille eleştirilmiştir. Evliya çelebi hadise ile alakalı;

> "*Özetle Serdar Ali Paşa ve kafadarlarının tahriki neticesi Köprülü nefsine uyarak katline sebep olmuştur. Seydi şehid olduğu gün Tameşvar altında olan gaziler içindeki feryad ve acıyanların lanetlerinden başka Köprülü ve serdar Ali Paşa'ya yapılan binlerce beddua cihanı kapladı. ...Hala yayını çekecek kimse yok. Haddi zatında Seydi'nin övülmeye ihtiyacı yok. O zamanın emsalsiz bir yiğidi idi. Bütün düşmanların kulaklarına küpe idi. ...Eğer bu*

[243] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.43

[244] Silahdâr Fındıklılı MehmedAğa, ***a.g.e.***, s.43

[245] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.213

dünyada birkaç sene daha kılıç oynatsa idi gelecek senelerde ne Erdel, ne Avusturya, ne Orta Macar, ne Leh, ne Çeh, ne İsveç diyarlarını komayub hepsinin vücutlarını küfürden kurtarıp islam ülkesine katması ve tâ kızılelmaya kadar gitmesi muhakkaktı. ... Bu olayda Osmanlı Vezirleri büyük tedbirsizlik gösterdiler. ... O kahraman vezir, gâzilerin başı 1071 senesi Şevval ayının on dokuzuncu günü bu fâni dünyaya vedâ edib ebedi âleme gitti. Cenab-ı hak rahmetine gark edip, makamını cennet eyleye."

satırlarını kayda geçmiştir.[246]

Seyahatname'de Evliya Çelebi, Seydi Ahmed Paşa'nın katli ile alakalı olarak tahmin ettiği sebebi de şu şekilde anlatmıştır;

"Bunu (Seydi Ahmed Paşa'yı), önce Halep eyaletine mutasarrıf yaptılar. Halep halkı: "Seydi Paşa zalimdir." diye Halep'e sokmayıp o zamanki Halep Paşa'sı ile anlaşan ahâli Seydi Paşa'ya kale kapılarını kapadılar. Seydi Paşa da: "Padişahım bana Halep kalesini ihsan etti, beni niçin kabul etmezsiniz?" deyip otuz, kırk bin adamıyla Halep kalesini kuşatır. Kızılkapı denilen yerden kaleye lağımlar ve metrisler sürer. Binlerce uzun ağaçlar kestirip, domuz damları çatıp Halep kalesi üzerine dayanak yapar. Bu kadar Muhammed ümmeti ayaklar altında perişan olduğu esnada Köprülü Mehmet Paşa da Şam Trablusu'ndan Halep'e gelirken bu çatışmaya rast gelir. İki tarafı barıştırmak için iki taraf arasında varıp gelirken Köprülü, Seydi Ahmed Paşa'ya nasihat edici sözler söylediğinde Seydi Paşa kızar ve Köprülü'ye hakaret edip ağır sözler söyler. Sonra yine Halep kalesini toplar ile dövüp yer yer yıkar. Bu sırada İstanbul tarafından Seydi Paşa'ya Sivas eyaleti ihsan olunduğu emri gelir. Ama Köprülü'nün sinesinde Seydi'nin hareketi yara kaldı. Birkaç sene sonra Köprülü, Vezir-i Azam olur. Daha önce Halep altında Seydi'nin yaptığına bakmayarak kendisine Bosna eyaletini ihsan eder. Hısım Mehmed Paşa'yı da Venedik üzerine serdar ettiğinde Seydi Ahmed Paşa'yı da onlara Bosna Eyaleti ile koşuntu etti. Seydi Paşa'ya koşuntu olmak ğayet ağır gelip "beni serdar etmedi." diye Köprülü'ye rağmen

[246]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 413-414

askeriyle başıboş gezip emri yerine getirmeyi geciktirir. Dubrovnik taraflarını yağma edip iki yüz bin kuruşluk mal alarak Gaçka Sahrasında yerleşir. Venedik'e giden İslam askeri de fethedemeden eli boş geri döndü. İşte öldürülmesinin bir sebebi budur."[247]

Silahdar Tarihi'nde, Seydi Ahmed Paşa'nın katli üzerinde fazla durulmamasına rağmen *Seyahatname*'de en ince ayrıntısına kadar aktarılmasının sebebi olarak, Evliya Çelebi'nin hadiselerin bizzat içerisinde olmasının da etkili olduğu düşünülebilir.[248]

3.3. Abaza Hasan Paşa İsyanı

Abaza Hasan Paşa, Silahtar Bölüğüne bağlı kapıkulu süvarilerindendir. IV. Mehmed'in saltanatının ilk günlerinde, Kara Haydaroğlu isyanının bastırılmasındaki hizmetleri sebebiyle 1648 yılında üç seneliğine Sofu Mehmed Paşa tarafından -ocakağalarının itirazlarına rağmen- ömür boyu Yeni İl Türkmen Voyvodalığına tayin edildi.[249] Sofu Mehmed Paşa'nın azli üzerine, Abaza Hasan Paşa'dan voyvodalık vazifesi alınıp Ocak Ağalarından Ak Ali Ağa'ya verildi. 70 kese olarak yatırdığı peşinatın tahsilâtını yapamadan makamı elinden alınan Abaza Hasan Paşa, yeni Vezir-i Azam ve kendi ırkdaşı olan Vezir Melek Ahmed Paşa'ya gelerek devletten 60.000 kuruş alacağı olduğunu belirtti.[250] Melek Ahmed Paşa'ya:

"*Bana olan zulüm ve haksızlık revâ mıdır? Haydaroğlu ki üç tuğlu bir veziri katledib Anadolu'yu harâba verib elinden aciz kalınmışdı; başını meydana koyub tutub getirdim. Hizmetim mukâbili verilen bir voyvodalık parasına göz diktiler. Elimden kurtulub kaçan Katırcıoğlu'na üç tuğ ile eyalet verdiler; o çok görülmedi. Kusurumuz Hânedânı Al-i Osmânînin eski bendesi olmaklığımız mıdır? Bu kadar harc ve masrafım gitti; voyvodalığımı, dünyanın malını cem'eden tama'karlara verip beni perişan itmek isterler."*

[247]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 406

[248]Hadisenin tafsilatı ile alakalı olarak *Seyahatname:* 5. Cild, sahife: 406 ila 415 arasına bakılabilir.

[249] Abdulkadir Özcan, TDVİ, "***Abaza Hasan Paşa"***, s.10, İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.***, c.3, s.317-320

[250]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 3 s. 207

Şeklinde şikâyette bulundu. [251]

Ocak Ağalarının nüfuzu altında olan Melek Ahmed Paşa, Abaza Hasan Paşa'yı oyalayıcı cevaplar vererek; "*Hasan, sözü uzatma, vakti iki eyle, görelim, ahvâline bir suret verilir.*" diyerek bir müddet beklemesini söyler.[252] Bu esnada Ocak Ağaları tarafından öldürülmesi için hazırlık yapıldığını haber alan Abaza Hasan Paşa, yanındaki 300 sipahi ve İstanbul'un hanlarında boşta gezen sipahiler ile birlikte Üsküdar'a geçti. Abaza Hasan Ağa'nın bu şekilde Üsküdar'a kaçmasını değerlendirmek isteyen Ocak Ağaları, Melek Ahmed Paşa'dan O'nun kellesini istediler. Melek Ahmed Paşa, Ocak Ağalarından Bektaş Ağa, Çelebi Kethüda ve Yeniçeri Ağasının baskılarına boyun eğmeyip Abaza Hasan Paşa'nın 60.000 kuruşunun yarısını gönderip Anadolu'ya gitmesini emretti. Abaza Hasan Paşa bu şekilde gönderilmesinin sonucunun kötü olacağını ima ederek; "*Bizi mahzun ve mağdur yollayıp ol vilayetlere acımazlar mı?"* Şeklinde haber gönderdi. Bu sözleriyle eşkıyâlığa devam edip Anadolu'yu yağmalayarak parasını çıkaracağını belirtmektedir. Bu sözlerine rağmen Abaza Hasan Paşa'ya " *Bundan kalkıp gitsinler, isterlerse Anadolu'yu ateşe yaksınlar.*" cevabı geldi. Bu cevap üzerine Abaza Hasan Paşa, İzmit civarında eşkıyalığa başladı.[253] Bir müddet sonra İzmit'ten Bolu'ya oradan da Osmancık'a etrafı yağmalayarak geçti.[254] Artık etrafındaki sekban ve sarıcanın nüfusu 5000'i bulmuştu.[255]

Abaza Hasan Paşa'nın yerine Türkmen ağalığına getirilen Ak Ali Ağa, Hasan Paşa'nın korkusundan görev yerine gidemedi. Bu sebepten vergilerin toplanma işi ortada kalıp devlet hazinesi zarara uğradı. Melek Ahmed Paşa yapılan yanlış işle alakalı Ocak Ağalarına çıkışıp;

> " *Bre adamlar! Hasan Ağa'dan ders almadınız mı? Hazineye Yetmiş kese vermiş iken, ömür boyu verilen görevi elinden alıp layık olmayana verdiniz. O*

[251]İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.***, c.3, s.317-320

[252]İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.***, c.3, s.317-320

[253]İ. Hakkı Uzunçarşılı, ***a.g.e.***, c.3, s.317-320

[254]Abdurrahman Abdi Paşa (Haz. Dr. Fahri Ç. Derin), ***Vekâyi'-nâme***, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s.35-36

[255] Efkan Uzun, ***a.g.e.***, s.86-93

da almaktan korktuğundan, Padişah hizmeti ortada kaldı. Göz göre göre o adamı celali ettiniz." dedi.[256]

Abaza Hasan Paşa'nın bu şekilde etrafına beş bin kadar sekban ve sarıca toplayıp Anadolu'da eşkıyalık yapmaya başlaması üzerine, Sivas Beğlerbeği İbşir Mustafa Paşa'ya Abaza Hasan Paşa üzerine gitmesi görevi verildi.[257] Ancak bu tayinden " *İbşir Paşa, Hasan Ağa'yla kadîmî dostluk ve gayret-i türâbiyyesi sebebiyle müttehiddir. Üzerine serdâr ta'yîn olunmak ğalat-ı fâhiş kabîlinden olur*." denilerek ocak ağalarının tavsiyesi üzerine vazgeçildi.[258] Abaza Hasan Paşa üzerine, Karaman Beğlerbeği Katırcıoğlu Mehmed Paşa tayin olundu. Bu şekilde serdarlık emrinin kendinden alınıp Katırcıoğlu'na verilmesine içerleyen İbşir Mustafa Paşa, güya İstanbul'dakiler ile Abaza Hasan Paşa'nın arasını bulmak istiyormuş gibi yaparak Abaza Hasan Paşa'nın topluluğuna katıldı.[259] İki asi Paşanın topluluğunun bu şekilde elli bini bulması üzerine İstanbul, Bursa muhafazasına Anadolu Beğlerbeğisi Derviş Paşa'yı tayin etmek üzere iken ara bulucu olarak Boynu Yaralı Mehmed Paşa'nın gönderilmesine karar verdi.[260] Bu hadiseler olurken (1651 yılı Ağustos'u) Budin eyaletinden azlolunan Abaza Siyavuş Paşa Kubbe Veziri ve bir müddet sonra Veziri Azam oldu. Aynı milletten olmaları hasebiyle Abaza Hasan Paşa ve İbşir Musatafa Paşa ile mektuplaşarak (Boynu Yaralı Mehmed Paşa'nın aracılığı ile) İbşir Mustafa Paşa'ya Halep Eyaleti, Abaza Hasan Paşa'ya Türkmen Voyvodalığı verildi. Netice olarak; Abaza Hasan Paşa, kendisinden Türkmen voyvodalığının alınmasını merkezdekilere pek pahalıya ödetti.[261]

4 yıl sonra (1655), İbşir Mustafa Paşa sadârete getirildi. Kendisi ile alakalı bölümde anlatıldığı üzere bu makamda ancak altı ay kalabildi. İbşir Mustafa Paşa, kendisine güvence olması için yanında Abaza Hasan Paşa'yı da getirip onların Üsküdar'da

[256] Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 3 s. 209

[257]Efkan Uzun, ***XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi***, AÜSBF Tarih Doktora Tezi, 2008, s.86-93'ten naklen A.Ş.S. 37; 165/416. Evâhir-i B. 1061, (Temmuz başı 1651) Tarihli Ferman Sureti

[258]Kâtip Çelebi, ***a.g.e.***,s.1042

[259]Kâtip Çelebi (Haz. Zeynep Aycibin), ***a.g.e.***,s.1042

[260]Abdurrahman Abdi Paşa, ***a.g.e.***,s.35-36

[261]İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.317-320

ikametlerini sağladı. Kara Murad Paşa'nın düzenlediği komplo ve kendisinin siyaset bilmezliği neticesinde altı ay içinde hem makamından hem canından oldu. Abaza Hasan Paşa bu hadiseler üzerine İbşir Mustafa Paşa'nın intikamını almak iddiasiyle kendi adamları ve İbşir Mustafa Paşa'nın adamlarından yanına gelenler ile tekrar Anadolu'ya geçerek isyan bayrağını açtı.[262]

Kara Murad Paşa'nın dahi sadâreti uzun sürmedi. O da azlolunub yerine vüzeradan Süleyman Paşa'ya sadâret tevcih olundu.[263] Taht merkezinde bu şekilde istikrarsızlık devam ederken, Abaza Hasan Paşa dahi Anadolu'da bu keşmekeşten istifade ile eşkıyalığını ilerletti. Bu husus Silahdar Tarihi'nde;

> *"Ahd-i sâbık üzre, serdâr-ı a'zam umûm asâkir-i İslâm ile Yanova sahrâsından kalkub, ol merdûd-u matrûd la'în Rakofcıoğlu didikleri bî-dînin tahassun itdüği kal'ası üzerine varılmak tasmîm olunub, tedârük görülmek esnâsında iken, sâbıkā zorbalık nâmıyla iştihâr bulan vâlî-i Halebü'ş-şehbâ Vezîr Abaza Hasan Paşâ-yı pür-fiten dilhâhı üzere Der-sa'âdet'de müsâ'ade olduğu sebebden, ni'am-ı sultâniyye ile perveriş bulmuş iken, râh-ı dalâlet-ü tuğyâna zâhib-ü mâ'il-i zulm-ü fesâd olub, ahz-ı emvâl içün re'âyâ-yı memâlike itdüğü ta'addîsi icmâl üzere tahrîr olunmak iktizâ ider ise mufassal bir kitâb olur.*
>
> *Fukarâ ise mevcûd olanları bi'l-cümle edâ itdükden sonra ehl-ü ıyâlleriyle celâ-yı evtân ve her biri bir cânibe perîşân olub, kurâ-i ma'mûre belki kasabât-ı meşhûre harâb-ü yebâb ve câygâh-ı bûm-u gurâb oldu. Taht-ı hükûmetlerinde olan vilâyetlerinde ele alınacak bulunmamağla, âhar diyârlarda sâkin olan mütemevvil mâldâr olanlardan haberdâr oldukca, dört beş yüz mikdârı saruca sekbân ile bir zâlim ve bed-ahlâk gönderüb, dert-mendin bir olmaz töhmet ve isnâd ile hânmânın nehb-ü gâret itdirüb, bir zamân dahî cem-ü tahsîle bu yüzden mübâşeret ider olmuşlar idi."*

sözleriyle ifade etmektedir.[264]

---

[262] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.16

[263] Silahdâr Fındıklılı Mehmed, ***a.g.e.***, s.16

4 Mart ile 8 Mart 1656 tarihleri arasında İstanbul'daki askerin ayaklanması üzerine meydana gelen "Çınar Vakası" nedeniyle Süleyman Paşa da azl olunup yerine Şam Valisi Boynu Yaralı Mehmed Paşa Veziri Azam olarak atandı. Yedi ay sonra -3 Eylül 1656'da- sarayda yapılan olağanüstü bir toplantıda Boynu Yaralı Mehmed Paşa da, hazineye para tedarik edemeyeceğini beyan edince azl olundu.[265] Yerine Trablusşam Eyaleti Beğlerbeği Köprülü Mehmed Paşa getirildi.

Seyahatname'de Köprülü Mehmed Paşa hakkında Melek Ahmed Paşa'nın,

> *"... Özellikle bu koca Köprülü öteki sadrazamlara benzemez. Feleğin çok nimet ve külfetini görüp, fakirlik acısını çekmiş, birçok seferlerde işlere tam vâkıf olup, dünya ahvalini öğrenmiştir. ... Gerçi kindar ve intikamcıdır amma -sevgi de, buğz da Allah içindir- prensibi üzere hareket eder. Ve Anadolu vilayetlerinden sekban ve sarıca haşerâtının vücudunu kaldırır. Parayı düzelterek, tedâhülü kaldırıp, kara seferlerini açarsa, bilirim ki devlet işlerine nizâm verecek bir zattır.*"

dediği rivayet edilir.[266] Yeni Veziri Azamı yakından tanıyan Melek Ahmed Paşa'nın öngörüleri doğru çıkar ve az zaman içerisinde Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul Boğazı'nın girişini kapayarak enflasyona ve kıtlığa neden olan Venedik donanmasını uzaklaştırmaya muvaffak olur.

Katı ve sert idaresiyle kısa zamanda, idareci tabakadan, devlet idaresine ve dolayısıyla kendisine rakip olabilecekleri birer birer devre dışı bıraktı. Köprülü Mehmed Paşa'nın bu tutumu, Anadolu'da başına buyruk hareket eden paşaların da -canlarının korkusundan- Abaza Hasan Paşa'nın yanında toplanmalarına neden oldu.[267]

---

[264]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.132-133

[265]Halil İnalcık, ***a.g.e.***, c.2 s.210

[266]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 62

[267]Mehmet Halife, ***a.g.e.*** s.116(*"Vezir-i A'zam hazretlerinin bu katı ve keskin kılıcı karşısında, diğer kul eşkiyası başlarının korkusundan Hasan Paşa'yı kendileri için sığınılacak bir yer kabul edip asilerin yolunda gittiler.*")

Anadolu'daki isyanın bastırılması için meşru bir fırsat kollayan Köprülü Mehmed Paşa 1068 yılı Ramazan Ayı'nın 22'sinde (23 Haziran 1658) Erdel seferine çıkarken Abaza Hasan Paşa'ya da sefere katılması için bir davet gönderdi. Köprülü Mehmed Paşa emirnamesinde; "*mükemmel kapun ve eyâletin askeriyle Şâm-ı şerîf ve öte yaka ümerâsıyla kalkub, sefer-i hümâyûna gelüp kemâl mertebe nusret ve uğur-ı hümâyûnda baş ve câna bakmayub, kemâ-hüvehakkahu edâ-yı hizmet eyleyesin."* demektedir.[268]

Abaza Hasan Paşa, gelen bu davetnamenin kendi idam kararı olduğunu bilmesi hasebiyle emre itaat etmeyip etraf vilayetlerde bulunan beylere dahi emir gönderip Konya ovasında asker toplamaya başladı. Haddi zatında yanında bulunan beylerin çoğu da bu görüşe iştirak etmektedir. Bu şekilde İstanbul'a gitmenin tuzağa kendi ayağıyla gitmekten bir farkının olmadığını düşünmektedirler. Nitekim bir toplantıda yaptıkları konuşma durumun farkında olduklarını göstermektedir. [269] Başta Şam Valisi Vezir Tayyaroğlu Ahmed Paşa ve Anadolu Beğlerbeğisi Can Mirza Paşa olmak üzere, Köprülü Mehmed Paşa sebebiyle can korkusuna düşmüş beyler ve onların kapılarında fırsat kollayan sekban ve sarıca eşkıyası otuz bini geçkin bir nüfusla Konya ovasına doluştular.[270]

Konya ovasına toplanan otuz bin kişilik bu ordunun beyleri arasında bir toplantı yapıldı ve toplantıda Tayyaroğlu Vezir Ahmed Paşa'nın Veziri Azam olması şartıyla devletin istediği her türlü sefere iştirak edeceklerini aksi takdirde başında Köprülü Mehmed Paşa'nın bulunduğu hiçbir teşebbüse iştirak etmeyeceklerini beyan eden bir metin imzaladılar.[271] Bu esnada taht merkezinden bir Bostancı Hasekisi Padişah mektubu ile geldi. Mektupta; "bu şekilde sefere iştirak hususunda ağır davranmalarına sebep nedir? " sorusu soruldu. Toplantıda bulunan beyler

> "*Hâlen Vezîr-i A'zam olan devletlü ile hizmet-i Pâdişâhî edâsına hareket olunmak emr-i muhâl ve müşârün-ileyh ile azîmetimiz teklîfi beyhûde*

[268]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa (Yay. Ahmet Refik), ***a.g.e.***, s.133-134 , Mehmet Halife, ***a.g.e.*** s.116

[269]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.133-134

[270]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.133-134

[271] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.133-134

hayâldir. Makâm-ı sadâret-i kübrâ makarr ve me'vâsı olalıdan ilâ-yevminâ hâzâ bu kadar sipâh ve yeniçeri ve ümerâ ve bî-günâh ma'dûm ve tebâh olduğu sebebiyle her birimiz havf-ı câna düşmüşüzdür. Mühr-ü vezâret âhara inâyet olunmadıkca ne paşalardan bir kimesnenin gitmesine ruhsat ve ne askerî tâ'ifesinden bir ferdin ol cânibe azîmet itmesi mutasavverdir."

şeklinde bir cevap verip mahzar ve mektuplarını Bostancı Hasekisi ile gönderdiler.[272]

Silahdâr Tarihi, isyan edenlerin haklılıkları veya haksızlıkları üzerinde durmazken, isyancılar hakkında "*ehl-i fesâd, şakî-i mezkûr, erâzil-ü eşkıyâ, hâin-i devlet*" tabirlerini resmi devlet görüşünü aksettirecek şekilde kullanmaktan da çekinmemiştir.[273]

İsyancıların gönderdikleri mektuplar, taht merkezine ulaştığında bu gâilenin sükûnetle bastırılması için Abaza Hasan Ağa, seferden muaf tutulup Bağdad muhafazasına tayin olundu. Ancak söz birliği etmiş böyle bir topluluk için artık geri adım atıp dağılmak, Köprülü Mehmed Paşa'nın pençesine teker teker düşmek olacağından, gelen teklif kabul edilmedi. Netice olarak;"*Vezîr-i a'zam katl olunmadıkca ne sefere ve ne fermânları olan cânibe avdet mümkindir. On beş güne değin kat'î cevâba muntazırız, müsâ'ade olunur ise febihâ ve illâ gayri yüzden hareket olunur*." cevabı gönderildi.[274]

Silahtar Tarihi'ne göre; toplanan Celali Eşkiyaları eski âdedleri üzere etraflarında bulunan şehirleri yağma ederek, ahaliye eziyet ederek ve daha çok mal bulabilme hevesiyle Bursa Sahrası'na kadar geldiler. Bu eşkıyalıklarını icra ederlerken ne olur ne olmaz belki padişah tarafından istekleri kabul edilir ihtimaliyle tedbiri elden bırakmayıp etrafa mal ve erzak için gönderdikleri adamlarına buyruldular vererek mühürlü kâğıtlarla alış verişlerini yaptılar.[275]

Abaza Hasan Paşa ve etrafında toplanan beğler, bu şekilde merkezden gelecek bir cevabı beklerlerken, taht merkezinde ise Kapıcıbaşı Hasan Ağa'nın getirdiği

---

[272] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.134-135

[273]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.133-135

[274] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.134-135

[275]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136

mektuplar okundu ve netice olarak; isyancıların cevabının kılıç ile verilmesine ve bu doğrultuda

> *"tahakküm-ü ale's-sultân eylemekle demleri heder ve cünûd-ü Müslimîn küffâr ile ğazâya me'mûr iken fesh-i azîmete bâ'is olanlar kâfirden eşeddir. Ba'de'l-yevm ol pîş-vây-ı eşkıyâ ve yanında müctemi' olan hâricî ve şeyâtîyn-i insin katlleri mübâh ve tevbe vü istiğfârları ğayrı câ'iz olduğuna…*"

şeklinde fetva alınmasına karar verildi.[276]

Alınan fetva, İstanbul'da bulunan ulemaya imzalatılarak etraftaki şehirlere nefir-i âmm ilanları ile beraber dağıtıldı.[277] Edirne'de Veziri Azamın yerine kâim-i makâm olan Vezir Rus Sarı Kenan Paşa, Abaza Hasan Paşa Bursa'ya gelmeden evvel yetişip orayı muhafaza etmesi için gönderildi.[278]

Abaza Hasan Paşa, taht merkezi ile irtibatı koparmayıp tekrar İstanbul'a adamlar gönderdi. Kâim-i makâm Vezir Ali Paşa vasıtasıyla bu şahıslar IV. Mehmed ile görüştürüldüler. Padişah gelenleri tersleyip huzurundan kovdu.[279] Abaza Hasan Paşa yine de teşebbüslerine devam etti. Bu sefer Bursa Kadısı Hâşimzâde ile şehir ileri gelenlerinden bir topluluğu Köprülü Mehmed Paşa'nın azli için tekrar Edirne'ye gönderdi. Gelen aracılar Abaza Hasan Paşa'nın elçiliğini kabul ettikleri için öldürülmelerine karar verilmişken Bursa Kadısı Haşimzâde'nin Peygamber neslinden olmasına hürmeten azlolunmasıyla iktifa olundu.[280]

Edirne'den azl olunmasına gücenen Vezir Rus Sarı Kenan Paşa, Bursa Şehrini korumak vazifesi olmasına rağmen Abaza Hasan Paşa ile irtibata geçip "*Sizinle ittifâkda bileyüz*." diyerek, "*Celali Eşkiyası*" ile müttefik oldu.[281]

Silahdar Tarihi'nde zikrolunan diğer bir rivayete göre Abaza Hasan Paşa, Kenan Paşa'ya davet gönderip gelmediği takdirde "*Eğer gelmezsen varub, Burusa şehrin*

---

[276] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136

[277] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136

[278]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136

[279]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136-137

[280]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.136-137

[281] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.137, İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.388

tahrîb ü ihrâk, vücûdun dahi harâb olmak mukarrerdir." diyerek tehdit etti.[282] Haddi zatında Abaza Hasan Paşa'nın tehdidi boş değildir. Etrafında bulunan, bütün Anadolu Eyaleti askeri ve Beğlerbeğileri ile taht merkezini telaşlandırabilecek bir güce ulaşmıştır. Nitekim "*Bundan sonra bizi de Acem (İran) şâhı gibi bir düşman bilin. Bundan böyle Rumeli sizin, Anadolu bizim olsun. Bildiğinizden kalmayınız*." şeklinde ki sözleri taht merkezine kadar ulaştı.[283] Netice olarak; Rus Sarı Kenan Paşa, tehdid sebebiyle veya kendi isteği ile Abaza Hasan Paşa'nın topluluğuna katıldı.[284]

Abaza Hasan Paşa, Edirne'ye gönderdiği adamlardan bir cevap bile gelmemesi üzerine telaşa düştü. Edirne'den, Anadolu'daki şehirlere gönderilen nefir-i âmm ilanları üzerine silahlanan tüfekli muhafızlar da Kestel Boğazı'nı kapattılar. Bunu haber alan Abaza Hasan Paşa tuzağa düşmüş av durumuna düştü. Bu kapandan kurtulmak için hileye başvurdu.[285] Ordusunda bulunan Tayyaroğlu Ahmed Paşa'nın Veziri Azam ve kendisinin de Kaptan-ı Derya tayin edildiğine dair emirler yazdırdı. Boğazı kapatanlara bu emirleri gönderdi. Emirler okunduğunda bu belgelerin sahte olduğunu anlayamayan muhafızlar Kestel Boğazı'nı Abaza Hasan Paşa'nın kuvvetlerine açtılar. Fırsattan istifade Abaza Hasan Paşa ve kuvvetleri İnegöl taraflarına firar ettiler.[286]

Abaza Hasan Paşa'nın bu şekilde sıkıştırıldığı mahalden firar etmesi üzerine, Vezir Koca Yusuf Paşa Üsküdar muhafazasına tayin olundu. Bağdad muhafazasına tayin olunan Vezir Murtaza Paşa ise Celali Eşkıyası üzerine serdar tayin olundu. Halep Eyaleti Edirneli Suhte Mahmud Paşa'ya, Anadolu Eyaleti BeğlerbeğiliğiKonakcı Ali Ağa'ya ve Ankara Sancağı Beğliği Yantur Hasan Paşa'ya verilip buraların Hasan Paşa'nın elinden kurtarılması hususunda çalışmaları kendilerinden istendi.[287]

---

[282]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.138 ("*Bir kavlde Ken'ân Paşa'yı, Celâlî Abaza Hasan Paşa da'vet idüb, "Eğer gelmezsen varub, Burûsa şehrin tahrîb-ü ihrâk, vücûdun dahî harâb olmak mukarrerdir" deyû, tahvîf itmeleriyle…")*

[283]Mehmet Halife (Sadeleştiren: Ömer Karayumak), ***a.g.e***. s.119

[284] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.138

[285]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.138

[286]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.138

[287]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.138

Lakin Anadolu'yu perişan hale getiren Celali Eşkiyalığı gittikçe artıp İstanbul'a gelen şikâyetçilerin ardı arkası kesilmeyince Yanova Kalesi civarında seferde bulunan Köprülü Mehmed Paşa bizzat Padişahtan gelen mektup ile İstanbul'a çağrıldı.

Mektubunda Sultan IV. Mehmed, Köprülü'ye;

> "*İsyân ü küfrânü'n-ni'me ve tuğyân iden Abaza Hasan Paşa, tûğ-u nuhûset-intimâsına müctemi' olan bâgîler ile Anadolu cânibinde istîlâ ve memâliki gâret ve yağma üzeredir. İsti'câl üzre avdet ve şitâb-ü sür'at birle gelüb, mücâhidîn ile irişesin.*"

şeklinde durumun vehametini izah etmektedir.[288] Haddi zatında Sultan IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'yı bizzat sefere çağırmakta haklıdır. Çağdaş kaynaklara göre halkın meyli de Abaza Hasan Paşa tarafındadır. Gerek *Naîmâ Tarihi* ve gerekse *Tarih-i Gılmânî* bu hususun üzerinde durmaktadır. Padişahın yazdığı mektubun içeriği *Naîmâ Tarihi*'nde;

> "*Benim lalam, Abaza Hasan didikleri şakînin hakkında nefîr-i âm ferman itdim. Lakin cem'iyyetleri gitdikce ziyâde olmakdadır. Zabtu rabt-ı umura müteallik olan hıdmetine hased idüb senden hoşnut olmadıkları içün halkın çoğu eşkıya tarafına meyl üzeredir. Suhuletle def olmaz ve ihmal götürmez işdir. Halen me'mur olduğun umurdan ve feth-i kal'adan bu gâilenin def'ini ehem ve takdim ve mühr-ü vekâletim sana lazım ise te 'hir ve tevkîf itmeyüb bir gün evvel irişesin*." şeklindedir.[289]

Tarih-i Gılmânî'de ise kamuoyunun durumu;

> "*Hasan Paşa'nın cem'iyyeti günden güne o kadar kuvvetlendi ki, herkes cem'iyyetlerinin dağıtılmasına ve ortadan kaldırılmasına imkânsız gözüyle bakarlardı. Halkın çoğu da bunun bu kadar başarısını, büyük cem'iyyetlerini ve üzerine varan kimselere galip geldiğini gördükçe -Allah'tan yardım görmektedir.- diye yanlış itikadları yüzünden onun elinden bir hayır vücuda geleceğine inanırlar ve daima galip gelmesi için dua ederlerdi*."

şeklinde izah edilmektedir.[290]

---

[288] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.140-141

[289] Naîmâ Mustafa Efendi, ***a.g.e.***, c. 6 s.2839

[290] Mehmet Halife, ***a.g.e***. s.120

Silahdar Tarihi'ne göre Erdel Prensi II. Rakoczi üzerine yapılan sefer "*Celali Eşkiyalığı*" yüzündentamamlanamaz.[291] 1068 yılı Zilhicce ayının 18'inde (16 Eylül 1658), Köprülü Mehmed Paşa Temeşvar'dan hareket edip 20.000 miktarı atlı ile Edirne tarafına hızlı bir şekilde geri dönüş yoluna koyuldu.[292]

1069 yılı Muharrem ayının 3'ünde (1 Ekim 1658) Sultan IV. Mehmed otâğ-ı hümayunu Solak Çeşmesi yakınlarına kurdurdu. Bir gün sonra da Köprülü Mehmed Paşa, orduya kendi askeri ile katıldı. Aynı ayın 17'sinde Veziri Azamın, Şeyhülislamın, Yeniçeri Ağası ve Bölük Ağalarının huzurunda sipahi ve yeniçeriler; "*Anadolu yakasında Celâlî yanında olan askerî tâ'ifesi bizden değillerdir. İnşâ'llâhü te'âlâüzerlerine varılub, cem'iyyetin haklarından gelinmedikçe kılıçlarımızıbelimizden indirmiyelim."*

Şeklinde yemin ederek yazıya geçirttiler.[293]

Daha önceden Anadolu Eyaleti Beylerbeyiliğine atanan Konakcı Ali Paşa yollar güvenli olmadığı için eyalet merkezi olan Kütahya şehrine (zabtetmesi için) mütesellimini gönderdi. Şehirde Abaza Hasan Paşa Tarafından Anadolu Beğlerbeğisi olarak atanan Can Mirza Paşa'nın mütesellimi ve üç yüzün üzerinde sarıca ve sekban bulunmaktadır. Konakcı Ali Paşa'nın mütesellimi bir yolunu bulup şehre girip, halkın yardımıyla mütesellimi ve sarıca – sekban eşkıyasını katlederek şehri ele geçirdi.

Abaza Hasan Paşa, Kütahya vilayetinin bu şekilde zabtedildiğini duyunca Can Mirza Paşa ile birlikte dört bin mikdarı eşkıyayı şehrin muhasarasına gönderdi. Muhasara iki aya boyunca devam etti. Taht merkezinden, Diyar-ı Bekir Beğlerbeği Vezir Murtaza Paşa, Celali üzerine sefer için serdar tayin edildi. Kendilerine; "*Ne mahalde mukâbele ve mukâtele itmek vâki' olursa dîn-i devlet ve ırz-ı nâmûs-u saltanat muktezâsı üzere siz dahî dilîrâne hareket ve merdâne nusret eyleyesiz*." şeklinde tenbihatta bulunulup Bursa üzerine gönderildiler.[294]

---

[291]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.140-141 ("*lâkin Celâlî ğâ'ilesinden ahvâl-i serhad kemâl-i istihkâm ve la'în-i merkûmdan vefk-ı murâd üzere ahz-ı intikâm mümkin olmayub…")*

[292] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.140-141

[293] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.142

[294] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.142

Üzerine Vezir Murtaza Paşa'nın gönderildiğini haber alan Abaza Hasan Paşa, Bursa civarında bulunmayı tehlikeli görüp Eskişehir sahrasına doğru yola çıktı. Can Mirza Paşa dahi Kütahya muhasarasını bırakıp Abaza Hasan Paşa'nın yanına geldi. Etrafa dağılmış bulunan eşkiyaya da toplanmaları için haber gönderildi.[295]

Abaza Hasan Paşa, Halep kalesinden çıkıp Anadolu'ya geçmeden önce damadı Hamamcıoğlu'nu yerine Kâim-i makâm bırakıp "eğer başarılı olunamazsa en azından aylarca sürecek bir mücadele esnasında sığınacak bir kalemiz olur." düşüncesiyle orayı silah ve erzak ile doldurdu.

Adanalı Suhte Mahmud Paşa'ya Halep Eyaleti Beğlerbeğiliği ihsan olununca, Mahmud Paşa iki adamını kaleyi teslim almaları için gizlice şehre gönderdi. Mahmud Paşa'nın adamları gizlice Halep Kalesi'ne girip Halep Kadısı ile görüşüp ellerindeki görev kâğıtlarını ibraz ettiler.[296] Halep Kadısı'na daha önce de nefir-i âmm ilanı geldiği için davete icabet edip beraberce iç kaleyi zabt ettiler. Abaza Hasan Paşa'nın damadı Hamamcıoğlu'na da davet gönderdiler ancak ihanetinden dolayı korkup üç gün mühlet istedi. Hemen o gecenin sabahında şehri boşaltıp kaçtı. Geriye kalan eşkiyayı da şehir halkı kaleden dışarı çıkarttılar.[297]

Anadolu'da bulunan kalelerin birer ikişer elden çıkması üzerine kalelerde bulunan eşkıya ve mütesellimler de Eskişehir sahrasındaki Abaza Hasan Paşa'nın ordusuna katıldılar. Orduda bulunan beyler tekrar eski yeminlerini tazeleyip üzerlerine gelmekte olan Vezir Murtaza Paşa'yı beklemeye koyuldular.[298]

Bu esnada Anadolu Beğlerbeği Konakçı Ali Paşa, İznik şehrinin Celali Eşkiyasından muhafazası için Üsküdar'dan İznik tarafına gönderildi. Konakçı Ali Paşa, şehre vardığı gibi etrafta bulunan Celali Eşkiyasını bertaraf etti. Kendisini temkinli davranması hususunda ikaz edenlere; "*Ol mekûle cem-ü perîşân ve tebâhîye vücûd virmek bâ'is-i kesr-i nâmûs-ı dilâverîdir*." Diyerek ikazlara kulak asmadı. Eskişehir tarafında olan Abaza Hasan Paşa tarafından İznik'e gönderilen dört bin civarı Celali

[295]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.144-146

[296]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.146

[297]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.146-147

[298]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.146-147

Eşkiyası Konakçı Ali Paşa'yı bir Cuma günü bastılar. Askerinden ancak kaçabilenler kurtulurken, Konakçı Ali Paşa da yaralı olarak Bursa tarafına firar etti.[299]

Serasker Vezir Murtaza Paşa'nın Konya'ya yaklaşması üzerine Abaza Hasan Paşa'nın ordusunda bulunan beş binin üzerindeki sipahi askeri ulufelerini almak bahanesiyle orduya sızmak ve imkân bulunduğunda Murtaza Paşa'nın otağına saldırmak üzere gizlice anlaştılar. Bu şekilde orduya dâhil olmak için birer ikişer yola koyuldular. Ancak Serdar Vezir Murtaza Paşa'nın bu plandan haberi olur. Bölük kâtiplerini defterleriyle beraber yanına çağırtıp seferde bulunması gerekirken olmayan yedi bin sipahinin isimlerini defterlerden sildirdi. Ayrıca orduda bulunan paşalara;"Bu vakitten sonra orduya gelecek olan sipahilerin çaresine bakılsın." şeklinde emirler gönderildi. Bu emir üzerine yol ağızları tutulup yakalananlar idam edildi. Bu şekilde birkaç gün içinde binin üzerinde sipahi kılıçtan geçirildi. İstanbul ve Üsküdar'a kaçanların da peşine düşülüp üç yüz kadar sipahi de bu şekilde, Murtaza Paşa'nın otağı önünde idam edildi.[300]

Halep Kalesi'nin bu şekilde elinden çıkması üzerine şevki kırılan Abaza Hasan Paşa güneydeki çöllere gitmek üzere yola koyuldu. Vezir Murtaza Paşa da, Abaza Hasan Paşa'nın askeriyle Bolvadin sahrasında olduklarını haber aldığı gibi yanına gelmesi gereken birliklerin toplanmasını beklemeden harekete geçti. Abaza Hasan Paşa Konya tarafına çekilirken hemen bir gün arkasından Murtaza Paşa da, onun kalktığı konak yerlerine konarak peşinden yetişmeye çalıştı. Ilgın Kasabası'na gelindiğinde Abaza Hasan Paşa askerin ağırlıklarını orada bıraktırıp dört – beş bin kadar tüfekli askeriyle yol üzerinde pusuya yattı.[301]

Serasker Murtaza Paşa dahi bu şekilde nizami yürüyüş ile bir netice hâsıl olmayacağını düşünmüş olacak ki aynı gece -15 Rebiülahir 1069 (2 Aralık 1658)- hava karardıktan üç saat sonra Ilgın Sahrası'na tepelerden indi. Mevzilerinde beklemekte olan Abaza Hasan Paşa kuvvetleri ile üç saat süren bir çarpışma meydana geldi. Murtaza Paşa'nın ordusunda bulunan Beğdili Türkmenlerinin ve sarıca – sekban taifesinin Abaza Hasan Paşa tarafına geçmeleri üzerine Murtaza

[299]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.146-147

[300]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.147-148

[301] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.148-149

Paşa'nın ordusu dağıldı ve bütün ağırlıklar Abaza Hasan Paşa'nın eline geçti. İki taraftan sekiz binden fazla kişi can verdi.[302]

Muharebeden sonra Vezir Murtaza Paşa önce Afyonkarahisar'a oradan da yanına toplanan ordusu ile Konya Kalesi'ne geldi. Hem merkezden gelmesi gereken beylere hem de muharebe esnasında yanında olup dağılmış bulunan askerlerine mektuplar yazdı. Onlar da vakit geçirmeden, Konya'da bulunan Vezir Murtaza Paşa'nın yanına toplandılar. İstişareden sonra Maraş tarafına gidilmesi, oradan Antep'e daha sonra da Halep kalesi'ne varılıp eşkiyanın hareketine göre hareket edilmesi kararını aldılar. Abaza Hasan Paşa tarafına gönderilen casuslar da Celali Eşkiyalarının Arabistan ve Kilis taraflarına gitmeyi kararlaştırdıklarını haber verdiler. Vezir Murtaza Paşa ve ordusu birkaç gün içinde Halep Kalesi'ne vardılar.[303]

Serdar Vezir Murtaza Paşa'nın ordusunun bozguna uğradığı haberi İstanbul'a gelince mevsim kış olması sebebiyle asker de göndermek mümkün olmayacağından Üsküdar'da bekleyen kapıkulu askerine izin verildi. Veziri Azam Köprülü Mehmed Paşa'ya İstanbulda kalması emri verildi. Padişah da Üsküdar'da bulunan bahçesinde ikamete karar verdi. Seraskerlik dahi Vezir Murtaza Paşa üzerinden alınıp Köse Ali Paşa'ya verilmek kararlaştırılmış iken "*serasker-i ma'zûl havf-u cân ile ol dahî isyân idüb, Çıban bir iken iki olmağla ilâcı müşkil olur*." denilerek Murtaza Paşa'nın da Celali oluverme ihtimaline binaen vazgeçildi.[304] Ve kendisine " *her halde eşkiyânın hakkından gelmeğe çalışasın! İlkbahâra dek lüzûmu kadar asker gönderilir*." şeklinde bir emirname gönderildi.[305]

Abaza Hasan Paşa, yanında bulunan Celali Eşkiyası ile Maraş dağlarına geldiğinde mevsim kış olmakla zahirelerini taşıyan hayvanlar telef oldu ve çok sıkıntı çektiler. Askerinin bir kısmını Antep ve Kilis'in kasabalarına kışı geçirmeleri için dağıttı. Kendisi de Antep'te kış boyu ikamete karar verdi. Murtaza Paşa ise etrafta bulunan Kürdistan, Arabistan ve Türkmen beğlerine mektuplar gönderip, Abaza Hasan Paşa ve askerlerinin etrafını muhasara ettirdi. Celali Eşkiyasından kimse etrafa erzak

[302] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.150-151

[303]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.150-151

[304]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.151-152

[305]Naîmâ Mustafa Efendi, ***a.g.e.***, c. 6 s.2864

ihtiyacını bile karşılayacak kadar dahi dışarı çıkamaz duruma gelince Arabistan taraflarına firar etmeğe karar verdiler.[306]

Abaza Hasan Paşa, Birecik Geçidi'ni tutmak üzere Tayyaroğlu Vezir Ahmet Paşa'nın kardeşi Rakka Beğlerbeği Mustafa Paşa'yı bin kişilik bir Celali grubuyla gönderdi. Bunu haber alan Birecik Sancağı Beği üzerlerine hücum etti ve içlerinden çok az kişi canını kurtarabildi. Aynı şekilde -kışlamak için- Abaza Hasan Paşa tarafından Maraş'a gönderilen Vezir Koca Muslı Paşa da, gizlice şehir halkıyla anlaşıp ellerinde mahbus durumunda olduğu ikibin kadar Celali Eşkiyasını ummadıkları bir zamanda kılıçtan geçirtti. Kendisi de Serasker Vezir Murtaza Paşa'nın yanına gelip bağlılığını arz ederek; zorla bu eşkıya ordusuna katıldığını söyledi. Yaptığı bu hizmet sebebiyle suçlarının üzerine "*af kalemi*" çekildi.[307]

Abaza Hasan Paşa ile kendisine tabi beğler ve sarıca – sekban eşkıyası, etraflarının bu şekilde sarılması üzerine erzak temin edemez duruma geldiler. Antep ve Kilis civarlarında perişan halde dolaştılar. Ne tarafa yönelseler nefir-i âmm ilanına icabet eden halk tarafından katlolunur duruma düştüler.[308]

Muhasaraya dayanamayan Abaza Hasan Paşa ve beğleri, şayet Murtaza Paşa tarafından kendilerinin af olunmalarını rica eden bir mektubun Padişah'a yazılması ve mukabil olarak hiçbir şekilde Vezir Murtaza Paşa tarafından kendilerine bir zarar erişmeyeceği hususunda yemin ve teminat verildiği takdirde gelip teslim olacaklarını belirttiler.[309]

Vezir Murtaza Paşa, peşinde koştuğu ve hatta bir defa da yenildiği Abaza Hasan Paşa ve etrafındaki Beğlerbeğilerin bu şekilde çatışmasız olarak eline düşüvermesi üzerine, onların affı işini bizzat üstleneceğine dair teminat mektubunu Ahıska Valisi Arslan Paşa ile Abaza Hasan Paşa'ya gönderdi. Abaza Hasan Paşa gelen mektubu alıp hep birlikte sağ salim Padişah'ın yanında şefaat olunmak şartıyla itaat mektubu yazıp Halep yoluna koyuldular.[310] Halep'e ulaştıklarında, kalede bulunan paşalar ve beyler gelenleri karşılayıp rütbelerine göre evlere dağıtıp misafir ettiler.

---

[306]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.151-152

[307] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.151-152

[308]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 164

[309]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.152-153

[310]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.152-153

Vali Kadri Paşa, Musul Valisi Muslu Paşa, Kıbleli Paşa, Çetrefilzâde ve Halep Mollası, dört mezhebin şeyhülislamları, nakibüleşraf, âyân ve şehir ileri gelenleri Murtaza Paşa'nın huzurunda toplanarak Abaza Hasan Paşa ile oturup görüştüler. Murtaza Paşa huzurundakilere; Abaza Hasan Paşa ve askerleri ile alakalı ne yapmak gerektiğini sordu. Abaza Hasan Paşa araya girerek;

> "*Vallahi ey canımla berâber birâderim, ben Köprülü zâlim korkusundan dağa çıktım ve âsî oldum. Siz de Padişah emrine uyarak Diyar-ı Bekir Eyaleti ileüstüme geldiniz. Ben de kuşça cânımı kurtarmak için seninle savaş ettim. Fırsat ve muvaffakiyet bana yöneldi. Sen tedbirsizliğin sebebiyle yenildin. Ne yapalım? Ezelî takdîr böyle imiş. Şimdi de Padişahın korkusundan kendi ayağımla pusuna düştüm. Bütün mal, servet ve askerimden ayrılıp, işte şimdi huzurunda yakamı ele verdim, diz çöktüm. Şu kadar Muhammed ümmeti huzurunda, sana kanım ve canım helal olsun. İster öldür, ister serbest bırak. Dilerim ki, padişahtan bir damla kanımın bağışlanmasını rica edesin!"* dedi.

Diğer Celali Paşalar Tayyaroğlu Ahmet Paşa ve Sarı Kenan Paşa da bu minvalde sözler söylediler. Bu sözler üzerine Serdar Murtaza Paşa ve dört mezhebin şeyhülislamları ekmek ile tuza el vurup " *bizden size zarar gelmez*." diye yemin ettiler.[311]

Bir müddet sonra etrafa dağılmış bulunan diğer Celali Eşkiyaları dahi şehre doluşup artık şehrin içerisi sekban ve sarıcadan geçilmez oldu. Bu kalabalık ile birlikte kendilerine güven gelen Celali durumuna düşmüş paşalar, İstanbul'dan gelecek haberi beklemek yerine bir gece ansızın kaleyi ele geçirmeyi planlamaya başladılar.[312]

23 Cemaziyelevvel 1069 (15 Şubat 1659) tarihinde bu husus ile alakalı düşüncelerini bizzat Murtaza Paşa tarafından ağırlanan Abaza Hasan Paşa'ya bir mektupla Hâdim Karındaşı Hasan Ağa vasıtasıyla bir mecliste gizlice ulaştırdılar. Okuma yazması olmayan Paşa mektubu kâtibine okutmak üzere bekletirken mektup Murtaza Paşa'nın eline geçti. Murtaza Paşa plandan haberdar olup Abaza Hasan Paşa'ya durumu belli etmedi. O gece kendisine tabi paşalarla bir toplantı yapıp ertesi gün top sesiyle

[311]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 168

[312]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.153-154

birlikte herkesin kendi evinde misafir ettiği Celali reislerini idam etmesi hususunda görüş birliğine vardılar.[313]

Silahdar Tarihi'nde Abaza Hasan Paşa ve diğer Paşaların katlinin hemen o gün mektup ele geçirildiği gibi meydana geldiği yazmaktadır.[314]*Seyahatname*'de ise bu hususun planlanarak Cuma günü Cuma saatinde gerçekleştirildiği yazmaktadır.[315]

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu şekilde Celali Paşaların ve binlerce Celali Eşkiyasının kolaylıkla etkisiz hale getirilmesini "*Fehamden sümme hamden bu ğazâ-yı ğarrâ ve bu cihâd-ı kübrâ eshel-i tarîk ve ahsen-i vücûh üzre müyesser olub, takdîm-i şükr-ü Yezdânî kılındı*." şeklinde büyük bir cihad olarak zikretmektedir.[316]

Silahdar Tarihi'nde, Abaza Hasan Paşa ile katlolunan paşalar; Şam Valisi Tayyaroğlu Ahmed Paşa, kardeşi Rakka Beğlerbeğisi Mustafa Paşa, Bursa muhafazasına gönderilmişken ihanet eden Sarı Kenan Paşa, Ankara Sancağı Mutasarrıfı Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Deli Ferhad Paşa oğlu Yahya Beğ, Konyalı Hadim Karındaşı lakabıyla meşhur Hasan Ağa, Abaza Hasan Paşa'nın kethüdası Köse Ali, Kapıcılar Kethüdası Mahmud, Türkmen Ağası Beğzâde, Ankara Kethüdası Ali Ağa, Mardin Voyvodası Muannek Siyavuş Çavuş, Teke zorbalarından Satılmış ve kayınatası Vahhab Kadı, Arz-ı Rûmî Bakizâde Nebî Ağa, Bektaşlı Ömer, Tayyarzâde Mustafa Paşa Kethüdası Osman, Şam eşkiyasından Reşid Çorbacı, atik zorbabaşılardan Köseoğlu Hasan, Maraşlı Osman Beğzâde, Kenan Paşa İmamı ve Konakcıbaşı Abaza Mustafa, Kilis Kethüdayeri Ali Ağa, Hicâzioğlu Ahmed, Sis Sancağı'ndan ma'zûl Müneccim Bekir olarak zikredilmiştir.[317]*Naîmâ Tarihi*'nde ve *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi'*nde de aynı isimler zikredilmiştir.[318]

Katlolunan Celali reislerinin başları 15 Cemaziyelahir 1069 (10 Mart 1659) tarihinde Divan-ı Hümayûn'a getirilip, Padişah'a arz edildi.[319]

---

[313] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.153-154

[314] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.153-154

[315]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 174

[316]Mehmet Zılli Oğlu Evliya Çelebi, ***a.g.e.***, c. 5 s. 174

[317]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.155-156

[318]Naîmâ Mustafa Efendi, ***a.g.e.***, c. 6 s.2875, Abdurrahman Abdi Paşa, ***a.g.e.***, s.132

[319]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, s.155-156

3.4. Yeğen Osman Paşa İsyanı

Silahdar Tarihi'nde, Yeğen Osman Paşa ile alakalı ilk kayıt 1098 senesi Cemaziyelahir (1687 Nisan) ayının ortalarında geçmektedir. Macaristan Serdarı Melek İbrahim Paşa'nın Bölükbaşısı iken harpten kaçıp Anadolu'da eşkiyalığa başlamış daha sonra Anadolu'da eşkıya teftişi ile görevlendirlilen Teftişçi Halil Paşa'ya Başbölükbaşı olmuştur.[320]Yeğen Osman hakkında, " *Reîsül eşkiyâ* " tabirini kullanan Fındıklılı Mehmed Ağa, O'nun iki tuğ ile Afyonkarahisar sancağına bey olarak tayin olunduğunu ve beş yüz nefer adamıyla sefere çağırıldığını belirtmektedir.[321]

Kendisine sancak verilip sefere davet edilen Yeğen Osman Paşa, bu davetin idam fermanı mı yoksa gerçek bir sefer daveti mi olduğunu bilememesi yüzünden sefere gidip gitmemekte tereddüd yaşadığına değinilmektedir. Bu şekilde yavaş davranması yüzünden Yeğen Osman Paşa'ya ikinci defa davetname gönderildi. Bunun üzerine Yeğen Osman Paşa, merkezden kendisine sancak beğliği ile birlikte serçeşmelik (subaşı) görevinin de verilmesini istedi. İstanbul'dan gelen cevapta Anadolu'da bulunan "*cümle levend eşkiyâsın*" sefere getirmek şartıyla kendisine isteği verildi.[322]

Yeğen Osman Paşa'nın, topladığı dört bin levend eşkiyası ile Üsküdar'a yaklaştığı haber alınınca, hazineden elli çerge (göçebe çadırı) ve altmış çadır Üsküdar'a geçirilip Meskenler Semti'nde hazır edildi. 1098 yılı Şaban ayının 13'ünde (24 Haziran 1687) Yeğen Osman Paşa, adamları ile birlikte büyük bir tantana ile Üsküdar Sahrası'na kondu. Yanına aldığı seksen nefer ile İstanbul'a geçip Kaim-i makâm Paşa ile buluştu. Kendisine; "*Size kaç def'adır eğlenmeyüb tîz gelesiz deyû fermân gönderildi niçün ayak sürüdüb bizi teşvîşe kodunuz yohsa murâdınız gelmemek miydi?*" şeklinde azar mahiyetinde soru sorulması üzerine Yeğen Osman Paşa; "*fermâna itâ'at itdük ancak levend perâkende olmağla cem'idinceye değin te'hîre bâ'is oldu*." şeklinde cevap verdi. Bu cevap üzerine hepsine birer kaftan kürk

[320] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (Haz. Dr. Abdulkadir Özcan), ***Zübde-i Vekâyiât***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.228, Mustafa Cezar, ***a.g.e***,.s. 157

[321]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.266

[322]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.229

giydirilirek eğlenmeden bir an önce karşı yakaya geçip Rumeli'deki orduya yetişmeleri tenbih edildi.[323]

Silahdar Tarihi'nde Padişah IV. Mehmed'in ve divan erkânının, eşkiyalara bu şekilde yüz vermelerinin ve bu kadar nazlarını çekmelerinin arka planında onların şerlerinden Anadolu'nun kurtarılması, aynı zamanda Rumeli'deki harp sahalarında düşmana kırdırılması planının olduğu kaydedilmektedir.[324] Nitekim Sultan IV. Mehmed, Yeğen Osman Paşa'nın, etrafındaki levendler ile birlikte Rumeli'ye geçişini Beşiktaş iskelesi civarından seyrederken

> "*Hamd iderim ol Allâh'a ki böyle bir kavîdüşmeni sühûlet ile sayd idüb, ele getürmekle cem'iyyetlerin perâkende eyledik ve illâ mansıb-u in'âmımızı kabûl itmeyüb inâdlarında musirr olub, yevmen fe-yevmen cem'iyyetleri izdiyâd bulaydı azîm sefere muhtâc olurdu. Ve kâfir tarafı böyle iken bunlar da bir azîm çıyan olub ilâcı müşkil idi."* dediği nakledilir.[325]

Yeğen Osman Paşa, geri Üsküdar'a döndüğünde, levendlerin ileri gelenlerini toplayıp hemen karşı yakaya geçmek üzere hazırlanmalarını söyledi. Ancak levendler;"*zâhir biz dîn ugrunda cenge geldük, pâdişâh bize ulûfe ve bahşiş va'd eyledi. Peşin altışar aylık ulûfe ve yüzer guruş bahşişi virin gidelim ve illâ ne denizi geçeriz ve ne sefere gideriz*." diyerek ayak direttiler. Yeğen Osman Paşa bu sözleri duyunca, levendlere;"*gidi anasını fülan itdügüm kaffâlları size Anadolu'dabu denlü mâl aldırdım yetişmez mi? Mücâdeleyi kon yohsa mızrağım hakkı içün cümlenizi kılıçdan geçiririm*." dedi. İki taraf kılıçlara sarılınca araya Yeğen Osman Paşa'nın dayısı olan Deli Piri, Kethüdası Kara Mustafa ve levendlerin ileri gelenlerinden Gebeş Hacı ile Bozoğlan girip adam başı seksen kuruş verilmek üzere anlaştılar.[326]

Hadise Kaim-i Makam Paşa'ya haber verildi. Yapılan hesaba göre üçyüz yirmi bin kuruş maliyet Padişah'a arz olundu. Hazinede para olmaması sebebiyle bezzâzistanda muhafaza edilen yetim malından zorla alınan üç yüz kese, ayrıca cami

---

[323] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269

[324] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269-270 ("*Egerçi pâdişâh hazretleri hezâr va'de ve istimâlet ile bu erâzili bi'l-külliyye Rûm-ili'ne geçürmekden kasdı Anadolu'yu levs-i habâset-âlûdlarından pâk idüb, zımnen kâfire kırdırmak idi.")*

[325]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269-270

[326]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269-270

ve mescidlerin nakit paralarından el konulanlar ile tamamlanan miktar, Yeğen Osman Paşa ve adamlarına taksim olundu.[327]

1098 yılı Şaban ayının 18'inde (29 Haziran 1687) Yeğen Osman Paşa'nın adamları kendileri için devlet tarafından tedarik edilen kırk adet mavna ile Beşiktaş'a oradan da kağıthane'ye geçtiler. Yeğen Osman Paşada iki yüz kadar adamı ve kethüdası ile ertesi gün karşı yakaya geçti.[328] Üç gün sonra Çarşamba günü Eyüp'te Valide Sultan Bahçesi'nde kendisine tabi " *levend eşkiyası*" ile Padişah huzurunda geçit merasimi icra etti. Kendisine iltifat olarak hil'at giydirildi.[329]

Şevval ayı (Ağustos 1687) ortalarında bir miktar yeniçeri, sipahi bölükleri ve Yeğen Osman Paşa ile üç bin sekban ve sarıcasına Diyâr-ı Bekir Beğlerbeği Vezir Büyük Cafer Paşa serasker tayin olundu. Kendilerine verilen ikişer günlük zahire ile Varadin Köprüsü'nden geçerek Segedin Sahrası'na kondular.[330]Ertesi gün ikişer günlük zahire daha istediklerinde vazifeliler "*on beş sâ'at yere sekiz günlük zahîre almak niden iktizâ ider*?" diyerek vermek istemediler. Levendler ise "*Eğri kal'ası bundan on konak yerdir. Yolların düşmen bağlamış dönmek şöyle dursun selâmetle bile varmamıza şübhemiz var.*" diyerek Serdar Vezir Cafer Paşa'nın yanına geldiler. Cafer Paşa'ya "*Sizin fikriniz Eğri'ye îsâl-i zahîre değil, ancak bizi kırdırmak ve bu bahâne ile kal'ayı imdâd-ı asker ve zahîre ile doldurmakdır. Ne zahîre alırız ve ne Eğri'ye gideriz*." dediler.[331]

Levendler ve kapıkulları arasında meydana gelen bu tartışmadan sonra levendler doğruca Yeğen Osman Paşa'nın yanına gelerek durumu anlattılar. Netice olarak, kendileri ile birlikte Sancak-ı Şerifi açarak Vezir-i Azam gelmediği müddetçe Eğri tarafına gitmemek üzere ittifak ettiler. Varadin Köprüsü'nden tekrar geri döneceklerini Vezir-i Azam'a ilettiler. Bunu haber alan Vezir-i Azam Boşnak Süleyman Paşa, köprünün halatlarını kesmeğe adamlar gönderdiysede muvaffak olamayıp gönderdiği adamlar kurşuna tutuldu. Köprüden geçen levendler doğruca Siyavuş Paşa'nın yanına gelip kendilerine baş olarak ilan etme kararı aldılar.

[327] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269-270

[328] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.269-270

[329]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.271

[330] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.277-278

[331]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.277-278

Kapıkulları dahi beş kıst ulufeleri verilmediğinden Vezir-i Azam'a kırgın olmakla oracıkta yapılan istişare ile Siyavuş Paşa'nın sadâreti hususunda anlaşma sağladılar.[332]

Silahdar Tarihi'ne göre "*Kendü uryân, ciğeri büryan ve hevâsına tâbi' bir alay eşhâs-ı erâzil*" olan levendler, başlarında Tokat Kethüdayeri Ebus seyf Oğlu Ahmed Ağa, Sivas Kethüdayeri Deli Pîrî Ağa, Teke Kethüdayeri Ahmed Ağa ve Amasya Kethüdayeri Küçük Mehmed Ağa ile yeniçeriden Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş olduğu halde Yeğen Osman Paşa'nın başkanlığında Veziri Azam Boşnak Süleyman Paşa'nın otağına yürüyerek "*Vezîr-i A'zam ile şer'le da'vâmız, İslâmında şübhemiz var. Katl olmayınca mütesellî olmazız*." dediler.

Veziri Azam Boşnak Süleyman Paşa, yaşanan hadiseler üzerine olayların artık yatıştırılamıyacak duruma geldiğini görüp Sancak-ı Şerifi çıkarttırıp "*matlûbunuz üzre ben de sizinle köprüyü geçüb müstehak olduğunuz ulûfeyi vireyin*." dediyse de levend isyanının önünü alamayıp çareyi Tuna Nehrinde ki gemilerden birine binip Belgrad'a kaçmakta buldu.[333]

Silahdar Tarihi'ne göre eşkıya elebaşıları, 23 Şevval 1098 (1 Eylül 1687) tarihinde Vezir Siyavuş Paşa'nın otağında toplanıp "*Biz seni Vezîr-i A'zam itdük*." diyerek zorla ata bindirip Boşnak Süleyman Paşa'nın otağına götürerek biat ettiler. Vezir Siyavuş Paşa bunu canına minnet bilerek ortama uyup elebaşılara hil'atler giydirdi. Karşıklı olarak her iki taraf birbirlerine zarar vermemek ve İstanbul'a varıp Padişah'ı tahttan indirmek hususunda ahidleştiler.[334]

Bu şekilde meydana gelen serdar değişikliğinden sonra ordu 5 Zilkade 1098 (12 Eylül 1687) tarihinde Belgrad'a ulaştı. Daha önce Belgrad'a firar etmiş bulunan eski Veziri Azam Boşnak Süleyman Paşa ise Belgrad'dan yine Tuna Nehri yoluyla Rusçuk'a oradan da İstanbul'a 8 Zilkade 1098 (8 Eylül 1687) tarihinde geldi.[335]

Eski Veziri Azam Boşnak Süleyman Paşa, İstanbul'da Davutpaşa Semtindeki çiftliğine gelip kıyafet değiştirerek Kâim-i Makam Recep Paşa ile buluşup,

---

[332]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.277-278

[333]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.277-278

[334]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.277

[335] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.278-279

"*Alevlenmiş âteşdir önünde bulduğun işte yakıb geliyor. Bir belâdır uğradık itfâsı birvechile mümkin değil. Rü'esâ-yı asker ve lisân-ı eşkıyâda Rodos'da menfî sadr-ı sâbık Kara İbrâhîm Paşa'ya sadâret söylenür. Vücûd bulur ise ne ben kalurum ne sen. Çâresin görmek gereksin*"

DiyerekRecep Paşa'ya Sancak-ı Şerif ile vezaret mührünü teslim etti. Bu hadise halk arasında söylenti şeklinde yayılarak Padişahın kulağına kadar gitti. Padişah, Kaim-i Makam Recep Paşa'yı çağırarak işin aslını sorduğunda Recep Paşa durumu olduğu gibi anlatarak Süleyman Paşa'nın kendisinde olduğunu ne zaman istenirse o zaman teslim edebileceğini belirtti. 12 Şevval 1098 (19 Eylül 1687) tarihinde hem Sancak-ı Şerif'i hem de vezaret mührünü Padişah'a teslim etti.[336]

16 Zilkade1098 (23 Eylül 1687) tarihinde Vezir-i Azamlık mührü ve Sancak-ı Şerif Siyavuş Paşa'ya, Belgrad'dan bu tarafa ordunun geçirilmemesi şartı ile gönderildi. Ne var ki Siyavuş Paşa ve ordunun tamamı 27 Zilkade 1098 (4 Ekim 1687) tarihinde Niş'e gelmiş bulunmaktaydı. Burada, Vezir-i Azam'a İstanbul'dan gönderilen Sancak-ı Şerif ve Vezaret Mührü teslim edildi.[337] Ordu, Padişah'tan gelen emri dinlemeyip İstanbul yolunda ilerlemeye devam etti. Ekim ayı ortalarında Şarköyü'ne geldi. Burada Padişah'ın hatt-ı hümayununa cevaben "*Şevketlü Pâdişâhımız Belgrad'da kışlamamızı emr itmiş, fermân kendülerin ancak Belgrad ve etrâf-ı serhad evvelki gibi ma'mûr değil, Belgrad'da kışlamak asker-i İslâm'a güçlük olduğundan ğayrı şer'le davâmızı görmeğe bizzât İstanbul'a gideriz ve bir mahalde eğlenmeziz*." şeklinde bir mahzar yazarak Silahdar Moralı Hasan Ağa ile gönderdiler.[338]

7 Zilhicce 1098 (14 Ekim 1687) tarihinde padişah fermanı ile Çavuşbaşı Haseki Mustafa Ağa tarafından eski Veziri Azam Süleyman Paşa idam edilip kellesi ile birlikte orduya tekrar hatt-ı hümayun gönderildi.[339] Hatt-ı hümayunda;

"*Bu hatt-ı şerîfim her ne mahalde vâsıl olur ise, anda kışlayub matlûbunuz üzre beş kıst ulûfe ve mestûrü'l-esâmî olanlardiri ve kelle*

[336] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.279

[337] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.279

[338] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.282

[339] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.283

gönderilir. Ciğer köşem oğlum Mustafâ dahî taleb olunur ise, müsâ'ade olunur ve ser-defter hasekimiz Süleyman Paşa hakkından gelinüb, re's-i maktû'u gönderilmişdir. Bundan sonra bedduâmdan sakınub, zinhâr Edirne'den berü geçmemeleri…" tenbih olundu.

Aynı tarihte gizlice Yeğen Osman Paşa'ya da başka bir hatt-ı hümayun ile bin altın gönderildi. O'na gönderilen hatt-ı hümayunda ise;

" *Anadolu'da isyân bayrağın kaldırub memleketi harâb ve katline fetvâ virilmiş iken, cerâyimin afv idüb, tuğ-u sancak ihsânım ile iltifâtıma mazhar oldun. Kulluk idüb, bu eşkıyâ tedârükin görüb bi-eyyi vechin-kânEdirne'de kışladub berü geçmemeleri bâbında men'ine sa'y eyleyesin. Bu hizmeti senden bilürüm mukâbelesinde vezâret ile kızım Hatice Sultân'ı tezvîc iderim."*dendi.[340]

Padişahın bu şekilde Yeğen Osman Paşa'ya gizlice ayrı bir hatt-ı hümayun göndermesinin nedeninin, ordu içinde kendi aleyhine gelişen böyle bir ittifakı dengelemeye yönelik bir çaba olduğu görülmektedir.

10 Zilhicce 1098 (17 Ekim 1687) tarihinde bir kurban bayramı günü ordu Filibe Şehri'ne geldi. Burada Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'ya, Boşnak Süleyman Paşa'nın kesik başı ile Padişahın hatt-ı hümayun'u teslim edildi. Otağa toplanan Kapıkulu Ocak Ağaları ve levend Subaşılarının huzurunda zikredilen hatt-ı hümayun okundu. Otağdakiler;

"*Evvelâ kullarım diyen kimdir ve şimdi zâhirde bizim Pâdişâhımız yokdur. Devlet kaydında olmayub memleketi bu hâle koyub şeb en rûz kilâb sohbeti idüb, dağda gezen âdem niçe bize pâdişâh olabilür. Ve ba'de'l-yevm sözü nâfiz hükmü cârî değildir. İstanbul'a varıldıkda Pâdişâhımız bellidir. Ve âna Süleyman Paşa'yı kim öldürsün didi ve bu zâlim kethudâlığı ve mîrâhûrluğu ve vezâreti hâlinden berû cem' itdüğü mâlı teftîş-ü tahsîlden sonra eşedd-i*

[340] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.283

ukûbet ile katli murâdımız idi. İstanbul'a şer'le da'vâ görmeğe gideriz ve Edirne'de dahi kışlamak ihtimâlimiz yokdur." deyip dağıldılar.[341]

14 Zilhicce 1098 (21 Ekim 1687) Salı günü Filibe'den de kalkılıp Pazar günü Edirne'ye varıldı. Görünürde Yeğen Osman Paşa ile müttefik olarak orada kışlamak üzere hazırlıklar yapıldı. Bostancıbaşı Musa Ağa ile Edirne'de kışlanacağı hususunda karar alındığına dair bir yazı Padişah'a gönderildi. Aynı bostancıbaşı ile bir başka kâğıt da İstanbul Kaim-i Makamı Recep Paşa'ya gönderilip özet olarak; Edirne'de dört gün kalınıp daha sonra İstanbul'a doğru harekete geçileceği, Yeğen Osman Paşa'nın bundan habersiz olduğu, O'nun da cebren kendilerine katılmak zorunda bırakılacağı, Padişah'ı bir an önce tahttan indirmeleri gerektiği ve Harputlu Ali Ağa'ya Sekbanbaşılık, Haseki Musa Ağa'ya Bostancıbaşılık vazifesinin tevcih edildiği yazmakta idi.[342]

Padişah IV. Mehmet meydana gelen bu hadiselerin neticesinde işin vehametini anlayıp ilk iş olarak ordu tarafından isimleri gönderilen Kûtî Ömer Ağa ile Bektaş Ağazâde Mehmed Ağa'yı Ağakapısına hapsettirdi. Av seferlerinden tamamen ferâgat edip ne kadar tazı ve at varsa tamamen sattırdı. Kendisine ancak yüz kadar at bıraktırıp Enderun ve Birun'da ne kadar israf varsa hepsini tesbit ettirip önüne geçti. Ancak *Silahdar Tarihi*'ne göre bu çabalar için geç kalınmıştır.[343]

20 Zilhicce 1098 (27 Ekim 1687) tarihinde Bostancıbaşı Osman Ağa ordudan gelip İstanbul'da bulunan ulemayı ve Ocak Ağalarını toplayarak ordunun Edirne'de kışlamayacağını ve taht değişikliği hususunda kararlı olunduğunu bildirdi. Toplantıda bulunanlar bu hususu Padişah'tan gizleyip sadece ordunun isimlerini verdiği şahısların bir an önce Edirne'den istendiğini bildirdiler. İki gün sonra Kutluk Şiniki Mehmed Efendi, Kapan Çelebi Mehmed Efendi, Ömer Kethüda, Şaban Ağa ve Bektaş Ağazâde Mehmed Ağa arabalara bindirilib Edirne'ye yollandı. Vardıklarında hemen oracıkta katledildiler.[344]

---

[341]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.284-285

[342]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.286

[343]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.286

[344]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.287

23 Zilhicce 1098 (30 Ekim 1687) Perşembe günü Vezir-i Azam Siyavuş Paşa Edirne'de kışlama hazırlıkları ile uğraşır gibi görünürken Sipahi ileri gelenlerinden Ebu-s Seyfoğlu Ahmed Ağa, Küçük Mehmed, Deli Pîrî ve Tekeli Ahmed Ağa'yı gizlice kışkırttı. Onlar da etraflarına topladıkları "*bir alay erâzil*" ile Vezir-i Azam'ın otağını kuşattılar. Otağı kuşatanlar, "*biz bunda kışlamaya gelmedik şer'le da'vâmızı görmeğe İstanbul'a gideriz.*" diye ortalığı inlettiler. Veziri Azam da haberi yokmuş gibi kendilerine Padişah fermanını hatırlattı. Ancak otağın etrafını saran kalabalık dağılmadı. Plandan haberi olmayan Yeğen Osman Paşa, toplananlara haber gönderip dağılmalarını, sabah olduğunda meselenin müzakere edilebileceğini söyledi. Sipahiler; "*Yeğen Paşa'nın bizde ne alakası vardır, ol bir serçeşme âdemdir. Levendin zapt idegörsün. Mâdâm Vezîr-i A'zamın tuğu önümüzden geçüb Solak Çeşmesi'ne doğru gitmeyince, cem'iyyetimizi dağıtmazız*." diyerek ısrarcı oldular.

Bu ısrar üzerine Konakçı Vezir Ali Paşa kendisine verilen emre göre tuğları dikmek üzere harekete geçti. Olayı haber alan Yeğen Osman Paşa yanına topladığı sekban ve sarıca ile Vezir-i Azam'ın otağına gelip "*nedir bunların haysiyeti ki, bir alay edebsizi başına üşürüb sözlerin dinlersin?*" dedi. Vezir-i Azam Siyavuş Paşa ise, "*Ben bu kadar ikdâm-u şefâ'at idegördüm, çâre olmadı. Cebren kaldırdılar. Döndürebilirsen getir yerine ko. Cem'iyyeti dağıt.*" dedi. Yeğen Osman Paşa bu söz üzerine adamlarıyla tuğların arkasından yetişerek Kıncı Ali Paşa'nın elinden tuğları geri alıp Vezir-i Azam otağı önüne dikti. Lakin otağ etrafına toplanan kalabalık dağılmamakla tuğlar sabaha karşı tekrar Namazgâh Ovası'na dikildi.[345]

24 Zilhicce 1098 (31 Ekim 1687) Cuma günü kapıkulu askeri yağmurlu bir seher vaktinde saraçhane köprüsü başını tutup Yeğen Osman Paşa'nın levendlerinin yolu üzerinde savaş için saf tuttular. Yeğen Osman Paşa, bu durumu görüp kendine bağlı levenler ile karşılarında at üstünde saf tuttu. Bir müddet bu şekilde beklenirken araya sipahi ocağının ihtiyarları girip "*niye inmezsiz murâdınız nedir?*" diye sorulduğunda, Yeğen Osman Paşa, "*bizim ile mukâbeleye gelmişsiz. İki el birbaş içün işte meydân*" dedi. Ocak ağaları, "*Yok biz cenge gelmedik, kasdımız İstanbul'a gitmekdir."* dediler. Bu şekilde konuşmalar devam ederken Vezir-i Azam'dan "*Ayıbdır dağılsunlar ve gelüb müşâvere idelim"* şeklinde bir haber geldi. Bunun üzerine Yeğen Osman

[345]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.289-290

Paşa'nın levendleri ve kapıkulu askerleri geri çadırlarına döndüler. Yeğen Osman Paşa, kendisine refakat etmek üzere gönderilen otuz kadar Ocak Ağasının eşliğinde Vezi-i Azam Siyavuş Paşa'nın otağına geldi. Yapılan istişare neticesinde Yeğen Osman Paşa da İstanbul'a gelmeye ikna edildi.[346]

Vezir-i Azam Siyavuş Paşa planlandığı üzere Padişah IV. Mehmed'e telhis yazarak,

> "*Emriniz üzere Edirne'de kışlamaya ittifâk olunub konaklar dutulub nakl olunmak üzere iken, kul tâ'ifesi yek-dil otağımı basub bunda kışlamazız ve ulûfemizi İstanbul'da alub şer'ile da'vâmızı anda görürüz ve illâ otağı başına yıkarız" deyüb, cebren tuğları kaldırdılar ve Yeğen Paşa kulunuz her nedenlü men'e sa'y itdi ise çâre idemeyüb, kıtâle şurû' olunmağla, ol tarafa azîmet iledef'-i fitne kılındı."*

şeklinde durumu beyan etti. Telhisden anlaşıldığı üzere gerek Vezir-i Azam Siyavuş Paşa gerekse Yeğen Osman Paşa her türlü ihtimali göze alıp kendilerini sağlama almak gereği duymuşlardır.

27 Zilhicce 1098 (3 Kasım 1687) Pazar günü ordudan gelen bu telhis, Kaim-i Makam Recep Paşa tarafından Padişah'a arz olundu. Padişah gelen telhisi okuyunca "*Netice malum oldu*." der.[347]

29 Zilhicce 1098 (5 Kasım 1687) günü Padişah IV. Mehmed tarafından fetva emini ile Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'ya hatt-ı hümayun gönderdi. Hatt-ı hümayunda

> "*Sen ki vezîr-i a'zamım Siyâvuş Paşa'sın cümle ocak ağaları ve ihtiyâr kullarıma selâm ve du'â iderim. Üç def'adır hatt-ı şerîf gönderdim, Belgrad ile Edirne arasın kışla ta'yîn itdim. Murâdınız her ne yüzden ise gerek ulûfe ve gerek gönderdiğiniz defterde mestûrü'l-esâmî olan devlet hâ'inlerin dutub irsâline va'de eyledim. Aslâ mültefit olmayub, hatt-ı şerîflerime itâ'at-u inkıyâd itmediğinizden fikriniz belli oldu, murâdınız beni tahtdan indirmek ise oğlum Mustafâ size Allâh emâneti olsun, yerime geçürüb beni kendü hâlime koyasız ve küçük oğlum Ahmed'i dahî size Allâh emâneti eyledim. Bundan sonra bana zarar kasdında iseniz şerrinizden Allâh'a sığındım. Hak celle ve*

[346] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.290-291

[347] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.290-291

alâ hazretlerinin bir ism-i şerîfi dahi Kahhâr'dır. Dilerim Allâh'dan ki, cümleniz kahr olasız."

Şeklindeson isteklerini içeren ve beddua ile neticelenen bir üslub kullandı.[348]

Hatt-ı hümayun, ordu Silivri'ye geldiğinde (7 Kasım 1687 Cuma) Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'ya ulaştırıldı. Kapıkulu Ocak Ağalarına ve Levend Eşkiyasının başı olan zorbabaşılarına karşı bu hatt-ı hümayun okundu. Lakin tavırlarında bir değişiklik olmayıp "*yarın oturakdır ve öbür gün bizimle gidersiz*." şeklinde cevaplayıp Padişaha cevap dahi göndermediler.[349]

Pazar günü Kâim-i Makam Fazıl Mustafa Paşa, Nişancı Vezir İsmail Paşa, Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi, Rumeli Kazaskeri Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi, Anadolu Kazaskeri Abdurrahim Efendizâde Mehmed Efendi ve Nakib'ül Eşraf Feyzullah Efendi ile diğer ulemâ ve Ocak Ağaları Ayasofya Camii'nde toplanıp Sultan Mehmed Han'ın hal'i ve yerine Şehzade Süleyman Han'ın cülusu hususunda ittifakan karar alıp, aldıkları bu kararı Kapıağası Hacı İbrahim Ağa'ya gönderdiler.[350] Aynı gün Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın da içerisinde bulunduğu saray hizmetlilerinin gözetiminde Şehzade Süleyman'ın cülus merasimi ve Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilişi herhangi bir direnme olmaksızın gerçekleştirildi.

5 Muharrem 1099 (11 Kasım 1687 Salı) günü Vezir-i Azam Siyavuş Paşa İstanbul'a dâhil olup Padişah huzurunda yeni yaptırılan mührü teslim aldı. Yeni Padişahın Siyavuş Paşa'dan ilk isteği etrafındaki eşkiyaları dağıtması oldu. Ne varki şehre giren "*levend taifesi*" çarşı pazarda ilk icraatlarına başlamış bulunmaktaydı. Ordu ile İstanbul'a gelen Yeğen Osman Paşa ise şehre girmeyerek, yanındaki yüz kadar sekban ve sarıca eşkiyası ile "*Sağlığımda ayağımla demür kafese girmem*." diyerek Davutpaşa tarafında konakladı.[351]

Ordunun bu şekilde Levend Eşkiyası ile birlikte şehre dâhil olması tahmin edileceği üzere beraberinde karışıklık ve ihtilali degetirdi. Beş kıst mevacibini (yaklaşık 15

[348] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.291

[349]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.291

[350] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.295

[351]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.299-300, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.265

aylık maaş) ve cülus bahşişlerini alamayan kapıkulu askeri ile bu sekban ve sarıca askerinin isyan ve karışıklık çıkarmada ittifak etmeleri hiç de zor olmadı. Nitekim şehre girdikleri günden bilitibar on sekiz gün içerisinde iki defa isyan ederek Atmeydanı ve Etmeydanı'na toplandılarsa da ileri gelenlerin bir şekilde araya girmesi ve maaşlarının bir kısmının tedarik edilmesiyle bu sıkıntılar bir şekilde atlatıldı.

23 Muharrem 1099 (29 Kasım 1687 Cumartesi) günü üçüncü defa bu kez Cebeci Ocağı askerinin maaş için ayaklanması ile fırsat gözleyen eşkıya grupları dahi kalabalık bir topluluk ile meydana toplandılar.[352]*Silahdar*'ın tabiriyle "*Ol gün cümle çârsû bâzâr kapanub niçesin yağma itdiler."* Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'nın söz vermesi üzerine bu grup ta dağıldı.[353]

Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'nın sadâreti bu şekilde Yeniçeri Ağalarının ve Sipahi zorbalarının baskıları altında gerek vilayetlerin gerekse ordunun halini bir düzene koyamadan geçti. Bu karışıklıklar esnasında Rumeli yakasında Eğri ve Lipova kaleleri Macarların eline geçti. Devlet erkânı şehre doluşan bu sekban ve sarıca topluluğunun elinden kurtulmanın tek çaresi olarak bahar geldiği gibi sefere çıkılmasını gerekli görüyordu. Nitekim Başçavuş Fetvacı Hüseyin Ağa, Vezir-i Azam Siyavuş Paşa'ya

> *"Bahâr irişdi sefer mühimmâtın görüb sefere gidelim. Bu azgun tâ'ifeyi gâvur ağzına virelim, top tüfenge yedirelim. Bunların bunda izâlesi güçdür… Etrâfdan düşmen hücûmu var iken, Âstâne'de ikāmet küllî hatâdır. Bu eşkıyâ tek durmaz ve iki de bir de fesâd iderler hemân tuğu çıkar gidelim bir ayak ilerü ve serhad başında bulunalım.*" der idi.

Vezir-i Azam Siyavuş Paşa bu hususu Padişah'a arz ile askere hitap eden bir hatt-ı hümayunu aldı ve Yeniçeri ve Sipahi huzurunda okuttu. Hatt-ı Hümayunda,

> "*Siz ki, Vezîr-i A'zamım ve Yeniçeri ve Sipâh ve Cebeci ve Topcu kullarımsız, cümlenize selâm ve du'â iderim. Bu âna gelince pây-i tahtımızda ve Rûm-ili ve Anadolu'da halkı âteşlere yakıb, âlemi harâba virdiniz. Bu devlet Pâdişâhlığın yohsa size mi sipâriş itdiler. İçerü ve taşra mansıblarımda olan*

[352]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.309

[353]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.309

Ocak Ağalarımı istedüğünüz gibi tebdîl-ü tagyîr idüb, gün geçmez cem'iyyetden şehr-i İstanbul'u ber-bâd idüb ağniyâsı fakîr ve fakîri zelîl oldu ve bir alay ibâdu'llâhın ırzların pâymâl ve âleme rüsvâ eylediniz. Yohsa size dünyâda cevâb virir yok mu? Ba'de'l-yevm bu vaz'-ı nâ-hemvâr ve fitne ve gulüvvden el çeküb, hayır du'âm alasız ve illâ bed-du'âma uğrarsız. Vezîr-i a'zamımı serdâr itdim, sefere âmâde olub gönül birliği ile dîn-i mübîn, uğur-u hümâyûn ve hizmet-i ibâdullâhda bulunasız, vesselâm"

denilerek askerin yaptığı eziyet ve yıkımın farkında olunduğuna işaret edildi.[354]

Vezir-i Azam Siyavuş Paşa bu şekilde sefer hazırlığına girişmişken 28 Rebiülevvel 1099 (2 Mart 1688) tarihinde, *Silahdar*'ın "*Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn müsebbibü'l-esbâbdır. Her zuhûr idicek şeyin ibtidâ sebebin halk ider*." tabiriyle ifade ettiği gibi Vezir-i Azam'ın katli ile gerçekleşecek olan asker ayaklanması gerçekleşti.[355] Şehirde bulunan sekban ve sarıca eşkiyasının da katıldığı olaylarda Vezir-i Azam Siyavuş Paşa katledilerek, konağı yağmalandı.[356]Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Siyavuş Paşa'nın katli ile alakalı "*Buna olan hakâret ve hıyânet ve ehl-ü ıyâline itdikleri fezâhet devr-i Âdem'den berû kimseye olmamış idi, Allâhu a'lem itdiği var imiş yoluna geldi ve Sultân Mehmed Han hazretlerinin bed-du'âsına uğradı*." demektedir.[357]

Siyavuş Paşa'nın katlinde başı çeken Hacı Ali Ağa Yeniçeri Ağalığına, Deli Piri Ağa Sipahi Ağalığına, Tekeli Ahmed Ağa ise Silahdar Ağalığına getirildi.[358] İsyancıların İstanbul Kâim-i Makamı tayin ettikleri Vezir İsmail Paşa, isimleri anılan ağaları Padişahın hil'at giydirmek için saraya davet ettiğini söylediyse de başlarına ne geleceğini bilemedikleri için davete icabet etmediler. Ağalara hil'atleri, Vezir İsmail Paşa'nın konağında giydirildi. Gerek Padişahın gerekse Vezir İsmail Paşa'nın isyancı sipahi ağalarına karşı olan duygularını *Silahdar Tarihi*,

"Ma'kûlü ne ise öyle et buyurub, makhûr olmaları içün Hırka-i civâr-ı Rasûlullâh'da du'â idüb, harem-i şerîfe teşrîf itdilerve kâim-i makâm dahî

[354] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.324-325

[355] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.325

[356] Hadise *Silahdar Tarihi* 2. Cild 325-344 sayfaları arasında tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır.

[357] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.334

[358]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.334

kapucular kethudâsına, "Pâdişâhdan me'zûn olduk, var imdi ağa oğullarıma selâm eyle fakîrhâneye buyursunlar" deyû, yollayub kendü Soğukçeşme kurbunda mîrî saraya gitdi ve der-akab kapucular kethudâsı ağaları alub getürdü. Ve HacıAli Ağa yeniçeri ağalığına, Deli Pîrî Ağa Sipâh Ağalığına ve Tekeli Ahmed Ağasilahdâr ağalığına kaftan giyüb, "Allâh mübârek eyleye oğullar. Göreyin sizi, şer'-i şerîf üzre bir hoşca hareket idüb, Pâdişâhımızın ve âmme-i ibâdullâhın hayır du'âsın almak gereksiz" deyüb, sûret-i mu'âmele-i iltifât gösterdi ve ancak derûnu, "sizi aceb ne zamân ipe dizerim" didi."

şeklindeki nakilleri ile anlatmaktadır.[359]

Eşkıya, bu şekilde İstanbul'da idareyi ele geçirmekle iyice kontrolden çıktı ve fütursuzca esnafa ve hali vakti yerinde olan halka tasallut etmeye başladı.[360]*Silahdar Tarihi*'nin deyimiyle "*cümle şehr-i İstanbul dükkânları kapanub, âlem ayağa kalkdı*." En nihayetinde dükkânı yağmalanan bir esnafın ön ayak olması ile İstanbul halkı ve esnafı ayaklanarak on binin üzerinde bir kalabalıkla Ayasofya Camii önünde toplandılar.

Bu şekilde bir ayaklanmayı fırsat bilen saray erkânı halktan gelen talep üzerine Sancak-ı Şerifi çıkararak "*cümle kullarıma selâm, du'â iderim. Zorba şakîleri üstüne Sancak-ı Şerîf-i Rasûlullâh'ı çıkardım ümmet-iMuhammed'den olub, kul olan altına cem' olsun ve gelmeyen kendü kâfir, avreti boşdur."* şeklinde tehdit içeren bir hatt-ı hümayunu eski ve yeni odalara, cebeci, topçu ve tersane ocaklarına gönderdiler.

Bu şekilde saray erkânı askerin desteğini, isyancıların üzerinden çekmeğe ve onları izole etmeğe muvaffak oldu. Nitekim Sancak-ı Şerifin çıkarıldığı duyulduğu gibi Sekbanbaşı Koca Mehmed Ağa ve Kul Kethüdası Bekir Ağa askerleriyle birlikte halkın yanına geçtiler. Yeniçeri Ağası ilan edilen zorbabaşı Hacı Ali Ağa dahi Yeniçeri Ocağının ağalarına söz geçiremeyip yalnız kaldı.[361]Sekbanbaşılar da önlerine düşen Kul Kethüdasıyla Sancak-ı Şerif altına gitmek üzere ayaklanınca Hacı Ali Ağa mani olamayacağını anlayarak aralarına karıştı.[362] Ancak daha Sancak-ı

[359] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.335

[360] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.277

[361] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.339

[362] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.339

Şerifin olduğu meydana gelmeden halk tarafından linç edilmekten son anda kurtulup kendisi gibi zorbalık yaptığı için meydana çıkamayan zorba ağaların yanına firar etti.[363]

Sancak-ı Şerif altına toplanan halk ise saraya haber gönderip Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin isyancıların elinde mahpus gibi olmaları sebebiyle ve Vezir-i Azamlık makamı dahi boş bulunmakla başlarına bir vezirin acilen tayin edilmesini taleb ettiler.[364] Sarayda yapılan istişarede Vezir-i Azamlık makamı Vezir İsmail Paşa'ya, Şeyhülislamlık Debbağzâde Mehmed Efendi'ye, Rumeli Kazaskerliği Hünkâr İmamı Mehmed Efendi'ye, Anadolu Kazaskerliği Hekimbaşızâde Yahya Efendi'ye verildi.[365]

Zorbabaşılardan Deli Piri Ağa kılık değiştirmiş bir vaziyette Aksaray semtinde bir camcı dükkânında yakalanıp saraya getirilirken saray önünde bekleşen kalabalık tarafından oracıkta katlolundu.[366]

29 Rebiülevvel 1099 (3 Mart 1688) Salı günü Eyüp, Üsküdar, Galata, Tophane ve Kasımpaşa taraflarında oturan yüzbine yakın halkın katılımıyla saray önündeki kalabalık iyice arttı. Halk, Seyyid Osman Efendi vasıtasıyla saraya, bölükbaşılık görevinin tamamen ortadan kaldırılmasını istediklerine dair taleplerini iletti.[367]

Saraydan gelen hatt-ı hümayun Seyyid Osman Efendi tarafından

> "*Ümmet-i Muhammed, Pâdişâhımız hazretleri cümlenize selâm ve du'â idüb, hâtırınızı su'âl buyurdular ve cümle kullarımın ve şehirlinin matlûblarına müsâ'ade idüb, vüzerâ-yı izâm ve ocak ağaları ve hakir ile ulemâ-yı meşâyih bendelerini taraf-ı hümâyûnlarından vekîl nasb eyleyüb, size gönderdi ve zorba ve eşkıyâ ve ser-bölük mekûlesi ve anlara mu'în hayr-hâhları ve kendü taraflarından nasb itdükleri ocak ağaları def' ü ref' olub, ele girenleri ahz-ı katl olunmalarına virilen fetvâ-yı şerîf üzere hatt-ı hümâyûn sâdır oldu.*" ifadeleriyle ilan olundu.[368]

---

[363]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.340

[364] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.340

[365] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.341

[366] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.344

[367] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.345

[368] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.346

Hemen ertesi gün zorbabaşılardan Tekeli Ahmed Ağa dahi yeni odalarda beşinci hanede yakalanıp Vezir-i Azamın huzuruna çıkarıldıktan sonra kapıarasında boğulup cesedi halkın arasına atıldı.[369]

2 Cemaziyelevvel 1099 (5 Mart 1688) Cuma günü zorbabaşılardan Hacı Ali Ağa, Karaman'da Emir Buhari tekkesi yakınında bir kadının evinde gizlenirken yakalandı. Kapıarasında kapıcılar kethüdası tarafından boğduruldu.[370] Mezkûr ayın 10'unda zorbalardan Edirne Kethüdayeri ile beraber Üsküdar Kethüdayeri Küçük Piri de kapıarasında katlolundu.[371]

16 Cemaziyelevvel 1099 (19 Mart 1688) tarihinde vezirler ve ulemanın katıldığı toplantıda, bu yaz Vezir-i Azamın sefere çıkmayıp İstanbul'daki eşkiyayıtemizlemesine[372]Rumeli Beğlerbeği Yeğen Osman Paşa'nın ise Macaristan serdarlığına getirilmesine karar verildi.[373]

Macaristan üzerine serdar tayin olunan Yeğen Osman Paşa fırsattan istifade kendisi gibi eşkıya olan dayısı Deli Veli'yi de, Rumeli Beğlerbeği yapmaya muvaffak oldu.[374] Lakin işgal ettikleri bu makamlar her ikisinin de tavırlarında bir değişikliğe sebep olmadı. *Silahdar Tarihi*'nde bu husus "*sefer bahânesiyle devre çıkub nâ-hak nice Müslim ve zımmîden celb-i mâl salb u siyâset idüb, fukarâ ve ağniyâ ciğerlerindağlayub, dünyâ mâlın cem' eyleyüb, on bin kadar erâzil ile Kosova'da oturub…*" şeklinde anlatılmaktadır.

İstanbul'da Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın elinden kurtulan eşkıyanın da kendilerine katılmasıyla Yeğen Osman Paşa'nın etrafındaki kalabalık iyice çoğaldı. Kalabalığın çoğalmasına paralel olarak Yeğen Osman Paşa'nın hareketlerindeki pervasızlık da o derece arttı. Yanına toplanan *eşkıya taifesi* Yeğen Osman Paşa'ya "*mukaddemâ seferdendönüb Siyâvuş Paşa önüne düşüb, Vezîr-i A'zam itdüğümüz gibi siz dahî*

[369]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.347

[370] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.348

[371] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.350

[372] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.350-351

[373]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.350

[374] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.283

buyurun Âstâne'ye varalım, bu kadar asker ile önümüze kimse duramaz sühûlet ile mühür sâhibi olursuz" diyerek ikna etmeye muvaffak oldular.[375]

Serdar Yeğen Osman Paşa, etrafına toplanan eşkıya topluluğunun verdiği cesaretle Rumeli'de yağmaya devam ederken İstanbul'a haber gönderip "*bu denlü az asker ile kâfire mukâbil olamam, bu cânibe ya Vezîr-i A'zam gelmeğe muhtâc veya mühr-i hümâyûn ile Sancak-ı Şerîf gönderilmesini…*" istedi. Yeğen Osman Paşa'nın bu şekilde Vezir-i Azamlık mührünü dahi isteyebilecek bir cesareti kendinde bulabilmesi merkezde bulunan idarecileri telaşlandırmaya yetti. Üsküp'ten kalkıp Sofya'ya gelen Yeğen Osman Paşa'nın böyle bir sıkıntıya sebep olacağı beklenmekte idi.[376]

18 Cemaziyelahir 1099 (20 Nisan 1688) tarihinde Yeğen Osman Paşa'nın kethüdası Kara Mustafa tarafından getirilen mektup, devlet idarecilerinin huzurunda okundu. Veziri Azam İsmail Paşa, meclisde bulunanlara

> "*Bu Yeğendidikleri dinsiz-i vâcibü'l-katlin niceye dek cevrin çekelim, onu serasker iden âdemmümkin mertebe asker ve cebehâne ve zahîre ve hazînesin tedârik idüb, her ne isemühimmâtların tekmîl ider. Bundan kat'-ı nazar her ne ki arz itdi ise, ma'a ziyâdemüsâ'ade olundu ve bu mel'ûna dahî nişleyelim, Sancak-ı Şerîf ve mühr-i hümâyûntalebi nasıl sözdür, bu hınzîr yohsa kaht-ı ricâl midir? Devlet-i Aliyye'ye bir onulmazçıban oldu ki, Eflatun gelse ilâcına kâdir değil. Birden bire katli de güç, âdem göndersen üzerinde nice bin eşkıyâ var iken iyilik ile baş virmez. Mâdâm ki bu sağdır taraf-ıdüşmenden bir iş vücûd bulmaz ancak Rûmili'nde gezüb re'âyâ fukarâsının yüreğinyakub, tahrîb-i memleketden ğayrı elinden bir şey gelmez ve on seneden berû dûr-udırâz seferlerde bâ-husûs Devlet-i Aliyye zuhûrundan berü kangı gün oldu ki, sekbân-u saruca yüz aklığı idüb kal'a alub memleket açdı. Mel'ûnlar dâ'im cenglerde asker mukâtele üzere iken yan virüb hezîmete bâ'is olub, ordu-yı hümâyûnu ğâret-ü yağmakârlardır. Ve bieyyi vechin-kân bunun tedâriki görülmek elzemdir. Sühûlet ile girmek muhâl ve ne olmak ihtimâl nefîr-i âmm ile kırılmaya muhtâcdır…*"

[375]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.354-355

[376] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.,*** C.2, s.354-355

diyerek Yeğen Osman Paşa üzerine nefir-i âm ilanını teklif etti. Meclisde bulunanların ittifakı ile karar alınıp Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi'den fetvası alındı.[377]

Ertesi gün, Belgrad Muhafızı Anadolu Beğlerbeği Vezir Hazinedar Hasan Paşa Macaristan serdarı tayin olundu. Yeğen Osman Paşa'ya Bosna Eyaleti, dayısı Deli Veli'ye de Hersek Sancağı verildi. Tayin olundukları yere gitmedikleri takdirde idam olunmaları için Edirne Bostancıbaşısı ile Özi muhafızı Vezir Mustafa Paşa'ya gerekli talimatlar gönderildi. Ayrıca bütün Rumeli vilayet ve kasabalarına nefir-i âmm ilanları gönderilip ava çıkılır gibi dağ taş bütün Rumeli'nin sürülüp eşkıya namına bir kimsenin kalmaması için emirler verildi.[378]

Rumeli Beğlerbeğiliği verilen Vezir Şahin Mustafa Paşa'ya Yeğen Osman Paşa'yı beri tarafa geçirmemek üzere Edirne'nin muhafazası görevi verilip yanına İstanbul'dan yeniçeri, cebeci ve topçu askeri gönderildi. Yeğen Osman Paşa üzerine memur olan nefir-i âmm askerinin başına Silahdar Süleyman Paşa serasker tayin olundu.[379]

Nefir-i âmm ilanının üzerinden daha on gün geçmeden 25 Cemaziyelahir 1099 (27 Nisan 1688) tarihinde İstanbul'da bulunan ulemanın organize ettiği bir plan dâhilinde Vezir-i Azam İsmail Paşa vazifesinden azlolundu. Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi'nin Veziri Azam'a husumeti sebebiyle başı çektiği hadiseye Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa da bizzat şahit olmuştur. Hadise günü başta Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi, Rumeli Kazaskeri İmam Mehmed Efendi, Anadolu Kazaskeri Yahya Efendi, Koca Feyzullah Efendi ve Hâce Efendi hasbahçede Padişah ile buluşup Padişaha;

> "*Bihasebi'l- iktizâ kaht-ı ricâl olduğundan vak'a gün İsmâil Paşa Vezîr-i A'zam oldu. Nihâyet dünyâdan ve ceng ahvâlinden bî-haber, ehl-i ırz âdemdir hâline müsâ'ade gösterilüb, nâ-hak yere nice kan dökdükden ğayrı vâcibü'l-katldir deyû, Rûmili ve Anadolu'ya nefîr-i âmm ile bir fitne-i azîmeye dahi mübâşeret idüb, "şimdi bu sefer vakti vücûh-ı âlem bu işe cevâz görmez ve dökdüğü kan örfen bî-fetvâ olub, elbette azli lâzımdır*"

[377] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.,*** C.2, s.354-355

[378] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.355-356

[379] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.356-357

diyerekPadişaha nefir-i âmm ilanının yanlış olduğunu ve Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın haksız yere kan döktüğünden bahsederek azl edilmesi gerektiğini söylediler. Padişah ise *"Ya kim vezîr-i a'zam olsun?"*diye sorduğunda Şeyhülislam,"*Boğazhisâr'dan gelicek, Mustafâ Paşa kulunuz umûr-dîde, Yeniçeri Ocağından gelme, küçük yaşından berû seferde gezmiş, nice merâtib kat' idüb zâbitlik itmiş, müdebbir ve kâr-güzâra kâdir kulundur. Her hâline mütekeffiliz*." diyerek Mustafa Paşa'yı teklif ettiler. Ve bu teklif kabul olundu.[380]

Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın bu şekilde aniden azli ile yerine Vezir Mustafa Paşa'nın tayin olunması ve nefir-i âmm ilanının da kaldırılıvermesi Bosna'ya doğru hareket etmekte olan Yeğen Osman Paşa'ya da cesaret verdi. Yarı yolda Bosna'ya gitmekten vazgeçip henüz Bosna'da bulunan eski Bosna beyi Vezir Topal Hüseyin Paşa'ya

> "*Babam yerinde bir ihtiyâr vezîrsin, mansıbın alub seni ağlatmak bize düşmez, Allâh mübârek eyleye. Ben istediğim mansıbı almak elimden gelür ve yine eyâlet-i Bosna'yı sana mukarrer ve ol tarafın hıfzıyla mukayyed ol."*

haberini gönderdi.[381]

Yeğen Osman Paşa etrafında toplanan on iki bin civarı *eşkiya* ile Belgrad muhafızı ve Macaristan serdarı tayin olunan Vezir Hasan Paşa üzerine hareket etti. Vezir Hasan Paşa ise Yeğen Osman Paşa'nın üzerine Nefir-i âmm askerine yardım etmek için hazırlık yapmakta ve Belgrad Sahrası'na otağını kurmuş asker toplamaya çalışmaktaydı. Vezir Hasan Paşa daha ordusunu toparlayamadanYeğen Osman Paşa tarafından baskına uğrayıp tek başına Kırım Hanı'na kaçmak durumunda kaldı.[382] Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre ise Hasan Paşa, yanında bulunanların kendisine sahip çıkmayıp etrafa dağılmaları sebebiyle arada bir çatışma olmaksızın Yeğen Osman Paşa'nın müsadesiyle Vidin tarafına muhafaza için gönderildi.[383]Yeğen Osman Paşa, daha önceden Hasan Paşa için gönderilmiş olan kılıç ve kürkü yol

---

[380]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.358-360

[381] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.,*** C.2, s.364-365

[382] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.364-365

[383] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **a.g.e.,** s.295-296

üzerinde ele geçirtip giydi. Hatt-ı hümayunu ise kendi adına okutup serdarlık emrinin kendine verilmesi için devlet merkezine mahzar gönderdi.[384]

Yeğen Osman Paşa'nın gönderdiği mahzar 9 Receb 1099 (10 Mayıs 1688) tarihinde İstanbul'a ulaştı. Yapılan istişare neticesinde *"Egerçi Osman Paşa Celâlî'dir nihâyet nâm-u şân sâhibi olub, düşmen içinde şöhret ü şân virmişdir, şimdilik mazarratını def' içün serdâr olması ma'kûl…"* denilerek tekrar serdar olmasına çaresiz izin verildi. Hasan Paşa ise tekrar Boğaz Hisarları muhafazasına tayin olundu.[385]

Bir Celali Reisinin bu şekilde tekrar ordu serdarlığını alabilmesi, devleti idare edenlerin içinde bulunduğu krizin ne kadar derin olduğunu bize göstermektedir. Rumeli serhadlerinde bulunan ordunun hali de merkezin durumundan farklı değildir. Nitekim 2 Şevval 1099 (31 Temmuz 1688) tarihinde Avusturya orduları Sava Nehri'ni geçerek Belgrad Kalesi'ni kuşattı. Yeğen Osman Paşa, Belgrad Kalesi'ne Öküzöldüren Ahmed Paşa'yı muhafız olarak bırakıp kendisi Niş'e çekildi. Ve Taht merkezinden kendisine acil yardım gönderilmesi için mahzar gönderdi.[386]

Serhad şehirlerinden gelen haberler üzerine tüm Rumeli'nde düşman üzerine nefir-i âmm ilan olunup Kemankeş Seyyid Ahmed Paşa'ya bu nefir-i âmm askerini sürüp Belgrad'ın imdadına yetişmesi emrolundu. Ancak 12 Zilkade 1099 (8 Eylül 1688) tarihinde Yeğen Osman Paşa ve adamlarının gerekli savunmayı yapmamaları sebebiyle Belgrad düştü.[387]

Bu hususta Defterdar Sarı Mehmed Paşa,

> "*Ol re'is-i bâğiyân ya'ni Yeğen Osman Paşa didikleri dall-u mudil, Devlet-i Aliyye'nin emekdârı olmayub, bir feru-mâye nekbet olmağla, din-ü devlet fikrinde ve muhâfazası kaydında değil belki hatırına getirmeyüb, dâ'imâ fikr-i fâsidi şekâvet-ü isyândan gayri olmayub ve Devlet-i 'Aliyye'den bu kadar ri'âyet-ü ihsân görmüş iken ferâmuş idüb, ümmet-i Muhammed'e eyledüğü mekr-u udvân tahrir ile vasf olunmağa bir vechile imkân yokdur. Ol mahalde cibilliyetinde merküz olan mel'anetin izhâr idüb, kimesne habîr-u âgâh değil iken gice ile ordusunu bozdurub, Semendire cânibine doğru yıkılub gitdi.*

[384] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.364-365

[385] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.364-365

[386]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.368

[387] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.372-373

Sabah oldukda ahali-i vilâyet gördüler ki, ordu yerinden kalkub gitmiş ve küffâr-ı hâk-sâr dahi alayların düzüb, gelmeğe mübâşeret eylemiş. Herkes bu ahvâlden perişân ve ne yüzden hareket itmek tedbirinde bi-dermân olub, hemen Belgrad kal'asına giren girüb, taşrada kalanlar kimi nehr-i Tuna üzerinde olan sefâ'ine can atub ve kimi dahi ba'z-ı etrâfa perişân ve bu etfâl-u nisvan feryâd-u efgân iderek sefineye girenlerden mâ'adâ bir tarafa firâra mecâli olmıyanları küffar esir ve kal'a-i mezbûre muhâsarasına mübâşeret eyledi."

diyerek Belgrad'ın düşmesinde Yeğen Osman Paşa'nın rolünü açık bir şekilde ifade etmektedir. [388]

Padişah kendisi dahi merkez ordusu ile Davutpaşa'da yedi gün ikametten sonra 16 Zilkade 1099 (12 Eylül 1688) tarihinde Küçükçekmece'ye geldi. Pazar günü Büyükçekmece'ye, pazartesi günü Silivri'ye, Salı günü de Çorlu menziline kondu.[389]

27 Zilkade 1099 (23 Eylül 1688)'de Yeğen Osman Paşa'dan feryadçılar gelip durumu anlatan mektup Padişaha sunuldu. Hemen o gün, orduda bulunan Kemankeş Seyyid Ahmed Paşa'ya Rumeli Eyaleti ile ordu serdarlığı tevcih olundu. Yeğen Osman Paşa ile Kemankeş Ahmed Paşa arasında sekbanlık zamanlarından kalma bir düşmanlık bulunması sebebiyle Ahmed Paşa serhadde geldiği gibi Yeğen Osman Paşa'nın baskınına uğradı. O da daha önceki serdar gibi bir başına kaçmak zorunda kaldı. Yeğen Osman Paşa bu şekilde Rumeli'nde tek adam olarak kalmakla dayısı Deli Veli Paşa'ya Rumeli eyaletini tevcih ettirmeye muvaffak oldu.[390]

8 Zilhicce 1099 (4 Ekim 1688)'de Kapıcıbaşı İsmail Ağa, Yeğen Osman Paşa tarafından haber getirip Yeğen Osman Paşa'nın, Padişahın gönderdiği hediyeleri reddederek,

"*Bunu sana kim virdiyse götür teslîm eyle, şer' ile da'vâm var Âsitâne'ye giderim, gâh üzerime nefîr-i âmm itdiler ve gâh serdârlığım âhara virdiler ve serdâr olduğum hâlde arzıma müsâ'ade itmeyüb asker ve mühimmât-ı cebehâne ve hazîne göndermede ihânet ve taksîr itdiler. Ve Yeğen Paşa*

[388] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.303

[389] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.369

[390] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.375-376

hâ'indir, döğüşmez cengden kaçar deyû, nâmımı fenâya çıkarub cümle âlemi benden nefret itdirdiler"

dediğini, etrafındakilerin müdahalesi üzerine hediyeleri kabul ettiğini ancak *"Baka Ağa Pâdişâhımın emri üzre kudretim mertebe bu tarafları korudurum ve yine Kâsım'dan sonra şer'le da'vâmı görmeğe Âstâne'ye giderim. Vezîr-i a'zama böylece söyle."* Dediğini nakletti.[391]Yeğen Osman Paşa bu şekilde davranarak Belgrad'dan Niş'e çekilmesinin ve Belgrad'ın düşmesinin sorumluğunu üzerinden atmaya çalıştı.

Merkezi idarenin bu kadar çaresiz kaldığı bir dönemde Kırım Hanlığı'nın başında Selim Giray Han gibi vatansever ve tecrübeli bir şahsiyetin bulunması Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü tehlikeli vaziyetten kurtulmasına yardımcı oldu. Şöyle ki; bizzat Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın rivayet ettiğine göre devlet ileri gelenlerinden bazıları Kırım Hanı'nın istiklal davasında olduğu hususunda söylenti yaydılar. Bunun üzerine Kırım Hanı bir mektup yazarak Vezir-i Azam'a gönderdi. Mektubunda,

"Ben ne ednâyım ki, bu ham sevdâ ile istiklâl-i mülk da'vâsında olam. Ne benim bu hâtırıma gelmişdir ve ne kimse pîş-vâ olub yol gösterilmişdir. Bu kadar zamândan berû Devlet-i Aliyye'nin hayır-hâh bendesi nân-u nemeki ve lûtf-u ihsânıyla perverdesi olub, iyiliklerin görüb ve şimdiye dek anların kanâdîli uçub kendime Selîm didirdim, nice ben bu şey'i irtikâb idüb râh-ı isyâna gidem ve bir vechile bu nâmı kabûl idenlerden değilim. Gerçi kimseden korkmam korkutmaya kâdirim ve bir şey virmem almaya kâdirim. Her ne ki murâd eylesem, inşâ'allâh vücûda getirmek elimden gelür ve ammâ itmem ve bu sîn-ü sâlde dünyâ cîfesi içün iki mü'min karındaş beynini ihlâl itmek lâyık-ı dîn değildir ve yârın kıyâmet gününde iki ümmet arasına kılıç düşürüb nâ-hak yere bu kadar kan dökmeğe sebeb oldun deyû, keşân be-keşân sürüyüb ol sultân önüne varduğumuzda ne yüz ile cevâb virem ve bir alay mizâc-gîr münâfık devleti ihlâl idüb, hakkımıza nâ-sezâ hayli söz demişler olur olmaz söze âvihte-i gûş itmek size düşmez. Ve düşmen ayakda olub bu kış kıyâmetde Kırım diyârında kalursam Boğdan ve Eflak ve bâkî kalan mülk-i Erdel ve bütün Rûm-ili re'âyâsı isyân idüb, Karadeniz kenârlarına varınca bi'l-külliyye memleket-i pâdişâhîye müstevlî olur.

[391] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.375-377

Gayret-i İslâmiyye yemm-i cûş idüb, be-her-hâl Kırım askeriyle memleketimizden çıkub, Bucak'da kışlamamızın lüzûmu olmağın hareket üzereyiz ve illâ iğmâz olunur ise, mülk-ü pâdişâhî elden gider ve bizzât bu bende-i hakîr Âsitâne-i sa'âdete varub kudûm-ı hümâyûna başımı komak murâdımdır. Eğer pâdişâhım "Selîm senün Kırım memleketinde hân olduğun bize gerekmez" dirse, makbûlümdür ve be-her-hâl bu Devlet-i Aliyye kapusuna ilticâ iden tehî-dest gitmemişdir, lâ-büdd bir nân pâresiyle bizi kayırırlar. Ve yok yine Kırım hanlığı senindir basîret üzre hareket eyle dinilir ise, var kuvvetimiz bâzûya getürüb idegeldüğün hizmeti cân-u baş ve evlâd-u ensâb ve askerim ile çalışub inşâa'llâh lâzım gelen kulluğu ma'a ziyâde yerine getürmeğe istikâmet ile sa'y-ü ikdâm iderim."

Şeklinde devletin içinde bulunduğu durumun nezaketini, bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini, kendisinin devlete olan sadakatini ve merkeze gelip Padişah ile görüşme isteğinde olduğunu belirtti.[392]

28 Safer 1100 (22 Aralık 1688) tarihinde Kırım Hanı Selim Giray'ın mektubu Vezir-i Azam'a ulaştı. Vezir-i Azam, Şeyhülislamı, Kazasker Efendileri, Nakibüleşrafı ve Ocak Ağalarını toplayıp "*Tatar Han Hazretleri Âstâne'ye gelüb, mücerreden Pâdişâha bî'at içün kendün arz itmiş ne dirsiz?"*diye sorduğunda;

"Gelmek isteyene gelme dimek olmaz, biz anları da'vet idicek iken anlar tâlib olmuşlar. Şimdi bir zamâna yetişdik ki iki elimiz taş altında kaldı ve bir dutacak yerimiz kalmadı, gûyâ ol devletlünün bunda gelmesi Hızır yetişmiş gibidir. Nice umûr görmüş ve sabâvetinden berû defa'ât ve kerrât ile küffâra kılıç koyub taburlar söyündürüb tecarübeler müşâhede eylemiş bir âlî-cenâb ğâzî hanoğlu hân bir iklîm pâdişâhı ve güzîde-i Âl-i Cengîz ve Deşt-i Kıpçak sultânıdır da'vet buyurun gelsün meclisinden hazz ideriz."

dediler. Padişaha husus arz olunup kabul olunmasıyla 8 Rebiülevvel 1100 (31 Aralık 1688) tarihinde Kapıcıbaşı Uzun Mustafa Ağa ile

"*Siz ki Kırım Hanı dînde karındaşım ve kurb-u civâriyyet hasebiyle hâldaşım Selim Giray'sız. Vükelâ-yı devlet ve a'yân-ı saltanatım kulları Âsitâne'mize gelmeni müstahsen görüb, sizi da'vet iderim ve sefer husûsu içün meşveret idüb, re'yiniz üzre hareket itmeleri bâbında ittifâk olundu. Size ri'âyeten*

[392] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.406-407

hâssa kapucubaşılarımdan Uzun Mustafâ Ağa kuluma Rûm-ili pâyesi virilüb, seni getürmeğe ta'yîn olub gönderilmişdir. Hatt-ı hümâyûnum vusûlünde bir ân eğlenmeyüb gelesiz"

şeklinde yazılı bir davetnâme gönderildi.[393] Kırım Hanı Selim Giray beş yüz kadar adamıyla 9 Rebiülahir 1100 (31 Ocak 1689) tarihinde Edirne'ye geldi. Kendisine Kara Mustafa Paşa'nın konağı tahsis edildi.

11 Rebiülahir 1100 (2 Şubat 1689) tarihinde Vezirler, Kazaskerler, Şeyhülislam ve Ocak Ağalarının katıldığı bir meşveret meclisi Vezir-i Azamın sarayında toplandı. İlk söz hakkı Kırım Hanı'na verilmekle, Selim Giray Han,

"*Egerçi benden bugün cevâb, bu Engürüs serdârı olan tende cânınız Yeğen Osman Paşa didiğiniz mel'ûna sâhib çıkub, arka oldunuz. Bir küçük yılan iken her hâline müsâ'ade gösterüb ruhsatınız sebebiyle, büyüyüb yedi başlı bir ejder olub Devlet-i Aliyye'ye küllî hıyânet idüb gözünüz bakarken bî-ceng-ü cidâl kilid-i Rûm-ili olan Belgrad gibi kal'ayı kâfire virüb, zu'munca sizden intikâm aldı ve Rûm-ili ve Anadolu'ya kök salub ve zehirli tohumın ekmekle, örenler peydâ idüb, akreb ezmânda kethudâlıkdan Niğbolu sancağı virilen Kara Mustafâ ve Rûm-ili beğlerbeğliği virilen dayısı Deli Velî ve Sivas Beğlerbeğisi Gedik Mehmed ve Karaman Beğlerbeğisi Bozoğlan vesâ'ir birer tuğlu Resul Bölükbaşı ve Hacı Mustafâ Bölükbaşı ve Çorum Beği Ciridoğlu Bölükbaşı ve Kara Hasan Bölükbaşı ve Ahmed Bölükbaşı gibi hâliyâ yanında serçeşme olan Tokmak Bölükbaşı dahî buna benzer nev-zuhûr fülân ibni fülân çıyan ve akreb misâl çıraklar ihdâs ve rûy-ı arza koyuvirüb âlemi harâb-u yebâb ve ümmet-i Muhammed şerlerinden terk-i evtân perâkende ve perîşân ve hânmânların ğâret-ü hasâret idüb, ba'zı fukarâ sarp dağlara ve büyük şehirlere tahassun eylediler. Madam ki, bu mel'ûnun köklerin kesüb ve kendün dahî bir hâl itmeyüb de serdârlık ile bu serhadde kalur ise aslâ iş görülmeyüb ve bütün memleket elden gider ve Yeğen didiğiniz vakıtda havfınızdan akciğeriniz görünür. Yohsa bu mel'ûn kaht-ı ricâl midir? Şimdi kaldı da, Devlet-i Osmâniyye bu densize mi münhasır oldu? Bâhusûs eyülerden eyüdür deyû additdiğiniz ulemâ ve meşâyihinizden ba'zıları Yeğen Osman Paşa yüreğim içinde cânımdır, oğul sen sâhib-i hurûcsun deyû*

[393] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.408

surrelerin alub, istimâlet kâğıdların gönderirler imiş. Hayf Âl-i Osman devletine ki, bir hayr-hâh âdemi kalmamış ve eğer bunun tedâriki görülmez ise ne tarafdârınız olub işinize karışurum ve ne kılıcınız salub hizmetinizde bulunurum."

diyerek Yeğen Osman Paşa meselesinin ilk önce hallolunması gereken mesele olduğunu ve yardım istiyorlarsa bu hususun ilk madde olarak halledilmesi gerektiğini belirtti.[394] Kırım Hanı'nın bu şekilde görüşünü belirtmesi üzerine başta Vezir-i Azam olmak üzere kimse ikinci bir söz söyleyemedi. Netice olarak gerçek niyeti ortaya çıksın diye Yeğen Osman Paşa'dan serdarlık alınıp Kamaniçe Eyaleti tevcih olundu. Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılarından Çerkes Yusuf Ağa ile Rumeli'ne nefir-i âmm ilanları gönderildi.[395]

18 Rebiülahir 1100 (9 Şubat 1689) tarihinde Yeğen Osman Paşa'ya giden Yeniçeri Çavuşu Vezir-i Azam'a gelip Yeğen Osman Paşa'nın,

"*Seni çavuş, katl iderdim. Lâkin ilçisin ve hem ocak tarafından geldin. Seni gönderenlerin murâdların bilirim ve beni Kamaniçe'ye gönderüb de bildikleri gibi katl ideler. Bu olmayacak işdir gözüm görürken ben kendimi diri virmem işte meydân ellerinden geleni girü komasunlar ve ellerinde ölmeden ise kâfir karîbdir ceng iderek şehîd olmak daha a'lâ*"

dediğini ve yanındaki beş yüz eşkıya ile Rumeli Beğlerbeğisi yaptığı dayısı Deli Veli'yi yanına alıp Vitoş Yaylası'na çıktığını haber verdi.[396] Bu haber üzerine Mahmud Beyoğlu Mahmud Paşa'ya ve sol kol alaybeği Mustafa Paşa ile Arnavud Beğlerine, bütün Rumeli'ne tekrar nefir-i âmm emirleri gönderilip serdar Recep Paşa'ya dahi hızlıca hareket etmesi ve Yeğen Osman Paşa derbendleri geçmeden yetişip icabına bakması için hatt-ı hümayun gönderildi.[397]

Serdar Vezir Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine hareket ederken henüz Rumeline geçmiş bulunan Yeğen Osman Paşa'nın kızkardeşinin oğlu Küçük Yeğen lakablı eşkıyabaşını Filipe hanlarında yüz kadar adamıyla barınırken bastı. Kellesini

---

[394] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.409-410

[395]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.410

[396] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.412

[397] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.412

alıp devlet merkezine gönderdi. Küçük Yeğen'in adamlarından kurtulabilenler Yeğen Osman Paşa'nın yanına gelerek durumu haber verdiler.[398]

Gelen haber üzerine Yeğen Osman Paşa etrafına topladığı bin kadar eşkıya ile Sofya sahrasında savaş düzeni aldı. Sofya üzerine yürümek istediyse de şehir halkı önceden tertibat aldığından muvaffak olamayıp Recep Paşa'nın dahi diğer taraftan üzerine gelmesi ihtimali bulunduğundan etrafına topladığı adamlarının büyük bir kısmı dağıldı.[399]

Yeğen Osman Paşa, yanında kalan dayısı Deli Veli Paşa, Uzun Mehmed Paşa ve Yadigaroğlu Mehmed Paşa gibi "*eşkiyây-ı levend*" takımı ile 24 Rebiülahir 1100 (15 Şubat 1689) tarihinde Sofya Sahrası'ndan kalktı. Şehirköyü ve Niş taraflarına doğru giderek oradan Prizren üzerinden Valastiye Derbendi'nden geçmek niyetinde olduğu Recep Paşa tarafından haber alındı. Haber alındığı gibi etraflarında bulunan bütün geçitler Recep Paşa'nın haber gönderdiği nefir-i âmm askeri tarafından tutuldu. Bunun üzerine Yeğen Osman Paşa Kosova Sahrası'na firar etti. Burada dahi etrafında zaten az kalmış olan eşkiyanın bir kısmı daha dağıldı. Arnavutluk'a ait İpek Kasabası'nda oturan eski dostu Mahmud Beyoğlu Mahmud Paşa'ya iltica etmeye karar verdi.[400]

Mahmud Paşa ise kendisine daha önce merkezden gönderilen "*Başı bizim mâlı sizin*" tenbihini gizli tutarak Yeğen Osman Paşa ve adamlarına güleryüz gösterip kulesinde gizlenmelerine müsaade etti. 12 Cemaziyelevvel 1100 (4 Mart 1689) tarihinde Priştine'ye gelen Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa ve sair eşkiyanın Mahmud Paşa'nın yanında olduklarını haber aldı. Mahmud Paşa'dan eşkiyanın diri olarak kendisine gönderilmesini talep etti. Mahmud Paşa ise eşkiyaların sekiz heybe dolusu altınının üzerine konmak için o gün Yeğen Osman Paşa ile dayısı Deli Veli, Yadigaroğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed Efendi, Türkman Davud, Çolak Ahmed adındaki adamlarının kellelerini alıp taht merkezine gönderdi. Serdar Recep Paşa'ya ise "*gerçi mezbûrlar bize gelüb birkaç gün müsâfir oldukdan sonra, sakalların tıraş idüb firâr itdi*." Şeklinde haber gönderdi. Tabii olarak Serdar Recep Paşa bu habere inanmadı ve "*me'mûr olan asâkir-i İslâm ile*

[398]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.423

[399] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.423-424

[400] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.424

üzerinize varub hakkınızdan gelinmekde şübhe itmeyesiz." diyerek tehdit etti. Bunun üzerine hadise doğru bir şekilde anlatıldı. Serdar Recep Paşa Edirne'ye giden kelleleri yolda yakalatıp tekrar huzuruna getirtti. Kelleleri görüp mühürletti. Ve kendi ağalarından Abdullah Ağa ile Edirne'ye gönderdi. 28 Cemaziyelahir 1100 (20 Mart 1689) tarihinde eşkiyanın kelleleri Edirne'ye getirilip Padişah'a arz olundu.[401]

3.5. Ceridoğlu ve Gedik Mehmed Paşa İsyanı

25 Cemaziyelahir 1099 (27 Nisan 1688) tarihinde Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın azledilmesi üzerine yeni Vezir-i Azam Mustafa Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli'ndeki Eşkıya üzerine ilan edilen nefir-i âmm emirleri de geri alındı. İçlerinde Gedik Mehmed'in de bulunduğu bir grup eşkıya nefir-i âmm ilanı sebebiyle Eskişehir taraflarında sıkışmış bulunuyordu. Yeni Vezir-i Azam tarafından Van Beğlerbeğiliği verilen Osman Paşaoğlu Vezir Ahmed Paşa Van'a gitmek üzere yola çıkıp İzmit civarına geldiğinde Eşkiyalar "*Bize dermân olursa bundan olur*." diyerek, aralarında elli küheylan at ile seksen kese akçe toplayıp Vezir Ahmed Paşa'ya gönderdiler. Vezir Ahmed Paşa'dan "*El-amân bizi pâdişâhdan recâ idüb, cürmümüze afv kalemi çekdirüb gönül birliğiyle sefere gitmek üzre isti'dâtlularımıza tuğ-u alem ihsânları olmaların iltimâs idesiz.*" ricasında bulundular.[402]

Vezir Ahmed Paşa ise haddi zatında levend toplamaya meyilli olup bu darlık vaktinde bu kadar parayı da görünce Vezir-i Azamdan nefir-i âmm askerinin dağıtılmasını ve bu eşkıya topluluğunun dağıtılması için yedi tuğ gönderilmesini taleb etti. Merkezden olumlu cevap gelmesi üzerine Vezir Ahmed Paşa'ya yedi tuğ gönderilip, ikisi Sivas Eyaleti tevcih olunan "*Reîsü'l eşkiyâ*" Gedik Mehmed Bölükbaşı'ya, biri Eskişehir Sancağı tevcih olunan Hacı Resül Bölükbaşı'ya, biri Akşehir Sancağı tevcih olunan Hacı Mustafa Bölükbaşı'ya, biri Çorum Sancağı tevcih olunan Ceridoğlu Bölükbaşı'ya, biri Yeğen Osman Paşa yeğeni Ahmed Bölükbaşı'ya ve biri Deli Veli'nin kardeşi Kara Hasan Bölükbaşı'ya verildi.

[401] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.425

[402] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.360-361

İçlerinde bulunan Zor Abbas Bölükbaşı'ya tuğ verilmediğinden kırk kadar adamıyla ayrılıp bir tarafa gitti.[403]

Kendilerine sancak tevcih olunan başta Gedik Mehmed Paşa olmak üzere tüm bölükbaşılar bir ay geçmeden sefere gitmek üzere sekban ve sarıcaları ile Rumeli'ne çağırıldılar.[404] Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre bu çağrılma, tekrar ortalığı talan etmeğe başlayan eşkiyanın kökünün kazınması için bir tuzaktı. Nitekim 1099 Şaban (Haziran 1688) tarihinde İzmit'e yaklaştığı haber alınan Ceridoğlu Bölükbaşı ve yanındaki sekizyüz kişilik levendine İstanbul Kâim-i Makamı Ömer Paşa tarafından ilk hazırlık yapıldı. Eşkıya topluluğu Üsküdar'a geçtiğinde imha edilmek üzere plan yapılıp tersane halkı ve kalyon levendleri Üsküdar'a geçirildi. Bin kadar bostancı da Üsküdar Sarayı'nın muhafazası için görevlendirildi.[405]

Ceridoğlu'nu şüphelendirmemek için bir Bostancı ile Hacı Muharrem Haseki bir sandal ile Ceridoğlu'nu karşılayıp getirmek üzere gönderildi. Kartal'da buluşulup kendisine "*Kâ'im-i makâm Paşa ve bostancıbaşı size ri'âyeten sandal gönderdi, buyurun askeriniz karadan bizikollayarak Üsküdar'a dek gidelim ve cümle at kayıkları Kâdıköyü'nde hâzır. Binüb İstanbul yakasına istediğiniz yere geçirelim*." dediler. Ceridoğlu bu teklife razı olmuşken bölükbaşıları razı olmadığından kendi adamlarından kethüdası ile mirahur'unu ve Kis Hacı adlı bölükbaşısını rehin olarak sandalla gönderdi.

Kendisi at ile Kadıköyü'ne kadar geldi. Kadıköyü'nde askeri görmekle şüpheye düştü. Bostancıbaşı dahi deniz kenarından yanına yaklaşıp sandala davet etmekle şüphesi daha da artıp bostancıbaşı'ya "*Bak a ağa, biz âsî değiliz, kâfire kılıç çeküb cengesefere geldük. Bu nefîr-i âmm askeri nedir ki uğurumuz almışlar?"* diye sordu. Bostancıbaşı, "*Vallâh Beğ oğlum levendinden şehri muhâfaza içün biraz âdem geçirilmişdir, size zarar olmayacağına ben kefîlim."* deyince Ceridoğlu koynunda

[403] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.360-361

[404] Mustafa Cezar, ***a.g.e.***, s. 162

[405]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

bulunan En'âm-ı Şerif'i çıkarıp yemin ettirdi. Edilen yemin üzerine ilk önce bir mikdar adamını iki kayığa bindirip önden gönderdi.[406]

Kayıkçılar önceden kendilerine Kâim-i Makâm Paşa tarafından yapılan tenbihata uyarak Yedikule tarafına değil hava muhalefetini bahane gösterip Yalı Köşkü taraflarına yanaştılar. İlk kayıktaki otuz kadar levendin silahları alınıp, elleri arkalarından bağlanıp, "*Padişahımız sizi bostancı itdi."* denilerek Yalı Kapısı'ndan içeri gönderilip Topkapısı dâhilinde boyunları vuruldu.[407]

Daha önceden gönderilen iki nefer, At Meydanı'nda katl olunup Kis Hacı da zindanda boğduruldu. Arkadan gelen ikinci kayıktakiler durumdan haberdar olunca geri dönüp Kadıköyü'nde bekleyen Ceridoğlu'na ahvali anlattılar. Hemen o akşam Çamlıca yolundan firar ve Alemdağı'nı aşıp, sefere gelmek üzere yola koyulmuş bulunan Gedik Mehmed Paşa ile Geyve'de buluştular.[408] Gelenler durumu Gedik Mehmed Paşa'ya anlattıklarında o da üç bin kadar adamı ile isyana kalkışıp Bursa üzerine yürümeğe karar verdi.[409]

Hadisenin bu şekilde başarısızlıkla neticelenmesi üzerine o sırada Beyşehri'nde Anadolu Müfettişi olarak bulunan Vezir Hüseyin Paşa'ya, eşkiyanın imhası için emir gönderildi. Vezir Hüseyin Paşa, Gedik Mehmed Paşa'nın Bursa Ovası'nda olduğu istihbaratını alıp "*Yanında olan Ceridoğlu ile Zor Abbâs ve Demürayak nâm şakîlerin başların kesüb gönderesin*." Şeklinde bir buyruldu gönderdi.

Celali Reisinden red cevabı gelmekle arkalarına düşüldü. Gedik Mehmed Paşa ve levendlerinin Tavşanlı Sahrası'nda bulunan bir köyde bulunduklarını haber aldı. Köye bir saatlik mesafeye gelerek ertesi gün savaşmak üzere askerine istirahat verdi. O gece Vezir Hüseyin Paşa'nın levendleri Gedik Mehmed Paşa ile gizlice anlaşarak taraf değiştirdiler. Vezir Hüseyin Paşa durumdan bihaber olmakla baskına uğrayıp kendine sadık az miktardaki adamıyla köyün üst tarafında direnmek istediyse de

[406] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

[407] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

[408] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.317

[409] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

muvaffak olamayıp başta Vezir Hüseyin Paşa olmak üzere yirmi kadar adamıyla öldürüldüler.[410]

Gedik Mehmed Paşa; bu şekilde, bir vezir katili durumunda kalması sebebiyle korkuya düşüp yine eskisi gibi devlet hizmetine alınıvermek ümidiyle Bursa Mollası'nı aracı koyup taht metkezine bir ariza gönderdi. Gönderdiği arz-ı hâlinde,

> "*Ben pâdişâhımın bir abd-i kemteri olub, bu kadar bin asker ile sefer-i hümâyûna gelürken, teftîşci paşa üstüme geldi ve zâhiren iki el bir baş içün olmağla döğüşüb Allâh ânın vücûdun kaldırdı ve bir Gedik ölmesiyle devlet hâtırı hoş olub, âlem âsûde olursa, işte ben ölürüm deyû, üzerine gelmek güç olub ve bu kadar cem'iyyetle askeri dahî dağıtdırub dîn-i mübîn uğur-ı hümâyûnda nakdîne-i cân arzusundayım ve ordu-yı hümâyûna varalım pâdişâh hazretleri diler öldürsün ve diler düşmene salsun, yüz çevirirsem ol vakt cümlemizi kırsın ve benim isyânım olmayub, dâ'im itâ'at-u inkıyâd üzere pâdişâhın bir kelb beğlerbeği kuluyum, yanımda olan erâzilden her kimi isterse isim ve resmiyle taleb buyursunlar kendüm dutub vireyim ve illâ cân tende iken yanımda olan askeri cebren ser-fürû veya kırmak fikrinde olasız mundar kılına baş virmek lâşey'dir. Matlûbumuza müsâ'ade olmaz ise, bir azîm sefere muhtâc olub ve bizi izâle ideceğinize hüccetiniz var mıdır?*"

şeklinde sözler ile hem özür hem gözdağı verdiğini düşündüğü pek çok şey yazdı. Lakin işlediği kabahat sebebiyle özrü kabul olunmayıp cezası verilmek üzere Vezir Kethüda Yusuf Paşa, Celali Eşkiyası üzerine serdar tayin olundu.[411]

Aynı zamanda Diyarbakır Beğlerbeği Osman Paşaoğlu Ahmed Paşa'ya dahi

> "*Bu türedi tâifesine mukaddem dahî sancak virüldüğü senin i'lâm-u arzınla idi. İmdi def-ü izâleleri husûsunda dahî dikkat eğlemeğe muhtâcsın. Şöyle ki, bu şakînin ele getürülmesinde müsâmaha üzere hareket idesin. Bu bâbda bir dürlü özr-ü cevâbın isğâ olunmayacağın mukarrer bilüb, âna göre hareket idesüz*"

[410] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

[411] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

Denilerekbütün Anadolu'da ilan olunan nefir-i âmm askerine baş olup eşkıya takibine memur edildi.[412] Nefir-i âmm ilanı ile dara düşen sağda soldaki Celali Eşkiyaları da Gedik Mehmed Paşa ordusuna katılıp ordunun mevcudunu beş bin civarına yükselttiler. Gedik Mehmed Paşa, etrafına toplanan bu levend topluluğu ile uğradığı kasabaları yağmalayarak Ankara'ya doğru harekete geçti.[413]

29 Şaban 1100 (18 Haziran 1689) tarihinde Gedik Ahmed Paşa'nın levendleri ile Osman Paşaoğlu Vezir Ahmed Paşa'nın önden gönderdiği Erkentli Süleyman Paşa, Niğdeli Ali Paşa, Arab Pulad Mehmed Paşa, Canarslan Paşaoğlu Hüseyin Paşa, İlbav Telli Ali Paşa, Mirza Paşa ve Kürdlerden Kılıçlı, Kıllı, Canbekli aşiretleri ile Türkmenlerden Barak, Bozkoyunlu, Beğdili, Yapaltın ve Pörtek aşiretleri Bolvadin yakınlarındaki Emirdağı altında karşılaştılar. Yapılan savaşta Celali Eşkiyası darmadağın olup dokuz yüz kadarı katlolundu.[414]

Ceridoğlu, Cerid Türkmenlerine kaçarak kurtuldu. Gedik Osman Paşa ise Nallıhan Ağası'na iltica etti. Nallıhan Ağası, Gedik Mehmed Paşa'yı arpa ambarına saklayıp Serdar Ahmed Paşa'ya haber gönderdi. Serdar Ahmed Paşa'nın gönderdiği adamlar Gedik Mehmed Paşa'yı tutuklayıp serdarın huzuruna getirdikten sonra orada boğuldu.[415]

9 Şevval 1100 (27 Temmuz 1689) Gedik Mehmed Paşa'nın kellesi Padişahın huzuruna getirildi. Görüldükten sonra Leylek Çadırı altına bırakıldı.[416]

---

[412] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.319

[413] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

[414] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***a.g.e.***, s.320

[415]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

[416] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.448-452

3.6. Kör Beğ Mustafa Paşa İsyanı

16 Cemaziyelahir 1069 (11 Mart 1659) tarihinde Kapudan Vezir Köse Ali Paşa yirmibeş kıta çekdiri her sene yapıldığı şekilde Akdeniz taraflarına görevle seyir görevine çıktı. Kış vakti olması hasebiyle sakız adasında bir müddet donanmasını tevakkuf ettirdi.[417]

Bu esnada Antalya Sancağı Mutasarrıfı Kör Beğ Mustafa Paşa, Abaza Hasan Paşa isyanını fırsat bilerek etrafta eşkıyalık yapmaya başlayarak "*ol etrâfı tahrîb ve re'âyâsın berbâd idüb, ızrârdan hâlî olmamağla"* isyanını bastırmak üzere karadan Anadolu Beğlerbeği Ali Paşa ile Manisa Hâkimi Küçük Mehmed Paşa vazifelendirildi. Denizden de Kapudan Vezir Köse Ali Paşa'ya donanma ile üzerine varma görevi verildi.[418]

Kör Beğ Mustafa Paşa daha önce on seneye yakın Süveyş kaptanlığında önemli miktarda mal toplayıp ilk önce Cidde Beyi daha sonra ise Antalya hâkimliğini elde etmişti. Antalya Kalesi'nin sağlamlığına güvenip taht merkezine itaatten yüz çevirince azlolundu. Azlini kabul etmeyip vazife ile gelen beyleri dahi kaleye sokmadı.[419]

Kapudan Vezir Köse Ali Paşa verilen emir gereği Sakız Adası'ndan donanma ile harekete geçti ancak rüzgâr muhalefeti nedeniyle gemiler etrafa dağılıp Vezir Köse Ali Paşa yanında kalan on beş gemi ile bir tarafta beklemek zorunda kaldı. Dağılan gemilerden iki tanesinin yabancı gemiler ile savaşa tutuştuklarını görüp yardımına koştu. Üç dört saat civarı süren harpte çok sayıda askerin şehit düşmesi üzerine savaştan el çekilip Rodos Adası'na gidilirken yol üzerinde otuz sekiz top taşıyan bir büyük gemiye rast gelip ele geçirdiler.[420]

Muharabeden sonra Vezir Köse Ali Paşa donanma ile Antalya Kalesi önüne gelip gemilerini demirledi. Hemen kale muhasarası için toplar karaya çıkarıldı. Muhasaraya hazırlanılırken Kör Mustafa Paşa kaleye kapandı. Vezir Köse Ali Paşa

[417]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.158-159

[418] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.158-159

[419] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.,*** C.2, s.158-159

[420] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.158-159

ilk önce adam gönderip itaate davet etti. Red cevabı gelmesi üzerine uygun yerlere toplar konulup ateşe başlandı. Top ateşleri üzerine kalede hasar oluşmaya başlayınca Antalya halkı kaleden dışarıya çıkıp kaleyi teslim ettiler. İsyan eden Kör Mustafa Paşa ve adamlarını yakalayıp iskeleye getirdiler. Oradan bir kayık ile kaptan paşanın huzuruna getirildiler. Hemen orada boğdurulup iki kardeşi, kethüdası ve baş bölükbaşısı da katlolunub kelleleri taht merkezine gönderildi.[421]

3.7. Müsellim Ahmed Bey İsyanı

25 Cemaziyelahir 1099 (27 Nisan 1688) tarihinde Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın azledilmesi üzerine yeni Vezir-i Azam Mustafa Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli'ndeki Eşkıya üzerine ilan edilen nefir-i âmm emirlerinin de geri alındığı zikrolunmuştu. Yeni Vezir-i Azam tarafından Van Beğlerbeğiliği verilen Osman Paşaoğlu Vezir Ahmed Paşa Van'a gitmek üzere yola çıkıp İzmit civarına geldiğinde orada nefir-i âmm askeri tarafından sıkıştırılmış bulunan bir grup Celali Eşkıyasına da şefaat ederek onlar için sancak istemişti. Bu rica üzerine Celali Reisi ve aynı zamnda Yeğen Osman Paşa'nın yeğeni olan Müsellim Ahmed Bey'e Konya sancağı müsellimliği tevcih olundu.[422]

Kendisine sancak tevcih olunan Müsellim Ahmed Beğ beraberinde levend ve sekban eşkiyasını da getirdi. Müsellim Ahmed Bey'in Konya'da eşkiyalığının devam etmesi üzerine şehir halkı şehrin kadısı olan mollaya varıp

> "*Bu gün bunu öldürdü ve yarın nevbet bize gelür her birimizi birer âl ile getürüb katl ider. Bugünbunun tedâriki görülmezse hâl müşkil olur, elbette bundan akdem sekbân-u saruca hakkında gelen nefir-i âmm emrinin sûretin sicilden çıkarub bize vir, varub bulduğumuz yerlerde katl idelim."*

diyerek molladan daha önce ilan eşkıya üzerine ilan edilmiş olan nefir-i âmm ilanının suretini istediler.[423]

---

[421]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.158-159 , İ. Hakkı Uzunçarşılı,***a.g.e.***, c.3, s.396-397

[422]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.360-361

[423] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.413

Şehir halkı molladan nefir-i âmm emrinin suretini aldıktan sonra bin kadar asker ve sivil kişi ile Müsellim Ahmed Bey'in şehir dışında bulunan sarayına hücum ettiler. Saraya kadar olan yol üzerinde elliye yakın eşkiyayı katlettiler. Müsellim Ahmed Bey olayları önceden haber almakla erken davranıp sadece taşıyabileceği parayı yanına alarak eşkiyası ile Ilgın şehrine firar etti. Şehir halkı dahi sarayı yağma ettikten sonraeşkiyaya karşı kendilerine bir serdar ve yardım gönderilmesi için taht merkezine yazı yazdılar.[424]

İlginçtir aynı şekilde Müsellim Ahmed Bey dahi merkeze yazı yazarak, şehirlinin üzerine hücum ederek kendisini şehirden çıkmak zorunda bıraktıklarını fitne ve fesad çıkaranların hakkından gelinmesi gerektiğini bildirdi. Etrafındaki eşkiyadan sekizer onar bayraklı birlikler oluşturup Konya'ya giden kervan yollarını kapattırdı. Konya'ya Antalya ve İzmir'den gelen yüklü deve ve katır kervanlarını yoldan çevirtip Ilgın'a getirtti. Konya etrafında bulduğu şehirli ve köylüyü katlettirip kimseyi şehir dışına çıkamaz hale getirdi.[425]

Bu esnada Yeğen Osman Paşa'dan, Rumeli Beğlerbeği olması münasebetiyle Müsellim Ahmed Bey'e "*Yanlarında olan levendi alub bir gün evvel Engürüs seferine gelesin.*" şeklinde haber geldi. Müsellim Ahmed Bey "*Başımda bunca âteşler yanarken ve bana asker lâzım iken ben nice gideyim*." diyerek haber getiren kişiyi kovdu.[426]

Konya halkının mahzarları taht merkezine geldiği esnada Yeğen Osman Paşa üzerine de yenice nefir-i âmm ilan edildiği için hemen kabul cevabı yazılıp Anadolu Müfettişi Vezir Hüseyin Paşa'ya eşkıya teftişi emri verildi.[427] Vezir Hüseyin Paşa Üsküdar'dan Kütahya'ya hareket edip Kütahya civarına geldiğinde şehir kadısı halk ile birlik olup veziri şehre sokmadı. Bunun üzerine Vezir Hüseyin Paşa Beypazarı

[424]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.413

[425]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.413

[426]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.414

[427] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.414

tarafına yöneldi. Beypazarı'na gelindiğinde kasaba halkından şikayetlenen Beypazarı Voyvodası, halkın aleyhinde şahitlik etmesi üzerine idam olundu.[428]

Vezir Hüseyin Paşa Beypazarı'ndan Ankara üzerine hareket etti ancak Ankaralılar da top ve tüfek ateşiyle paşayı kaleye yaklaştırmadılar. Bunun üzerine paşa Kırşehir üzerine hareket etti. Kırşehir'de bulunan Türkmen kabilelerinden Hacı Ahmedoğlu'na vergisini göndermesi hususunda buyruldu gönderdiğinde Hacı Ahmedoğlu "*sen bu hizmete me'mûr değilsin*" şeklinde cevap gönderip etrafına topladığı altı yüz kadar eşkıya ile köy köy gezip etrafa zarar vermeye başladı. Gelen şikâyetler üzerine takibine asker gönderildi. Yapılan muharebede ikiyüz kadar eşkıya katlolunup gerisi firar etti.[429]

Bu esnada Yeğen Osman Paşa'nın çırakları olan sancakbeylerine "*sancak beğleri Engürüs seferine me'mûr olmuşdur, gelmeyenlerin başların kesüb rikâb-ı hümâyûnuma gönderesün*." şeklinde hatt-ı hümayun geldi. Gelen emir Ilgın Sancakbeyi Kara Hasan Bey'e, Müsellim Ahmed Bey'e, Akşehir Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Bey'e, Eskişehir Sancağı Mutasarrıfı Hacı Resul Bey'e buyruldu ile gönderildi. Eskişehir Beyi ile Akşehir Beyi emre itaat edip yola koyuldular. Kara Hasan Bey ile Müsellim Ahmed Bey itaat etmediler. Bu hareketleri üzerine Vezir Hüseyin Paşa askeri ile önce Kırşehir'e oradan Koçhisar'a oradan da Aksaray'a geldi. Kasabanın hanında yakaladığı yirmi beş eşkiyayı katletti. Oradan Bağlıca'ya varıldığında daha önce yakalanan eşkiyanın altı arkadaşı daha yakalanıp idam edildi.[430]

Vezir Hüseyin Paşa Bağlıca'dan Siverek'e oradan da Lâdik'e geçti. Vezirin yaklaştığını gören Ilgın Beyi Kara Hasan Bey Paşayı karşılaması içün Yeğen Osman Paşa'nın oğlunu ve kendi baş bölükbaşısı Topal Hüseyin'i bir at ve biraz el hediyesi ile gönderdi. VezirHüseyin Paşa gelenlere istemeyerek de olsa iltifat edip aba

[428] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.414

[429] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.414

[430] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.415

giydirerek otuz altın bahşiş verdi. Gelenlere, "*Beğim, dayın Hasan Beğ'e selâm eyle, bu gice müsâfiriyiz konak ve yem ve yiyecek hazırlasın*." dedi.[431]

Kara Hasan Bey, Veziri karşılayıp kendi sarayına, diğer adamlarını da konaklara yerleştirdi. Buradaki misafirliği esnasında Vezir Hüseyin Paşa, Müsellim Ahmed Bey'in, Celali Eşkiyasının meşhurlarından Demirayak ile Zor Abbas'ın ve onlara tabi elliye yakın bölükbaşınınIlgın'a dört saat mesafede toplandığını haber aldı. Maksadlarının oradan geçecek olan hacı kervanlarını basmak olduğunu öğrendi. Elaltından Beğşehri, Akşehir ve Konya serdarlarına ve Kethüdayerlerine haber gönderip sancaklarında ve kazalarında savaşmaya gücü yeter kim varsa alıp Ilgın'a gelmeleri hususunda buyruldu gönderdi.[432]

Dört gün sonra Akşehir Beyi Hacı Paşaoğlu Haydar Bey bin kadar adamıyla Ilgın'a gelip gizlice Vezir'e haber gönderdi. Bu haber üzerine Vezir, Kara Hasan Bey'i evinden dışarı çağırıp "*Akşehir askeriyle Haydar Beğ geldi, tîz şunlara Ilgın içinde konak virüp zahîrelerin gör*." dedi. Kara Hasan Bey "*Sizin askeriniz ile menziller doldı, zahîre bulunmaz tedârükinde usret çekilür*." Dedi. Bu şekildeki cevabı kabul edilmeyip cellâda teslim edildi. Kethüdası Deli Oğlan ile birlikte idam edildi. Ilgın İçerisinde bulunan ikiyüz kadar eşkıya da bu esnada yakalanıp idam edildi. Kaçabilenler soluğu Müsellim Ahmed Bey'in yanında aldı.[433]

Müsellim Ahmed Bey yanına toplanan yirmi dört bayrak eşkıya ile köyleri dolaşıp halka eziyet ederken Vezir Hüseyin Paşa yanına toplanan askerin başına kethüdasını emir tayin ederek ılgın halkı ile beraber Müsellim Ahmed Beğ üzerine gönderdi. Ilgın'a altı saat mesafedeki Döğer adlı yere gelindiğinde istirahate geçildi. Müsellim Ahmed Bey'in iki saat mesafedeki Kızılören'de olduğu haber alınınca Cuma günü sabaha bir saat kala harekete geçilip Kızılören'e yakın boz bir tepe üzerinde duruldu. Müsellim Ahmed Bey dahi eşkiyası ile harekete geçmiş iken savaş davullarının

[431] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.415

[432] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.415

[433]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.416

çalmasıyla iki taraf karşı karşıya geldi. Yarım saatlik bir muharebe sonunda eşkıya dağılıp yirmi dört bölükbaşı ile sekiz yüz kadar eşkiyanın boynu vuruldu.[434]

Harbin hezimet ile neticelenmesi üzerine Müsellim Ahmed Bey, Zor Abbas ve Demirayak Karaman taraflarına firar ettiler. Müsellim Ahmed Bey, Karaman yakınlarındaki Aladağ adlı mahalde yedi adamıyla birlikte saklanırken Konyalıların eline düştü. Yanındaki adamları ile katlolundu. Müsellim Ahmed Bey ve yirmi yedi Bölükbaşısı ile yüz on yedi ileri gelen eşkiyanın kelleleri 17 Rebiülahir 1099 (20 Şubat 1688) tarihinde Edirne'ye Padişahın huzuruna bırakıldı. [435]

[434] Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.416-417

[435]Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***a.g.e.***, C.2, s.417-418

SONUÇ

Bu çalışma; Osmanlı Devleti'nin iki asra yakın devam eden başarılı yıllarından sonra hem iktisadi hem de idari olarak çöküşe gitmesini hızlandıran isyanlarla nasıl başa çıkmaya çalıştığını anlamak hususunda bizlere yardımcı olmaktadır. Devletin, Celali İsyanları karşısında bulmaya çalıştığı çıkış yolları, çözüm bulmadaki becerisi ve hemen hemen her celâlî isyancısına karşı değişik metodlar uygulayabilmesi olaylar karşısında ne kadar rasyonel ve gücüne güvenir davrandığını göstermektedir. Devlet, celâlî paşalarla hemen mücadeleye girmek yerine anlaşmalar ve pazarlıklar aracılığı ile denetime alma yolunu daha ziyade tercih etmiştir. Devletin, isyancı paşaları tehdit olarak görmeyip anlaşma yaparak bünyesinde eritebilmesi kendine güvenin ve gücünün bir göstergesidir. Silahdar Tarihi bize, kırsalda ortaya çıkan bu eşkıya topluluklarının asıl niyetlerinin iktidar merkezini ele geçirmek olmadığını ve çok rahat bir şekilde yine kendileri gibi aynı kırsalın ürettiği topluluklar tarafından yok edilebildiklerini veya eritilebildiklerini göstermektedir.

Silahdar Tarihi, devlet idarecilerinin Celali İsyanları karşısında tüm alternatifleri kullanarak problemleri nasıl çözümlemeye çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir. İsyanlar esnasında, yalnızca kendi çıkarlarının peşinde koşan devlet adamlarının yanında, sultana bağlı olarak çalışmaya devam edebilen bazı devlet adamlarının varlığını da göstermektedir.

Silahdar Tarihi'nin ortaya çıkardığı gerçek; Celâlî Paşaların ve adamlarının, devlet idarecilerine karşı halkı savunan birer kahraman değil, Osmanlı idari sisteminin içinde kalabilmek için halkı tehlikeye atmaktan hiç çekinmeyen topluluklar olduğunu göstermektedir. Silahdar Tarihi'de görülen Levend ve Sekban grupları, köylüleri devletten koruyan halkçı isyancılar değildir. Kırsal toplumu tehlikeye atan asıl "*zorba taifesi*" bunlardır. Gerek isyancı paşaların emrinde gerekse vazifeli paşaların emrinde olsunlar kırsal kesime en büyük zararı bunlar vermiştir. Köylülerin emeklerine el konulmasında ve yerelde güç sahibi olanların köylülere baskı yapmasında aracılık etmişlerdir. Silahdar Tarihi'nde çizilen "*Levend Eşkiyası*" profili hiç bir şekilde iyi değildir. İdareciler tarafından kullanılmaktan kurtulamayan paralı asker topluluğudur.

Osmanlı Devleti'nin isyancılarla pazarlık yapabilmesi, kendi topraklarında hâkimiyetini pekiştirmek için her türlü seçeneğe açık olabilmesi ve halkıyla arasındaki ilişkinin tamamen sadakat ve korumaya dayalı olması devletin yapısının esnek olmakla birlikte kendine güven arzettiğini gösterir. Devletin, bütün toprakları üzerinde hâkimiyetini pekiştirme, Avrupa ve İran üzerinden gelen baskılarla mücadele ederken içeride de isyancı paşaları dizginleyebilme uğruna yaptığı idari ve askeri manevralar Silahdar Tarihi'nde tüm bu isyancı paşalarla ilgili verilen kararlarda görülmektedir.

XVII. Yüzyıl boyunca sistemin dışında olanların veya bir şekilde sistem dışında kalanların, pazarlığa zorlayacak çatışmalar ile tekrar sisteme dâhil olma çabaları devam etmiştir. Silahdar Tarihi bu mücadele esnasında pazarlığın eli güçlü tarafının devlet olduğunu ve iyi pazarlık ederek daima güçlü bir aktör olarak kalmayı başarabildiğini göstermektedir. Kitapta geçen tüm isyanlarda devletin içinde bulunduğu kriz durumunun ve savaşların yan ürünü olan bu eşkıya topluluklarının, devlet tarafından devamlı surette birbirlerine karşı kullanıldıkları ve kendi içlerinde mücadelelerini bitirmelerine fırsat verilmediği görülmektedir. Gerek kırsaldaki idarecilerin gerekse halk topluluklarının toplu bir şekilde devlete karşı herhangi bir harekete girişmemelerinin sebebi budur.

Devletin tüm bu mücadelede karar alma sürecini içeriden inceleyebilme hususunda Silahdar Tarihi önemli bilgilere ve ayrıntılara ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın gözlemlerinde üzerinde en çok durduğu husus idarecilerin gevşekliği ve makam için kaliteli idarecilerin safdışı bırakılması ve saray erkânı ile askeri taifesinde meydana gelen bozulmadır. Devletin sadece ülke içerisindeki sorunlara odaklanıp Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik ve askeri ilişkilerin seyrindeki değişimin ülkede meydana gelen krizlerdeki etkisini fark edememiş olması üzerinde durulması gereken bir husustur.

Osmanlı Devleti'nin başarısı meşru tek yetkili merci olma unsurunu devamlı surette muhafaza etmede muvaffak olmasındadır. Devlet, bu meşruiyeti etkili bir silah olarak kullanmayı başardı. En ufak bir isyan veya itaatsizlik hareketini dahi "*celali*" olarak vasıflandırması o hareketi meşruiyet alanından çıkardı. Daha sonra içlerinden seçtiği bir kısım aktörleri tekrar sistem içerisine eklemliyerek meşruiyetin yegâne

kaynağının kendisi olduğu inancını devamlı güçlü tuttu. Silahdar Tarihi'ne göre devlet, (kitapta geçen bütün isyanlarda olduğu gibi) isyancılara devlet kurumlarını dağıtırken eskiden beri devam edegelen katı kuralları takip etmeyip siyasi gayelerine o zaman için ne uygun ise onu gerektirecek şekilde davrandı. Devlet tarafından verilen makamlar ve görevler yeri geldiğinde geri alınabilecek olduktan sonra çok da tehlikeli görülmemekteydi. Devlet yeri geldiğinde bu eşkiyalık faaliyetlerini ezebiliyor yeri geldiğinde kendi çıkarı için kullanabiliyordu.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa isyanların değerlendirmesinde, resmi devlet tutumunu aksettirmekle beraber isyancılarla olan mücadele esnasında onaylamadığı hususları işaret etmekten de çekinmemiştir. Bazı isyanların hususiyle devlet erkânının hatalı idaresi sebebiyle çıktığını, makam ve mal hırsının neden olduğu bu idari hataları kendisinin de onaylamadığını belirtmektedir. Silahdar, eleştirdiği uygulamalar sebebiyle isyan eden paşalara "*celali, eşkıya*" tabirlerini kullanmaktan da çekinmemiştir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Abaza Hasan Paşa ile alakalı hadiseleri aktarırken vergi ile alakalı meselelerde haksızlığa uğradığını ve zorla paşanın isyanına sebebiyet verildiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte olayların devamını anlatırken Hasan Paşa'yıyine diğer celali paşalar ile aynı konuma getirecek şekilde O'nun eşkiyalık ve asiliğini ön plana çıkarmaktan da geri durmamıştır.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke'de yer verdiği bütün isyanlarda Celali Reislerinin emrine girmiş bulunan levend ve sipahilere "*vahşet-i tâğî, erâzil-i eşkiyâ, celali eşkiyâsı, eşkiyâ-i levendât, şakî-i mezkûr, tevâbi-i eşrâr, laîn-i merkûm, ordûy-ı dalâlet penâh, sekbân-u saruca eşkiyâsı, tâife-i dalâlet mû'tâd, laîn-i pür tadlîl, leşker-i bâğiyân, fırka-i şeyâtîn rehber"*, tabirleri ile hitap etmektedir. Bunun yanında aynı sosyal bünyenin ortaya çıkardığı ve henüz celali olmamış devlet emrindeki levend ve sekbana, "*mücâhidîn-i zafer encâm, asâkir-i islâm, ğuzât-ı islâm*", tabirlerini kullanmıştır.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın hadiselere bakış açısı olayların devletin yararına mı yoksa zararına mı olduğu çerçevesindedir. Nitekim gerek Abaza Hasan Paşa üzerine gerekse Yeğen Osman Paşa üzerine yapılan seferleri devletin Avrupa'da ki mücadelesini zayıflattığı için gerekli görmüştür. Ancak bu meşru görme sınırsız değildir. Bu eşkıya takiplerinde meydana gelen haksız idamları eleştirmekten de geri

durmamıştır. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, İbşir Mustafa Paşa ile alakalı mevzularda devamlı surette Celali tavrına vurgu yapmıştır. İdamı hususunda ise celaliliğini vurgulamak yerine yanında getirdiği levend ve sekban eşkiyasının ihaneti nedeniyle idam edildiğini belirtmişdir. Bu husus resmi tarih yazımından kendisini belirgin bir şekilde farklı konuma itmektedir.

Yazarımız *Zeyl-i Fezleke*'de isyanlara sebep olan hadiseleri anlatırken umumi tahlillere girişmemiş meselelerin temelinde yatan ekonomik, idari ve askeri sebeplere değinmemiştir. Olayların gerçekleştiği zaman dilimindeki anlık hadiseleri kişiler üzerinde durarak aktarmakla yetinmiştir. Kitap boyunca tek umumi tahlili, idari ve askeri başarısızlıklara Köprülü Mehmed Paşa'nın uyguladığı rakiplerini bertaraf etme politikasının sebep olduğu hususundaki ilginç tahlilidir. Bu hususla alakalı, devletin devamlı surette Avrupa cephelerindeki yenilgisine sebep olarak Köprülü Mehmed Paşa'nın kaliteli vezir ve askerlerin vücutlarını yeryüzünden kaldırmasını yegâne sebep olarak göstermektedir.

Celali isyanlarının sebepleri ve sonuçları üzerine yapılacak herhangi bir araştırmada Zeyl-i Fezleke, kaynak kıtlığı göz önüne alındığında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlatımını konumlandıracak olursak, İstanbul ve saray eksenli olmakla birlikte zaman zaman objektif olarak okurun konuları değerlendirmesine yardımcı olacak alternatif bakış açılarını da göz önüne sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

A.DVN. MHM. d. 003 s.54

A.DVN. MHM. d. 016 s.270

A.DVN. MHM. d. 046 s.307

A.DVN. MHM. d. 062 s.173

A.DVN. MHM. d. 078 s.892-899

Kitap

Abdurrahman Abdi Paşa, ***Vekâyi'-nâme***, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008

Akdağ, Mustafa, ***Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası ''Celali İsyanları''***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009

Avcı, Mustafa, ***Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar***, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004

Aykut, Nezihi, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri,*** İ.Ü.E.F.Yayınları, İstanbul, 1991

Babinger, Franz, ***Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri***, çvr. Coşkun Üçok, Ankara, 1982

Barkey, Karen, ***Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi***, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011

Bursalı Mehmed Tahir, ***Osmanlı Müellifleri***, İstanbul, 1342

Cezar, Mustafa, ***Osmanlı Tarihinde Levendler***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

Danışman, Zuhûri, ***Koçi Bey Risâlesi***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ***Zübde-i Vekâyiât***, Haz. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995

Eren, Aslan, ***Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler***, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999

Güçer, Lütfi, ***Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler***, Samet Matbaası, İstanbul 1964

İnalcık, Halil, "***Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet***", Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005

İnalcık, Halil, ***Adaletnameler***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965

İnalcık, Halil, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

Karamürsel, Ziya, ***Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

Karatay, Fehmi Edhem, ***Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu***, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961

Kâtip Çelebi, ***Fezleke***, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016

Mehmed Halife, ***Tarih-i Gılmânî***, Sad. Ömer Karayumak, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık

Mehmet Zıllioğlu Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi***, Çev. Tevfik Temelkuran, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986

Naîmâ Mustafa Efendi, ***Naîmâ Tarihi***, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969

Orhonlu, Cengiz, ***Osmanlı Tarihine Ait Belgeler TELHİSLER (1597 – 1607),*** İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1970

Pamuk, Şevket, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

Pamuk, Şevket, ***Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları***, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010

Parmaksızoğlu, İsmet, ***Manisa Genel Kütüphanesi Tarih- Coğrafya Yazmaları Kataloğu***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952

Refik, Ahmet, ***Âlimler ve Sanatkârlar***, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***Silahdâr Tarihi,*** nşr. Ahmed Refik, İstanbul, 1928

Tabakoğlu, Ahmet, ***Gerileme Dönemi Maliyesi***, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985

TDK, *Türkçe Sözlük*, Haz. Hasan Eren, C.1, Ankara, 1988

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, ***Osmanlı Tarihi***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1988

Dergi

Akdağ, Mustafa,"*Celâlî Fetreti"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, c.16 sy.1, 1958, s.57

Akdağ, Mustafa, "*Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)",***DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, II. 2-3, 1964 S. 19

Aktepe, M. Münir, "*İbşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1970, sy. 24, s.46

Artuk, İbrahim, "*Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa"*, **Tarih Dergisi**, sy.27 İstanbul 1973, s.124

Gökbunar, Ali Rıza, *Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi,* **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi**, Yıl 2007, C.14 sy.1 s.1-2

İnalcık, Halil, Arı, Bülent, "*Osmanlı Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar",***Uluslararası Askeri Tarih Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007 s. 227

Türkal Karaçay, Merve, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri*, **Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Güz 2013, sy. 1, s.35

Usta, Onur, "*Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler"*,**Kebikeç Dergisi**, Sanat Kitabevi, Ankara 33/2012, s.68

Yılmaz, İlkay,"*Osmanlı-Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri",***Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2012/1, Cilt:11 Sayı:21, s.121

Tez

Topal, Mehmet, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ***Nusretnâme***, **Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001

Türkal Karaçay, Nazife, ***Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke***, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012

Uzun, Efkan, ***XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi***, AÜSBF Tarih Doktora Tezi, Ankara, 2008

Ansiklopedi

Özcan, Abdulkadir, "*Silahdar Mehmed Ağa"*, **TDVİ**, C.37 s.195-196

İlgürel, Mücteba, "*Celali İsyanları"*, **TDVİ**, C.7 s.196

Üzüm, İlyas, "*Kızılbaş*" , **TDVİ**, C.25 s.550

İlgürel, Mücteba, "*Karayazıcı Abdülhalim''*, **TDVİ**, C.24 s.483

Özcan, Abdulkadir, "*Abaza Hasan Paşa''*, **TDVİ**, C.1 s.10-11

EKLER
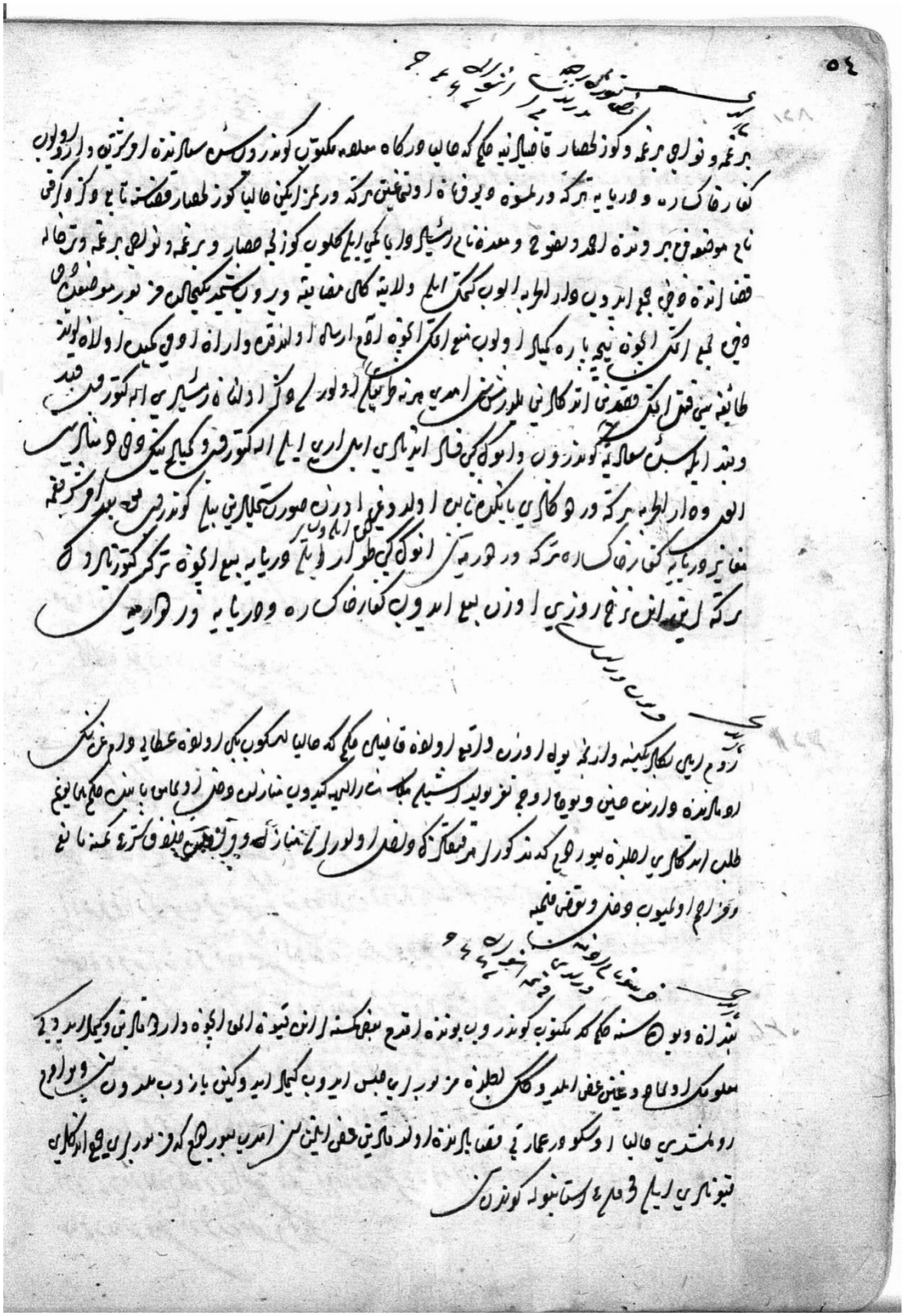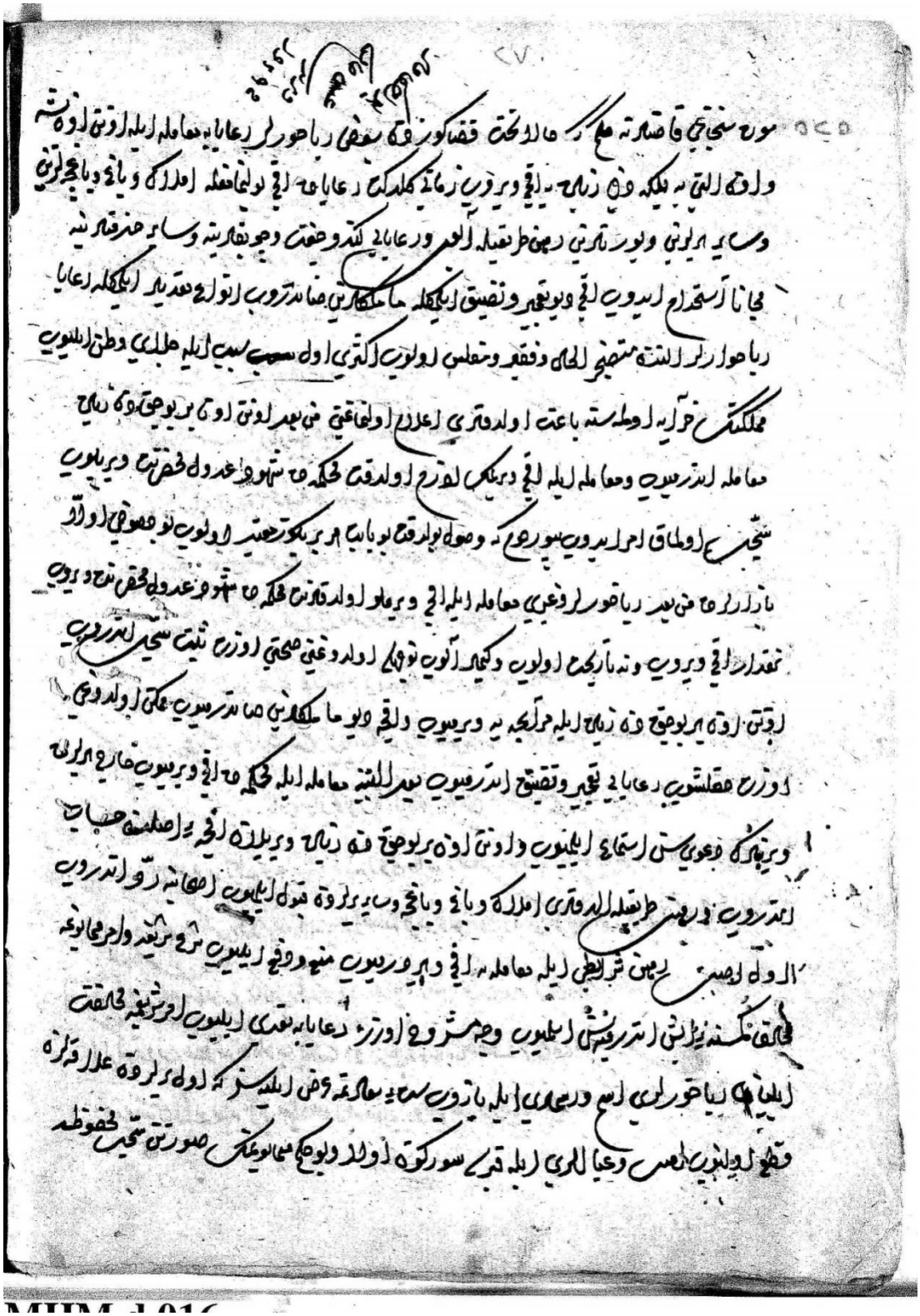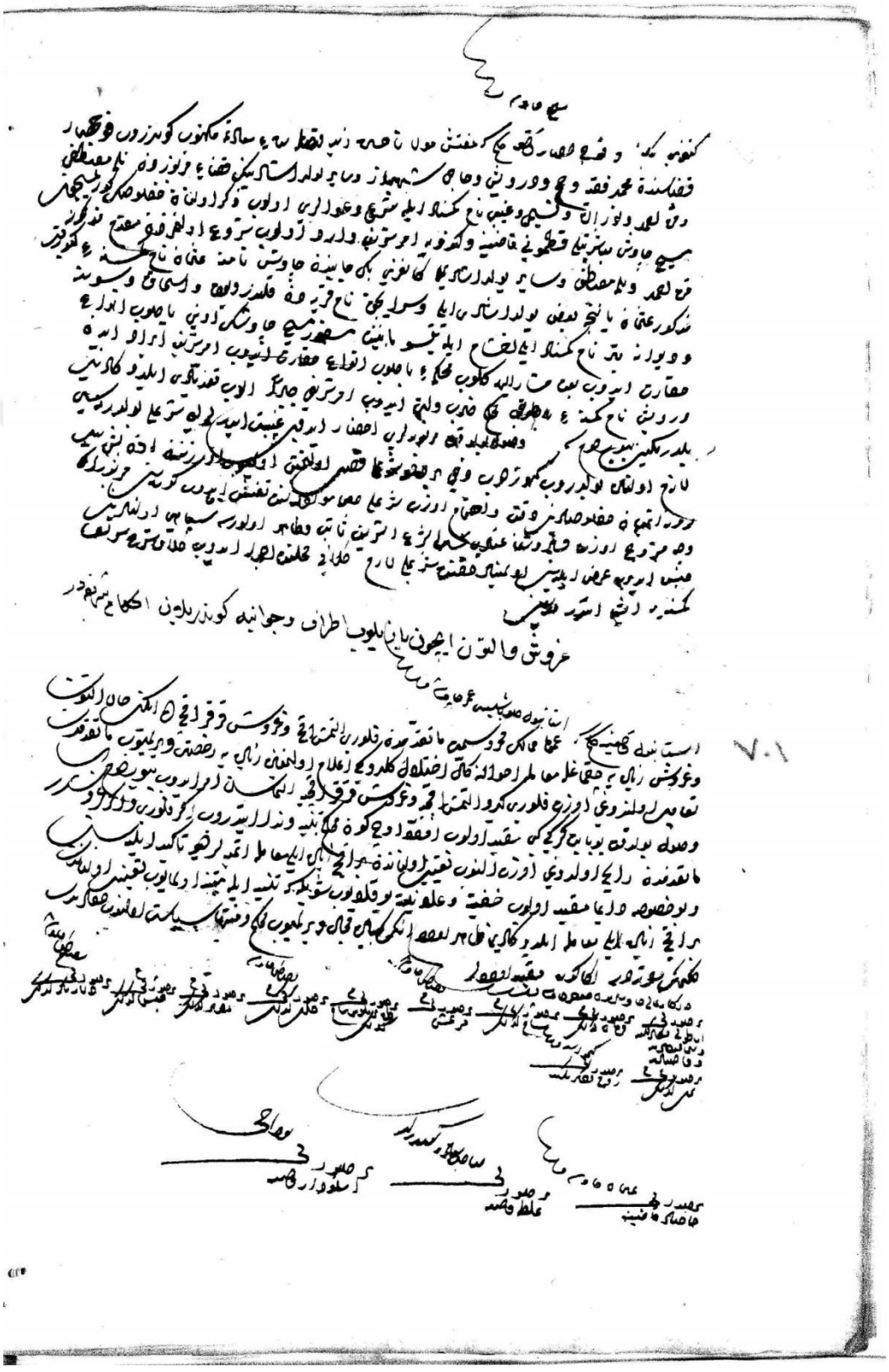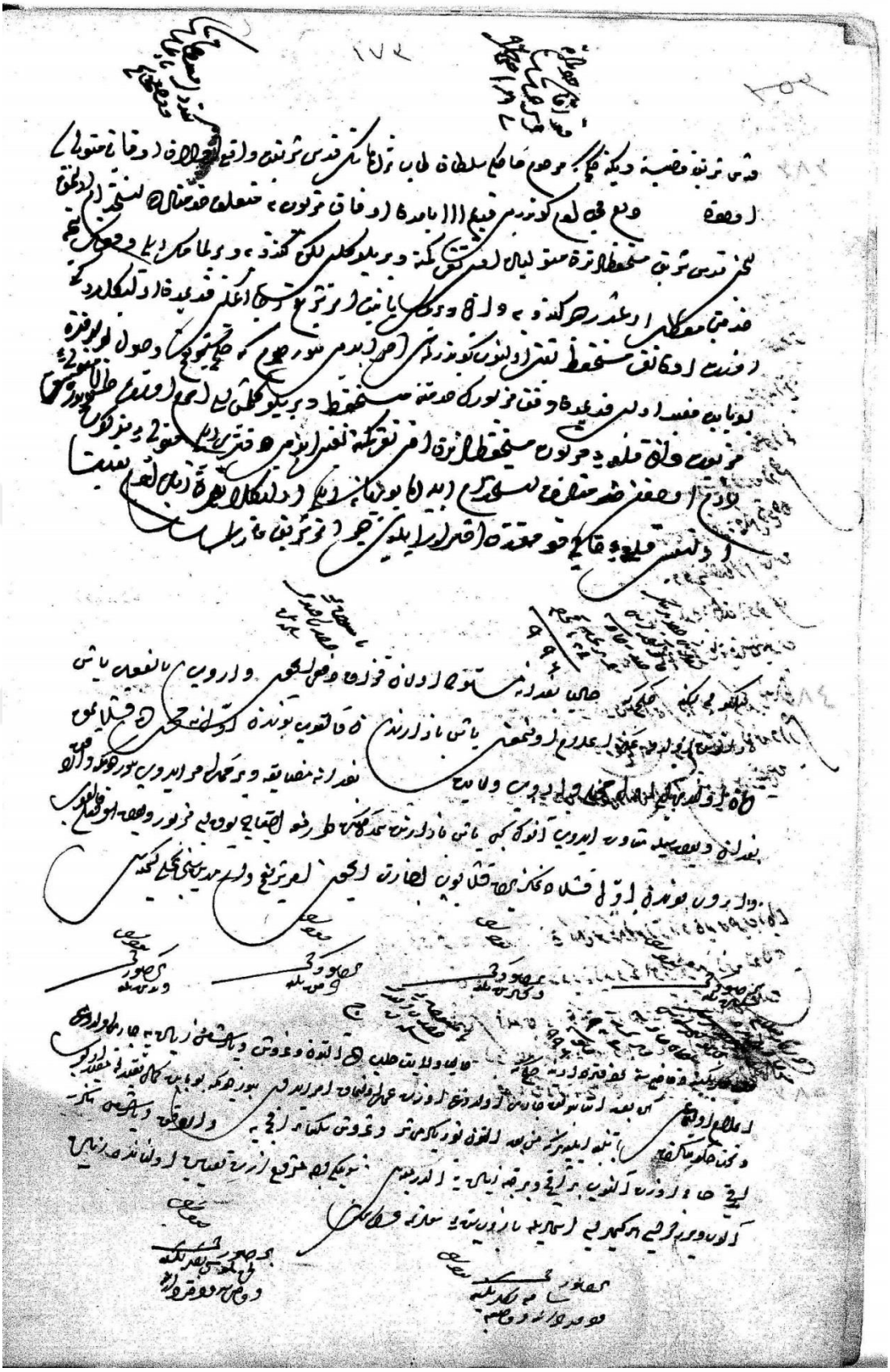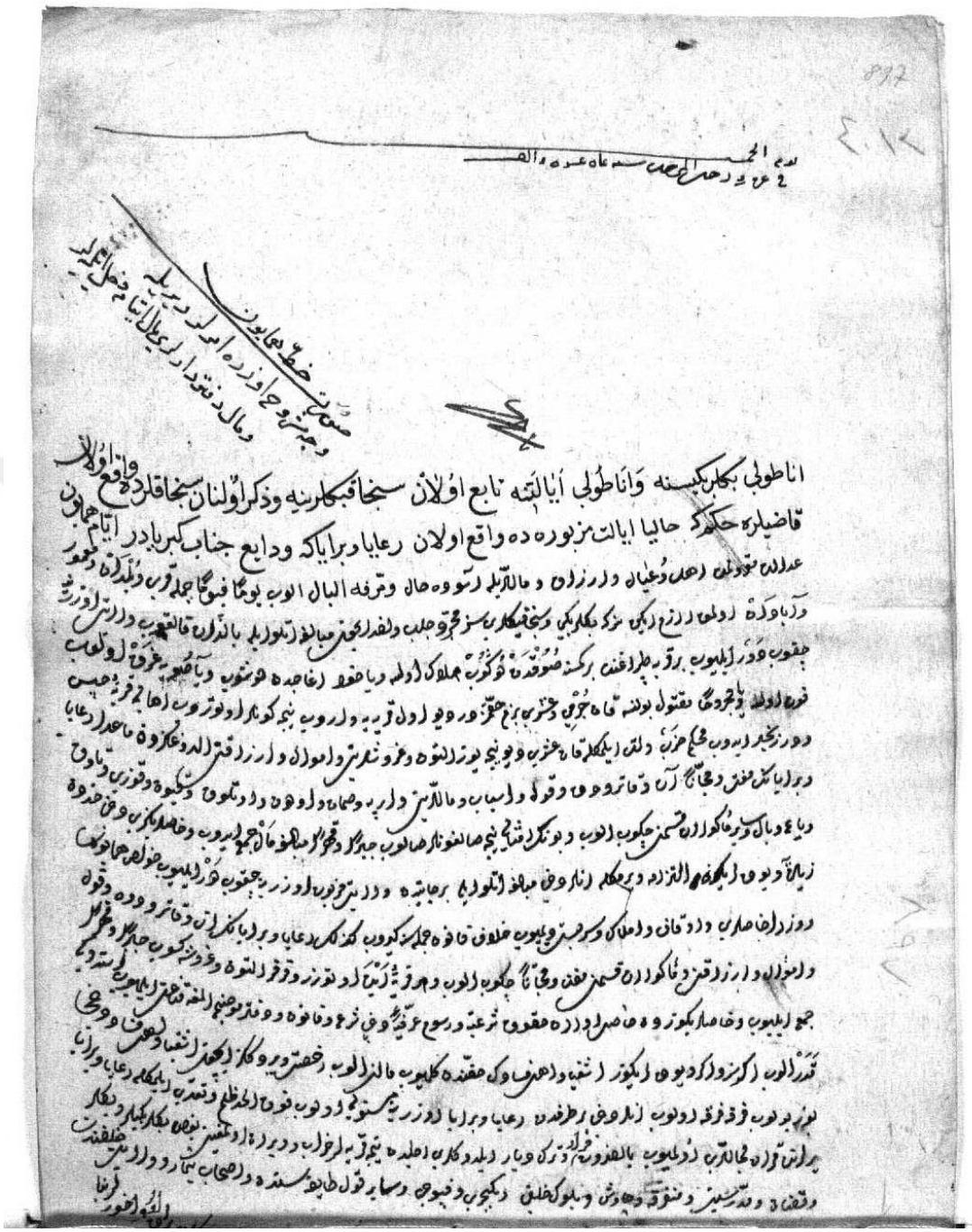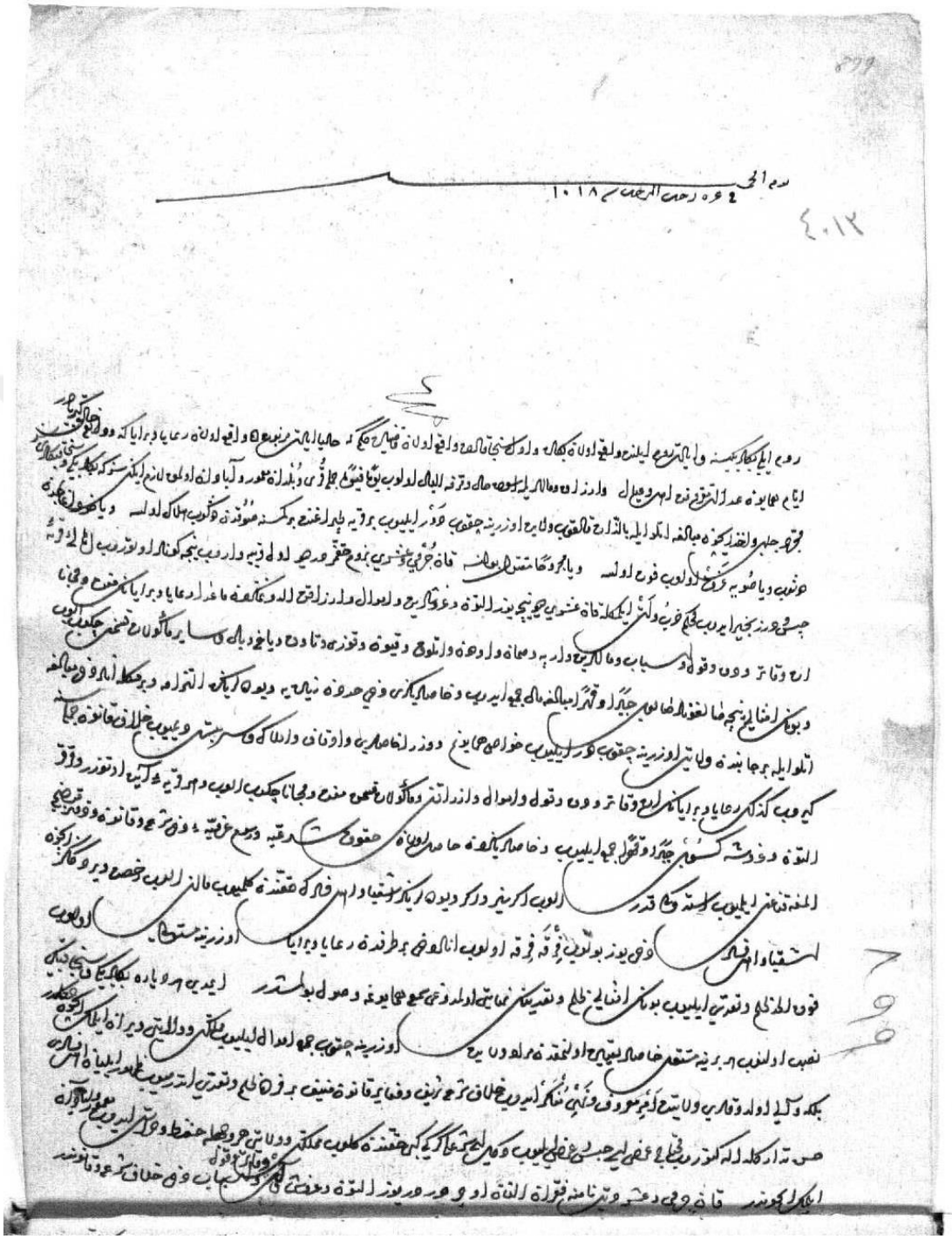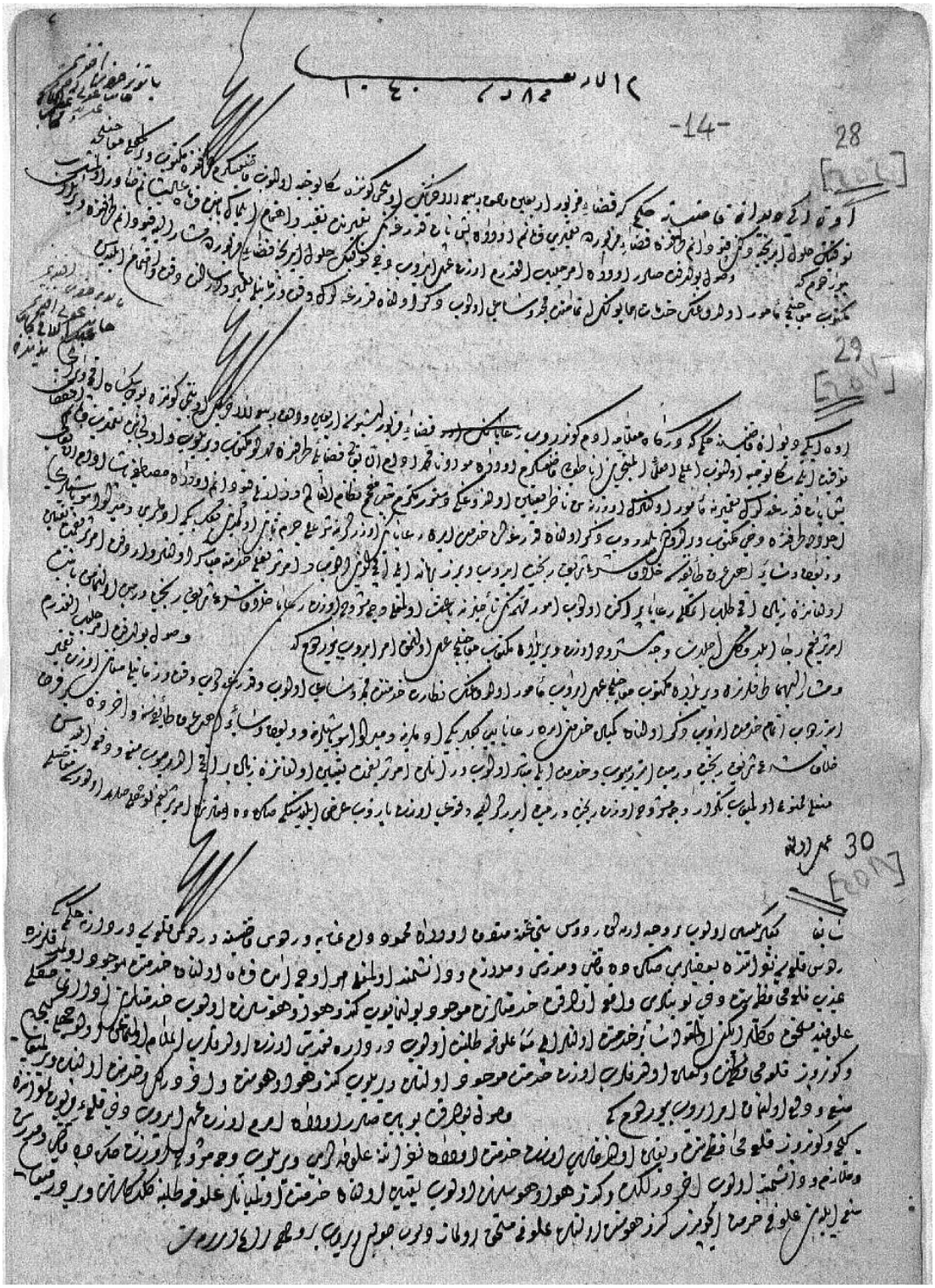
A.DVN.MHM.d. 003 s.54